

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ
An Analytical Study of The Concept of Wisdom
Development
According to Buddhādāsa Bhikkhu's View

นายสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๗
ISBN 974-364-235-8

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ

นายสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

ISBN 974-364-235-8

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of The Concept of Wisdom
Development
According to Buddhadāsa Bhikkhu's View**

Mr. SUNAN PETCHPHIROON

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

2004

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสุวัฒนวิจิตรคุณ)

.....กรรมการ
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

.....กรรมการ
(พระครูสีลวัฒนาภิรม)

.....กรรมการ
(ผศ.บุญมี แทนแก้ว)

.....กรรมการ
(นายรังษี สุหนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ประธานกรรมการ
นายรังษี สุหนต์ กรรมการ

Thesis Title: An Analytical Study of The Concept of
Wisdom Development According to
Buddhadāsa Bhikkhu's view.

Researcher: Mr. Sunan Petchphiroon

Degree: Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee:
Assis.Dr. Phramaha Somjin Sammāpanno (Wanjan),
Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.
Mr. Rangsi Suthon, Pali IX, M.A.,(Buddhist Studies).

Date of Graduation: February 15, 2005

ABSTRACT

This research aims at studying how, according to Buddhadāsa Bhikkhu's view, the concepts of wisdom development can be developed to play a role in Thai society.

The research is divided into three main areas.

[1] Wisdom according to the Tipitaka, the Commentaries (Atthakathā) and the *Visesapakaraṇa*.

[2] Wisdom According to Buddhadāsa Bhikkhu's view.

[3] Analysis of the role of wisdom development in Thai society according to Buddhadāsa Bhikkhu's view.

It was found that:

1. Wisdom means insight knowledge, clear knowledge, understanding and knowing things as they really are. The term "wisdom" is a common one whose meanings encompass with various stages, levels, and types. These may be categorized as follows:

[A] *Lokiyapaññā* (worldly wisdom). This is basic wisdom, consisting of a thorough knowledge of how to lead one's life in general among the people of the world.

[B] *Lokuttarapaññā* (Supramundane wisdom). This is the highest wisdom, above the world. It is at the level of path, fruit and Nibbāna. This wisdom includes knowledge and ability in the way of practice to extinguish suffering.

2. In Buddhism, the purpose of *paññā* (wisdom) is to extinguish *avijjā* (ignorance) and all kinds of defilement; these are the causes of suffering in both the individual and the people of the world. The Buddha said, "*Paññāya parisujjhatī*", meaning that a person can be purified with wisdom, or "*Paññālokassami Pajjoto*", meaning that wisdom is the bright light of the world. In Buddhism, the wise man is esteemed as "*pandita*" (learned one); that is, a Buddha, meaning one who knows the excellent truth as to what suffering is, what the cause of suffering is, what the cessation of suffering is, and the path leading to the cessation of suffering. The Buddha knows that all conditioned things are impermanent, full of suffering and without self. The Buddha is called the awakened one, one who has awakened from ignorance, the state of not knowing, which is the root of all kinds of defilement. The Buddha is the joyful one, meaning the one with a pure mind, free from impurity because of his freedom from all defilements. He is also impartial to good objects as well as to bad ones, which are the worldly conditions coming into contact with human beings' minds.

3. The significant features of the process of developing wisdom according to Buddhādāsa Bhikkhu's view may be summarized as follows.

The highest goal in Buddhism is emancipation. This is achieved by remaining in wisdom, in particular, insight wisdom. From the stage of *sotāpanna*, through that of *arahant*, one receives *paññāvimutti*, liberating wisdom. Buddhādāsa Bhikkhu said that the development of wisdom increases wisdom and courage up to the stage of attaining the noble paths and fruits.

The wisdom that destroys defilements at the first stage forsakes the false view of self, doubt, and adherence to rules and rituals. With that, one attains the state of the *sotāpanna*. If one can leave behind these defilements and, further, reduce lust, anger and delusion, one will attain the state of the *sakadāgāmi* (once-returner). One who can forsake sensual lust and ill-will attains the state of an (non-returner). The highest wisdom can relinquish the 10 fetters and thereby become an *arahant*, the most excellent type of person recognised in Buddhism.

Buddhadāsa Bhikkhu said further that the Buddhadhamma helps the world and can be applied to all religions and ethical systems, law, politics, governance, social economics, education, custom and culture, environmental protection, psychology, philosophy and so on. It can be applied to all branches of learning for the construction of happy and peaceful human societies.

A life living in the Dhamma is genuine and beautiful, leading to the benefit and happiness of oneself and others. Everyone should practise Dhamma by casting away selfishness and at the same time helping others.

As Buddhadāsa Bhikkhu taught the Thai people to lead their lives according to Dhamma, we should all help Thai society increasingly to practise the Dhamma whether in the house, in the temple, at school, or anywhere else in Thai society. In this way, we can make Thai society happy and crime free.

The principles and methods taught by Buddhadāsa Bhikkhu are in complete conformity with the principles appearing in the Tipitaka and the Commentaries and can be brought into practice for the highest benefit by those who study and properly follow the path.

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎี
ของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัย : นายสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ผศ., ป.ธ. ๙, ศษ.บ., พธ.ม.

, Ph.D.,

นายรังษี สุนันท์ ป.ธ. ๙, พธ.ม., (พระพุทธศาสนา).

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ ว่ามีการพัฒนาให้เกิดขึ้นได้อย่างไร มีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างไร โดยแยกประเด็นการศึกษาวิจัยออกเป็น ๓ ประเด็น คือ

(๑) ปัญญาในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสส

(๒) ปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ

(๓) การวิเคราะห์บทบาทเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย

จากการศึกษาพบว่า

๑. ปัญญา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้ชัด ความเข้าใจ ความรู้เท่าทันสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ปัญญาเป็นคำกลาง ๆ มีหลายชั้นหลายระดับ หลายประเภท เช่น ที่แบ่งเป็น

(ก) โลภียปัญญา ปัญญาในขั้นเบื้องต้น ความฉลาดรอบรู้ในเรื่องการยังชีพในเรื่องทั่ว ๆ ไป ที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องอย่างชาวโลก

(ข) โลกุตตรปัญญา ปัญญาขั้นสูง ชั้นเหนือโลก ได้แก่ ชั้นที่เป็นมรรค ผลนิพพาน มีความฉลาดรอบรู้ในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ได้

๒. ปัญญา ในทางพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายอยู่ที่การทำลายดับอวิชชา และกิเลสอาสวะทั้งปวงที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ ทั้งที่เป็นส่วนตัวบุคคล และแก่ชาวโลก ดังพุทธพจน์ที่ว่า ปญญา ยปริสฺสจฺจติ - บุคคล ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา หรือ ปญญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต - ปัญญา เป็นแสงสว่างในโลก ฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา ในทางพระพุทธศาสนาย่อมองว่า เป็นบัณฑิต คือเป็นพุทธะ แปลว่า ผู้รู้ รู้ความจริงอันประเสริฐว่า อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นมรรคหรือวิธีปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ รู้แจ้งว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ประกอบด้วยตัวตน, ผู้ตื่น คือตื่นจากอวิชชา ความไม่รู้ อันเป็นรากเหง้าของกิเลสอาสวะทั้งปวง, ผู้เบิกบาน คือมีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เพราะหมดสิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง ไม่ยินดียินร้ายต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นโลกธรรมซึ่งจรเข้ามาระทบจิตใจ

๓. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ สรุปลงสาระสำคัญได้ดังนี้

การเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความหลุดพ้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวการสำคัญ ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา นับตั้งแต่พระอริยบุคคลขั้นต้น คือพระโสดาบัน ไปจนถึงพระอรหันต์ จะต้องได้ปัญญาวิมุตติ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า การพัฒนาปัญญาให้เกิดมีขึ้น ให้แก่กล้าขึ้นจนถึงขั้นบรรลุนิยามมรรค - อริยผล ปัญญาที่ทำลายกิเลสขั้นต้น ได้แก่ ชั้นละสังกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลฺลพตฺตปฺรามาส ทั้ง ๓ ได้ บรรลุเป็นพระโสดาบัน, ถ้าละกิเลสทั้ง ๓ ข้อเบื้องต้นดังที่กล่าวมาแล้วได้ และละราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง บรรลุเป็นพระสกิทาคามี, ถ้าละกามราคะ ปฏิฆะได้ บรรลุเป็นพระอนาคามี, และปัญญาขั้นสูงสุดสามารถละรูปราคะ อรูปราคะ อุทธัจจะ มานะ อวิชชา ผู้มีปัญญาแก่กล้าถึงที่สุด สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้ทั้งหมด บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นบุคคลที่ประเสริฐสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ธรรมะ เป็นเครื่องช่วยโลก ใช้ได้แก่ทุกศาสนา แก่ทุกระบบของศีลธรรม จริยธรรม กฎหมาย การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจสังคม การศึกษา ประเพณีวัฒนธรรม การอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จิตวิทยา ปรัชญา เป็นต้น สามารถใช้ได้ทุกแขนงวิชาที่เป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ ให้เกิดความสงบสุขชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยธรรมะ คือความถูกต้องดีงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทุกคนต้องปฏิบัติธรรมด้วยการขจัดความเห็นแก่ตัวมุ่งช่วยเหลือผู้อื่น

เมื่อท่านสอนให้ผู้คนในสังคมไทยดำเนินชีวิตด้วยธรรมะแล้ว เราท่านทั้งหลาย ควรหันมาสนับสนุนให้สังคมไทยมาปฏิบัติธรรมกันให้มาก ๆ ไม่ว่าจะที่บ้าน ที่วัด ที่โรงเรียน และในทุกสถานที่ ที่มีอยู่ในสังคมไทยเรา จะทำให้สังคมไทยเราอยู่กันอย่างผาสุก โดยปราศจากอาชญาทั้งปวง

หลักและวิธีการที่พุทธทาสภิกขุกล่าวสอน สอดคล้องกับหลักการที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และสามารถนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ศึกษาปฏิบัติได้ตามสมควรแก่เหตุ

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณอันประเสริฐ ทรงชี้ทางพ้นทุกข์แก่มวลมนุษยชาติ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก คณาจารย์ และผู้เกี่ยวข้องในการทำวิจัยในครั้งนี้ คือ

๑. ขอกราบขอบพระคุณท่านพระอาจารย์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ป.ธ.๙ Ph.D. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ขอขอบคุณอาจารย์รังษี สุหนต์ ป.ธ.๙ พธ.ม. ท่านทั้งสองเป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ได้ให้ความเมตตาและเสียสละเวลาให้คำแนะนำปรึกษา ตรวจสอบปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้ด้วยดี

๒. ขอกราบขอบพระคุณพระครูญาณวิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดไร่ดอน ต.ไร่ส้ม อ.เมือง จ.เพชรบุรี พระอาจารย์สมเกียรติ ปริญาโณ วัดสันติธรรมาราม เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ที่ให้การสนับสนุนส่งเสริมด้วยดี

๓. ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป พระสุธีวรญาณ ป.ธ.๘ Ph.D. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, พระศรีปริยัติโมลี ป.ธ.๙ Ph.D. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการ

ต่างประเทศ, พระสุธีธรรมานุวัตร ป.ธ.๙ Ph.D. คณบดีคณะพุทธศาสตร์, และขอขอบคุณ

รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ปรึกษาอธิการบดี ที่กรุณาช่วยแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้ถูกต้องเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี

๔. ขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน พระมหาสุทัศน์ ดิสุรวาทิ, พระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุโข, พระมหาราชัน จิตตปาโล, และขอขอบคุณนายกฤต ศรียะอาจ

๕. ขอขอบคุณ คุณแม่เล็ก เพ็ชรพิรุณ, น้องอภิรักษ์ เพ็ชรพิรุณ, อาจารย์สุรพงษ์ จินลิ้ม, คุณพีชาศรัย สิริสุนทรานนท์, คุณพีสุรเชษฐ์ ตอรัมย์, คุณพีนิศากร นิธิมุขรากล, น้องสายสุณี ปุรินทะ ที่ให้กำลังใจ และให้การสนับสนุนส่งเสริมด้วยดีตลอดมา

ผู้วิจัยขอขอบคุณทั้งหลายที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ น้อมบูชาแต่พระรัตนตรัย บูรพาจารย์ พระคุณบิดามารดาผู้สอนพุทธธรรมในเมืองต้น พระอุปัชฌาย์ - คณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา ศิลปวิทยา ตลอดจนผู้มีอุปการะคุณทุกท่านที่ได้กล่าวนาม

นายสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, และ วิสุทธิมรรคปกรณ์ ฉบับภาษาไทย เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ขุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททก (ภาษาไทย)
 ขุ.ชา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ”
 ขุ.เถร. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ”
 ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธัมมบท ”
 ขุ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ ”
 ขุ.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ”
 ขุ.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ”
 ขุ.อิติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ”
 ขุ.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ”
 ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ”
 ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ”
 ม.มู . (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ”

”

ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ”
 สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ”
 สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ”
 สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ”
 สั.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ”

ส.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตวรรค	”
อง. เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	”

(๙)

อง. ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	”
อง. ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	”
อง. จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	”
อง. ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	”
อง. อฏจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏจกนิบาต	”

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ. วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตร

ขุ.ป.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตตถวิลาสินี พุทธวังสอรรถกถา (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิเสสวิสุทฺธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)
-----------------	---	----------------------------------

การใช้หมายเลข

๑. พระไตรปิฎก จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๑๓๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ ๑๕ ข้อ ๑๔๐ หน้า ๑๕๗ ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

๒. อรรถกถา จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๔๔/๒๙๘ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา เล่มที่ ๘ ข้อ ๒๔๔ หน้า ๒๙๘ พระสูตรและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

๓. ปกรณ์วิเสส จะแจ้ง ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น วิสุทธิ. (ไทย)
๔/๕ หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค ข้อ ๔ หน้า ๕ ฉบับภาษาไทย

(๑๐)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๔)
กิตติกรรมประกาศ	(๗)
คำชี้แจงการใช้อักษรและเลขหมายย่อ	(๘)
สารบัญ	(๑๐)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘

บทที่ ๒ ปัญญาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑ ปัญญาในคัมภีร์พระไตรปิฎก	๙
๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา	๑๙
๒.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา	๑๙
๒.๑.๓ ประเภทของปัญญา	๒๖
๒.๑.๔ ระดับของปัญญา	๒๗
๒.๒ ปัญญาในคัมภีร์อรรถกถา	
๒.๒.๑ ความหมายของปัญญา	๒๙
๒.๒.๒ บ่อเกิดของปัญญา	๒๙

๒.๒.๓	ประเภทของปัญญา	๒๙
๒.๒.๔	ระดับของปัญญา	๓๐

(๑๑)

๒.๓	ปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค	
๒.๓.๑	ความหมายของปัญญา	๓๓
๒.๓.๑	บ่อเกิดของปัญญา	๓๓
๒.๓.๓	ประเภทของปัญญา	๓๖
๒.๓.๔	ระดับของปัญญา	๓๗

บทที่ ๓ กระบวนการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ

๓.๑	ความหมายของการพัฒนาปัญญา	๓๙
๓.๒	ขั้นตอนของการพัฒนาปัญญา	๔๐
๓.๒.๑	ศีล	๔๐
๓.๒.๒	สมาธิ	๔๑
๓.๒.๓	ปัญญา	๔๓
๓.๒.๓.๑	หลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญา	๔๕
	- ไตรลักษณ์	๔๕
	- อิทัปปัจจยตา	
๔๗		
	- สุกญุตตา	
๕๘		
๓.๒.๓.๒	ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการพัฒนาปัญญา	๕๐
	- อวิชชา	
๕๑		
	- ตัณหา	๕๒
	- อูปาทาน	๕๔
๓.๓	ผลที่ได้รับจากการพัฒนาปัญญา	๕๗

บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์บทบาทการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ

ที่มีต่อสังคมไทย

๔.๑ ต่อคณะสงฆ์ไทย	๖๗
๔.๑.๑ ด้านการศึกษา	๖๗
๔.๑.๒ ด้านการเผยแผ่	๗๕
๔.๑.๓ ด้านการปกครอง	๘๗
๔.๑.๔ ด้านการสาธารณูปการ	๘๘

(๑๒)

๔.๒ ต่อสังคมไทย	๙๐
๔.๒.๑ ด้านการศึกษา	๙๐
๔.๒.๒ ด้านการเผยแผ่	๙๖
๔.๒.๓ ด้านการครองชีวิตและการดำเนินชีวิต	๙๙
๔.๒.๔ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๑๐๔
๔.๒.๕ ด้านการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม	๑๐๕
๔.๒.๖ ด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรม	๑๐๗
๔.๒.๗ ด้านการเมือง – การปกครอง และด้านเศรษฐกิจ	๑๐๘

บทที่ ๕ สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๙

บรรณานุกรม	๑๒๑
------------	-----

ภาคผนวก

ประวัติโดยสังเขปของพุทธทาสภิกขุ	๑๒๙
---------------------------------	-----

ประวัติผู้วิจัย	๑๓๒
-----------------	-----

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ได้เน้นที่ศรัทธาเหมือนศาสนาอื่น คำว่า เป็นศาสนาแห่งปัญญา หมายถึง คำสอนในทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นคำสอนที่ประกอบด้วยเหตุผล คงทนต่อการท้าทายพิสูจน์ทดลองของผู้ปฏิบัติเสมอ ไม่มีการบังคับให้เชื่อตาม มีแต่แสดงไปตามเหตุผล ส่วนผู้ที่จะเชื่อหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของผู้นั่นเอง แม้แต่พระสารีบุตร อัครสาวกผู้เลิศด้วยปัญญา ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์หรือไม่ พระสารีบุตร ตอบพอสรุปความได้ว่า “ผู้ที่ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ ยังไม่บรรลุธรรมนั้น ย่อมเชื่อตามพระองค์ ส่วนท่านไม่เชื่อตาม ต่อเมื่อเห็นแจ้งด้วยปัญญาของตนเองแล้วจึงเชื่อ”^๑ เพราะฉะนั้น ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นสิ่งที่เป็อันตรายต่อผู้ศรัทธาเอง การศึกษาค้นคว้าการตีความในหลักพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จึงแตกต่างกันไปตามภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล ความถูกต้อง - ความผิด ขึ้นอยู่กับระดับชั้นของความจริงนั้น ๆ การจะเข้าถึงความจริงระดับไหนขึ้นอยู่กับว่า คนเรามีปัญญาอยู่ในระดับไหน คนที่มีปัญญาน้อยมีปัญญายังไม่แก่กล้า เมื่อมีผู้อธิบายหลักพุทธธรรมแตกต่างไปจากที่ตัวเองเข้าใจ อาจจะเข้าใจว่า เขาอธิบายผิด หรือมองว่าเขาเป็นมิจฉาทิฎฐิบุคคลได้

หลักฐานสำคัญที่แสดงว่า พระพุทธศาสนาสอนมุ่งเน้นปัญญานั้น คือ ฌ ที่เกสปุตตยนิคม ซึ่งมีชนชาวกาลามะอยู่อาศัย มีเจ้าลัทธิทั้งหลายเดินทางผ่านมา และแนะนำสั่งสอนยกย่องเชิดชูว่า พวกตนสอนถูกต้อง ส่วนผู้อื่นสอนผิด จนทำให้ชาวกาลามะเหล่านั้น เกิดความลังเลสงสัย ไม่รู้ว่าเชื่อใครดี ต่อมาได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสหลักแห่งความเชื่อ ๑๐ ประการ^๒ ให้ชาวกาลามะฟัง ในบางลัทธิบางศาสนา สอนชี้้นำให้ผู้นับถือต้องเชื่อทุกอย่าง ถ้าไม่เชื่อเป็นบาป แต่ในทางพระพุทธศาสนาสอนเน้น

^๑ ส. ม. (ไทย) ๑๙ / ๕๑๔ / ๓๒๗.

^๒ ทุกรายละเอียดใน อง.ตัก. (ไทย) ๒๐ / ๖๖ / ๒๕๗.

ที่เหตุและผล การเชื่อมโยงๆ ไร้เหตุผลไม่ทำให้เกิดปัญญา ศรัทธาต้องไปคู่กับปัญญาเสมอ จึงจะถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด ดังนั้น ปัญญาจึงมีความสำคัญมาก

มหาราชผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งมีศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มีความเห็นว่า พระพุทธเจ้า สอนให้ดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญา ดังเช่น พระเจ้าอโศกมหาราช ตรัส ยืนยันไว้สรุปความได้ว่า สิ่งใดก็ตาม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว สิ่งนั้น ๆ ทั้งปวง ล้วนเป็นสุภามิตต์ทั้งสิ้น^๓ และตรัสต่อไปอีกว่า บุคคลใดก็ตาม ผู้หวังประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า หากเป็นผู้ปราศจากความเป็นผู้ใคร่ในธรรมอย่างยิ่งยวด การใช้ปัญญาไตร่ตรอง ธรรมอย่างยิ่งยวด การตั้งใจฟังคำสอนอย่างยิ่งยวด ความเกรงกลัวต่อบาปอย่างยิ่งยวด และความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งยวดแล้ว ยากที่จะปฏิบัติธรรมไปสู่ความสำเร็จได้^๔ ธรรมะของพระพุทธเจ้าพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว แต่พระองค์ทรงเป็นผู้บอกวิธีให้เท่านั้น ธรรมะจะสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ศึกษาได้ ก็ต่อเมื่อเขาได้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือตามเพศภาวะของตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น”^๕ หลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เรียกว่า พระธรรม พระธรรม เป็นเพียงสื่ออุปกรณ์ที่ใช้เดินไปสู่ความจริงที่เป็นจุดมุ่งหมาย เมื่อถึงจุดมุ่งหมายแล้ว สามารถสลัดทิ้งได้ ถ้าจะดำรงรักษาไว้ ก็เพื่อให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ใช้เพื่อการศึกษาต่อไปเท่านั้น เปรียบเหมือนคนข้ามฝั่งแม่น้ำด้วยแพ เมื่อข้ามพ้นฝั่งไปแล้ว ก็ทิ้งแพไว้ริมฝั่งได้ ไม่จำเป็นต้องแบกแพไปด้วย^๖ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติตามธรรมจนรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว ต้องไม่ยึดติดถือเอาคัมภีร์ไปด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้สรุปความได้ว่า คนบางคนเรียนธรรมะ แต่ไม่พิจารณาความหมายของธรรมะด้วยปัญญา เมื่อไม่มีการพิจารณาความหมาย ธรรมะของคนเหล่านั้น ไม่ทนต่อการพิสูจน์ จึงไม่ได้รับประโยชน์จากการเรียนธรรมะขั้นสูงสุด ธรรมะที่เรียนไม่ดี (ไม่ถูกวิธี) เป็นไปเพื่อความหายหน้าได้ ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ เหมือนคนจับงู จับไม่ดีไม่ถูกวิธี อาจถูกงูกัดตายได้^๗

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จารึกอโศก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔ - ๓๕.

^๕ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๒๗๕ / ๑๗๗.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๔๐ / ๒๕๕ - ๒๕๖.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๓๘ / ๒๕๒.

การเรียนรู้ไม่ถูกวิธี คือ เรียนโดยการท่องจำ (เรียนแต่ปริยัติ) หรือโดยการศึกษาความหมายตามความเข้าใจของตน แต่ไม่เคยปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลตามทฤษฎีนั้น ถึงจะอธิบายธรรมะได้อย่างคล่องแคล่ว มีวาตะบายบลคมคายสักเพียงใด ถือว่าไม่มีความหมายที่ถูกต้องอย่างแท้จริง การที่จะรู้ความหมายได้อย่างถูกต้องนั้น ต้องใช้ปัญญา ปัญญาในที่นี้หมายถึง วิปัสสนาปัญญา คือความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติเท่านั้น ทำให้คนเรารู้ความหมายตรงตามความเป็นจริง ธรรมะของผู้เรียนโดยปราศจากการปฏิบัติ ไม่คงทนต่อการพิสูจน์ทดลองต่อผู้อื่น

ในพระพุทธศาสนานั้น ปัญญาเป็นคุณธรรมที่สำคัญเป็นเอกปัญญาชั้นสูงสุดคือปัญญาในขั้นที่รู้สัจธรรม และตัดสังโยชน์กิเลสเครื่องร้อยรัดมัดตัวตนไว้กับกองแห่งความทุกข์ได้เด็ดขาด ปัญญาชนิดนี้ มีชื่อเรียกว่า วิปัสสนาปัญญา หรือภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่มาคู่กับสมาธิ เป็นข้อปฏิบัติเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น วิปัสสนาปัญญา จึงเป็นแกนกลางที่ร้อยประสานอยู่ในทางพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

มนุษย์เป็นอันมาก ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถือเอาภูเขา ป่า อารามและ
 รุกขเจดีย์ว่า เป็นที่พึ่ง ที่พึ่งนั้นไม่เกษม ที่พึ่งนั้นไม่อุดม เพราะบุคคล
 อาศัยที่พึ่งนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า
 พระธรรม และพระสงฆ์ว่า เป็นที่พึ่ง ย่อมเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์
 เหตุให้เกิดทุกข์ ความก้าวล่วงทุกข์ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘
 อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบ ที่พึ่งนั้นแล เป็นที่พึ่ง
 อันเกษม เป็นที่พึ่งอันอุดม เพราะบุคคลอาศัยที่พึ่งนั้น ย่อมพ้นจาก
 ทุกข์ทั้งปวงได้^๔

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า พระองค์ตรัสมุ่งเน้นความสำคัญของปัญญาในขั้นที่
 ทำลายกิเลส และเห็นแจ้งในอริยสัจนั่นเอง

ถ้ากิเลสเกิดขึ้นในจิตใจบุคคลใด ต้องกำหนดรู้จักกิเลสเหล่านั้นจริง ๆ โดยไม่ต้อง
 คำนวณ รู้อิทธิพลของจิตว่า มีปฏิภนหรืออะไรออกมาจากการที่จิตมีกิเลส ซึ่งเป็นต้นเหตุ
 แห่งความทุกข์ เช่น ความโลภ โกรธ หลง ความยึดมั่นถือมั่น ที่มั่นเป็นทุกข์อยู่จริง ๆ

^๔ ข.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๑๘๘ / ๗๒.

ใช้เหตุผลที่ได้จากความรู้สึกที่แท้จริงเป็นตัวกำหนดรู้ทุกข์ ปัญญาในทางพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ ทำให้ผู้วิจัยประสงค์ที่จะศึกษาเรื่องปัญญาทั้งใน พระไตรปิฎก อรรถกถา และปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ เพื่อให้รู้ว่า วิธีการ สอนชั้นตอนพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้อย่างไร และปัญญาที่พัฒนาดีแล้ว จะมีผลดีต่อการ รักษาศีล การปฏิบัติสมาธิอย่างไร เพื่อที่จะได้นำเอาธรรมะ วิธีการที่ได้กล่าวสอนไว้ มา พัฒนากาย วาจา และจิตใจ เพื่อพัฒนาสังคมไทย ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อความ เจริญรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์เพื่อความ สุข ทั้งของปัจเจกบุคคล และทั้งของบุคคลส่วนรวม ในสังคมไทย และสังคมโลกในโอกาสต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาเรื่องปัญญาในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสส
๒. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ
๓. เพื่อศึกษาบทบาท การพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ที่มี ต่อสังคมไทย

๑.๓ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หนังสือเอกสารเกี่ยวกับงานวิจัยเรื่องแนวคิดการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะ ของพุทธทาสภิกขุ มีอยู่น้อยมาก นอกจากงานเขียนของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ยังมีงานวิจัยของพระฟอง อภิวัฒน์ (สวัสดิ์) และของพระสมเกียรติ ปริณญาโณ (เพชรอรियวงศ์) ตามลำดับดังนี้

(๑.) ในหนังสือพุทธธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวการเกิดแห่ง ปัญญาที่นำไปสู่ความหลุดพ้น สรุปความว่า

ปัญญาเกิดจากความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความ หลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคสองข้อ แรก คือ ข้อสัมมาทิฐิ และข้อสัมมาสังกัปปะเข้ามา โดยสาระคือ การฝึกอบรมให้เกิด ปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้คลุมเครือ หรือพรั่มัว เพราะอิทธิพลของกิเลส ซึ่งมีวิชาและตณหาเป็นผู้ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปัญญาให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาบริสุทธิ์เห็นแจ้ง

ความเป็นจริงแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตใจนั้นสงบ มั่นคง ผ่องใส บริสุทธิ์ ส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจวางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียงไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^๙

(๒.) จากวิทยานิพนธ์ของพระฟอง อภิวงฺฺณโณ (สวฺสดี) เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตว่าง ของท่านพุทธทาส ปี ๒๕๓๕, ซึ่งให้เห็นปัญญาตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ สรุปใจความดังนี้

จิตที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองโลกอยู่ด้วยความว่างจากความรู้สึกเป็นตัวตน เป็นจิตที่สมบูรณ์ การทำตนให้ว่างคือการกระทำทุกอย่างให้เต็มไปด้วยปัญญา อย่าให้จิตยึดถืออะไรมาเป็นตัวตน พิจารณาร่างกายก็สักว่าร่างกาย, จิตก็สักว่าจิต, เจตสิก (สิ่งที่ประกอบกับจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา เป็นต้น) สักว่าเจตสิก, ไม่มีอะไรที่น่าจะมาถือเอาว่า เป็นตัวเป็นตน การไม่มีตัวตนนี้ไม่ได้แปลว่าจะต้องเอาร่างกายนี้ไปทุบตีให้ละเอียด หรือนำเอาไปเผาไฟทิ้งเสีย ความว่างที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นความรู้คิดที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์รู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้ชัดแจ้งว่า ไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีคามยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตที่ว่างจากกิเลสจากตัวตนด้วยอำนาจของปัญญา^{๑๐}

(๓.) จากวิทยานิพนธ์ของพระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอริยวงศ์) เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง ตถตาในธรรมชาติของท่านพุทธทาสภิกขุ ปี ๒๕๔๖, ซึ่งกล่าวถึงวิปัสสนาปัญญา เป็นเครื่องมือละกิเลส สรุปใจความดังนี้

วิธีการเดียวเท่านั้น ที่ใช้ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุแจ้งตามความเป็นจริงในมิติต่าง ๆ ของกฎธรรมชาติ เรียกว่า วิปัสสนา เพื่อนำไปสู่ปัญญา ครอบงำอย่างครบถ้วนในกฎธรรมชาติ วิ แปลว่า อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน ไม่มีที่สงสัย, ปัสสนา แปลว่า เห็น

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม : ฉบับขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๑๕.

^{๑๐} พระฟอง อภิวงฺฺณโณ (สวฺสดี), การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๙.

โดยใจ เห็นทางใจ เห็นอย่างเหมือนกับเห็นด้วยตา เห็นด้วยตาอย่างแจ่มแจ้งอย่างไร ก็เห็นด้วยใจอย่างแจ่มแจ้งอย่างนั้น เรียกว่า วิปัสสนา ๆ คำนี้แปลว่า เห็นอย่างแจ่มแจ้ง คือมีปัญญา รู้อย่างครบถ้วน, คำว่า ปัญญา ปะ แปลว่า ครบถ้วน, ญา แปลว่า รู้, รู้ อย่างครบถ้วนนี้ คือ รู้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริงตามธรรมชาติ

การจะเห็น ตถตา ใต้นั้น จะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนา ทำให้ชำนาญ ทำให้มาก เกี่ยวกับบริกรรมหนอ มีความเพียรจนกระทั่งมีญาณทัสสนะ หรือยถาภูตสัมมัมปัญญา ปัญญาที่รอบรู้อย่างถูกต้องตามที่เป็นจริงในสิ่งที่มีอยู่จริง, ปัญญารู้โดยชอบตามความเป็นจริงอย่างเพียงพอ โดยการเห็นอารมณ์หนอ รูป - นามหนอ เกิดหนอ ดับหนอ อนิจจังหนอ ทุกขังหนอ อนัตตาหนอ วิราคะหนอ นิโรธะหนอ ปฏินิสัคคะหนอ (สลัด คีน) สุกญุตตาหนอ จึงจะเห็นตถตาได้ การเห็นไตรลักษณ์ คือ มีปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ที่มันเป็นไปอย่างนั้น โดยที่เราเฝ้ามองจดจ่อ เห็นความเป็นไปของสังขารทั้งปวงว่า มันไม่เที่ยง มันเป็นทุกข์หรือความขัดแย้งกันของสังขารทั้งปวง แล้วก็เห็นความเป็นอนัตตา คือ มันเป็นทุกข์ มันไม่เที่ยง บังคับบัญชามันไม่ได้ มันต้องเป็นไปอย่างนั้น

การเห็นแจ้งไตรลักษณ์ คือ ลักษณะของสังขารทั้งปวง ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตั้งอยู่ในฐานะหัวใจของพระพุทธศาสนา ในด้านปัญญา เป็นส่วนของการรู้แจ้งแทงตลอด เป็นภาพรวมทั้งหมดทั้งในด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ จิตที่มีปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ยอมรับความเป็นสภาวะสังขารทั้งปวงย่อมสัมพันธ์กับสังขารทั้งปวงนั้นอย่างอิสระ ไม่ยึดถือในสังขาร ไม่เกาะเกี่ยวในสังขาร ไม่ขึ้นต่อสังขาร หรือตกเป็นทาสของสังขารอีกต่อไป

สภาวะเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ ย่อมเข้าถึงสภาวะ นิพพาน อันเป็นสภาวะแห่งการดับทุกข์อุปาทาน^{๑๑}

^{๑๑} พระสมณะเกียรติ ปริณญาโณ (เพชรอรียวงศ์), การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง ตถตา ตามทรรศนะของท่านพุทธทาส, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑ - ๔๖.

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

คำว่า ปัญญา หมายถึง ปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ใน คัมภีร์พระไตรปิฎก ปัญญาที่อรรถกถาฎีกาปกรณ์วิเสสได้อธิบายความหมายไว้ และปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ

คำว่า ปัญญา ตามความหมายในพระไตรปิฎก หมายถึง วิปัสสนาปัญญา ที่รู้แจ้งรู้ชัด ซึ่งสภาวะปกติแห่งรูปธรรมนามธรรม อันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่โดยปกติตามธรรมดานั่นเอง^{๑๒}

คำว่า ปัญญา ตามความหมายในอรรถกถา หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเพ้นในการดับทุกข์ได้^{๑๓}

คำว่า ปัญญา ตามความหมายในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค หมายถึง การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิดขึ้น อันมีผลมาจากการทำลายกิเลสต่าง ๆ ให้สิ้นไป, การได้เสวยรสของความเป็นพระอริยบุคคล, การสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้, และสำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล^{๑๔}

ปัญญา ตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ หมายถึง ปัญญาตามที่พุทธทาสภิกขุแสดงไว้ ปรากฏตามเอกสารที่จัดพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่อยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาจากในหนังสือชุด “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” มีเรื่อง โอสาเรตัพพธรรม, ไกวัลยธรรม, และหนังสือชุดอื่น เช่นจากเรื่อง ภูเขาแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม, คู่มือมนุษย, แก่นพุทธศาสน์, ภาษาคน - ภาษาธรรม, อิทัปปัจจยตา, ชุมนุมนปาฐกถาชุดพุทธธรรม, บรมธรรม, ฟ้าสาगरะหว่าง ๕๐ ปีที่สวนโมกข์ เป็นต้น

^{๑๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๑๕ / ๗.

^{๑๓} ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) เล่ม ๙ ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๕.

^{๑๔} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๔๘.

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Investigation and Research) โดยมุ่งเน้นศึกษาเรื่อง “ปัญญา” ในพระไตรปิฎก และศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง การพัฒนาปัญญาตาม ทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ มีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก, อรรถกถา, และปกรณ์วิเสส
๒. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา จากผลงานของพุทธทาสภิกขุ
๓. ศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อสังคมไทย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่อง ปัญญาในพระไตรปิฎก, อรรถกถา, และปกรณ์วิเสส
๒. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ
๓. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง การพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ที่มีบทบาทต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

ปัญญาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑ ปัญญาในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวถึงปัญญาไว้หลายแห่ง ขอเลือกเฟ้นนำมากล่าวไว้เพียงบางส่วน เท่าที่เห็นว่ามิใช่ประโยชน์ และสามารถนำไปปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ในชีวิตประจำวันได้เท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในปัญญาปริหีนสูตร พอสรุปความได้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ที่เสื่อมจากอริยปัญญา ชื่อว่าเสื่อมถึงที่สุด สัตว์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คับแค้น อึดอัด เร่าร้อนในปัจจุบัน หลังตายแล้ว พึงหวังได้ทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่เสื่อมจากอริยปัญญา ชื่อว่าไม่เสื่อม สัตว์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นสุข ไม่คับแค้น ไม่อึดอัด ไม่เร่าร้อนในปัจจุบัน หลังตายแล้ว พึงหวังได้สุคติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้ ในพระสูตรนี้ ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ท่านจงดูชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ที่ยึดมั่นในนามรูป เข้าใจว่า นี่เท่านั้น เป็นจริง เพราะเสื่อมจากปัญญา

ปัญญาที่เป็นเหตุให้ถึงความทำลายกิเลส และปัญญาที่รู้ชัดความสิ้นไปแห่งชาติและภพโดยชอบ เป็นปัญญาที่ประเสริฐในโลก

เทวดาและมนุษย์ ย่อมรักปรารถนาดีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ผู้มีสติปัญญา มีพระปัญญาผ่องใส มีพระสรีระเป็นร่างกายสุดท้าย^๑

ปัญญาในที่นี้ผู้วิจัยเห็นว่า มุ่งสอนเน้นไปที่ความรู้แจ้งในนามรูป คือกองแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (นาม - รูป) และต่อสิ่งที่เข้ามาผัสสะกระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกว่า อายตนะภายใน ๖ กับอายตนะ

^๑ ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕ / ๔๑ / ๓๘๘.

ภายนอกทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ที่เกิดกับใจ โดยเฉพาะใจซึ่งถือว่าเป็นใหญ่เป็นประธาน ของกายวาจาใจนั้นเอง เมื่อมีการกระทบทางอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก ฟังมีสติระวางอย่าให้จิตปรุงแต่งในทางรู้สึกที่มีนามรูปอยู่จริง หรือที่เป็น กิเลส ตัณหา อุปาทาน จะทำให้เกิดความทุกข์ตามมา ในนิเทศแห่งทุกขอริยสัจที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีเนื้อความแห่งพุทธพจน์ปรากฏอยู่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจคือทุกข์ มีความเกิด ความแก่ ความตาย ความคร่ำครวญรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ การต้องประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักที่พอใจ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่พอใจ การปรารถนาสิ่งใด แล้วไม่ได้สิ่งนั้น ล้วนเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ความยึดมั่นในขั้น ๕ เป็นความทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา นี้คือทุกขอริยสัจ ธรรมนี้เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลย (สัจจญาณ), ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ทุกขอริยสัจนี้เป็นธรรมที่ฟังกำหนดรู้ ธรรมนี้ เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลย (กิจญาณ), ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ทุกขอริยสัจนี้ เราได้กำหนดรู้แล้ว (กตญาณ)^๒

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความทุกข์เกิดขึ้นได้เพราะเราเข้าไปยึดมั่นในกองแห่งขั้นที่ ๕ ดังนั้น เมื่อจิตมีการกระทบกับอารมณ์ต่าง ๆ ควรจะมีสติ สมาธิ ปัญญา เข้ามาควบคุม ความทุกข์จึงจะไม่เกิดขึ้น ควรเข้าไปศึกษาทำความเข้าใจเพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง ตั้งแต่การมีสติกำหนดรู้ทางอายตนะว่า เป็นต้นเหตุให้เกิดความรู้สึกปรุงแต่งขึ้นมาอย่างไรหรือไม่ มีสติรู้ทุกอย่างที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับอายตนะภายในและภายนอกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลางคือเฉย ๆ ควบคุมจิตใจให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีอิสรภาพ เข้าใจกฎเกณฑ์ที่ถูกต้องตามธรรมชาติที่กำลังเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อย่าไปยึดถือเอาธรรมชาติมาเป็นตัวเรา ของเรา จิตจึงไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เข้ามากระทบทางอายตนะทั้ง ๑๒ เราต้องฝึกให้มีความรู้สึกตัวเท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น จนกระทั่งสามารถ ควบคุม บังคับ และปล่อยวางจิตใจ ไม่ให้ฟูไม่ให้แฟบตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบได้อย่างถึงที่สุด จึงเรียกว่า เกิดมีปัญญาขึ้นในจิตใจ ดังที่พระภิกษุบาลเถระกล่าวไว้ว่า

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙ / ๑๖๖๗ - ๑๖๖๘ / ๓๖๖.

บุคคลเมื่อจะตาย ย่อมไม่มีญาติมิตรสหาย ช่วยต้านทานได้ ผู้ที่รับมรดก ก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วนสัตว์ที่ตายแล้ว ก็ย่อมไปตามยถากรรม บุคคลเมื่อตาย ไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภริยา ทรัพย์ แว่นแคว้น สิ่งใด ๆ จะติดตามไปได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะทรัพย์ก็หาไม่ จะละความ แก่เพราะทรัพย์ก็หาไม่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ชีวิตนี้ เป็นของน้อย ไม่ยั่งยืนมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและคนยากจน ย่อมถูกต้องผัสสะกระทบเหมือนกัน ทั้งคนพาลและคนฉลาด ย่อมถูกต้องผัสสะกระทบเหมือนกัน แต่คนพาลถูกต้องอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ กระทบเบียดเบียน ย่อมเป็นทุกข์ เพราะความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์ อันผัสสะถูกต้องกระทบแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นแล ปัญญาจึงจัดว่า ประเสริฐกว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน

ผู้มีปัญญา ย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นโรค ละความพอใจในกามทั้งหลาย ที่เป็นทุกข์ภัยอันใหญ่ได้ ผู้นั้น ละราคะ กำจัดโทสะ และโมหะได้แล้ว พึงเจริญเมตตาจิตไม่มีประมาณ ดองอาชญาในสัตว์ทุกจำพวก ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงความดับทุกข์

สัตว์ที่ถึงการท่องเที่ยวไปมา ย่อมเข้าถึงครรรค์บ้าง ถึงปรโลกบ้าง บุคคลอื่น นอกจากผู้มีปัญญา ย่อมเชื่อได้เลยว่า จะเข้าถึงครรรค์ และถึงปรโลก หมู่สัตว์ผู้มีบาปกรรมละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเดือดร้อน เพราะกรรมของตนในโลกหน้า^๓

จากภษิตนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความทุกข์จะเกิดขึ้นในจิตใจของเรา เมื่อเรากระทบอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน การกระทบอารมณ์ ที่มาจากบ่อเกิดทั้งภายในและภายนอกนี้สำคัญมาก เพราะจิตจะเป็นทุกข์ สุข หรือ เป็นกลาง หรือเฉย ๆ อยู่ตรงนี้ จิตจะตกนรก ขึ้นสวรรค์ หรือไปสู่นิพพานอยู่ตรงนี้ หากเราทั้งหลาย ใช้สติปัญญาพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว นำปัญญาคือแสงสว่าง ที่รู้จากการรู้เท่าทันการกระทบอารมณ์ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต สามารถสกัดกั้นความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจได้ ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ขึ้นตรงต่ออารมณ์ที่น่ายินดี

^๓ ชุ. เถร. (ไทย) ๒๖ / ๗๘๐ - ๗๘๔ / ๓๗๕.

นายอินร้าย ที่เป็นเชื้อกิเลสตัวร้ายในจิตใจ พิจารณาเห็นสภาวะต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนไปในท่ามกลาง และแตกสลายไปในที่สุด จะทำให้เรามีสุขคติ มีพระนิพพานเป็นที่หวังได้ ในปัจจุบันชีวิตนี้ ปิดกั้นหนทางที่นำชีวิตไปสู่อบายภูมิ ทั้งในโลกปัจจุบันนี้ และในปรโลกอื่นได้อย่างแน่นอน

ปัญญาในพระพุทธศาสนา นอกจากจะสอนมุ่งเน้นไปที่การดับทุกข์ทางจิตใจ (โลกุตตรปัญญา) ดังที่กล่าวมา ยังมุ่งเน้นไปที่การนำปัญญาไปใช้ในหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันได้อีกด้วย เพื่อให้ชีวิตเป็นไปเพื่อความดับทุกข์หรือดับปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดตามมาทางด้านส่วนร่างกาย (โลกียปัญญา) บุคคลผู้มีปัญญา รู้จักพิจารณาใคร่ครวญ ไตร่ตรองในหลักเหตุผลอย่างประจักษ์ชัด แล้วจึงประกอบกิจการงานทุกอย่างได้ตามสมควร บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยด้วยปัญญาคือความรู้ ไม่ว่าจะเป็ความรู้ในด้านวิชาการ, ด้านเกษตรกรรม, พาณิชยกรรม, และเทคโนโลยีการสื่อสาร หากเป็นผู้มีความรู้ หรือปัญญาไม่บกพร่อง เป็นผู้ฉลาดในวิธีจัดการงาน รู้จักจัดสรรบุคคลให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง และเป็นคนรู้จักใช้ความคิดอย่างถูกต้องแล้ว เป็นผู้รู้กาลเวลาที่ เวลาไหนควรทำอะไร เป็นผู้รู้ฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การทำงาน ผู้มีคุณลักษณะดังกล่าวมานี้ ถ้าเป็นเกษตรกร ก็สามารถปลูกพืชพันธุ์ได้ดี, ถ้าทำงานอยู่ในระบบราชการ ก็สามารถทำราชการได้ดี มีความเจริญก้าวหน้า แม้ในการประกอบอาชีพหรือทำกิจการงานอื่น ก็มีความเจริญรุ่งเรืองไปด้วยดี เพราะเป็นผู้ที่นำปัญญาไปใช้เป็นเครื่องส่องสว่างนำทางให้แก่ชีวิตได้อย่างถูกต้อง ดังโพธิสัตว์ภาษิตที่ว่า

ผู้มีปัญญาถึงพร้อมด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจัดการงาน รู้จักกาล รู้จักสมัย
ขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท เขาพึงอยู่ในราชการได้^๔

ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวยกย่องปัญญาว่า เป็นแสงสว่างที่ยอดเยี่ยม แสงสว่างอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็แสงสว่างแห่งดวงจันทร์ แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ แสงสว่างของดวงไฟอื่น ๆ เป็นเพียงแสงสว่างที่ส่องให้เห็นได้เฉพาะความมืดในส่วนภายนอกที่เป็นรูปธรรม ด้วยตาเนื้อเท่านั้น ส่วนปัญญาคือแสงสว่างภายในจิตใจ สามารถส่องสว่างให้เห็นอรรถ - ธรรม เห็นเหตุ - ผล และเห็นสังขธรรมตามความเป็นจริง สามารถขจัดความมืดภายในจิตใจ คือ อวิชชาหรือโมหะได้

^๔ ข.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๙๖๕ / ๑๘๒.

ฉะนั้น จึงไม่มีแสงสว่างอื่นใดในโลก ที่จะมาเปรียบเสมอเหมือนด้วยแสงสว่าง คือปัญญา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

บรรดาแสงสว่าง ๔ ประการ คือ

๑. แสงสว่างแห่งพระจันทร์

๒. แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์

๓. แสงสว่างแห่งไฟ

๔. แสงสว่างแห่งปัญญา

แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด^๕

มีหลักธรรมที่กล่าวถึงปัญญา และมีการเปรียบเทียบกับธรรมอื่น มีเนื้อความดังต่อไปนี้ คือ บรรดาธรรม ๔ อย่าง มีศีล ได้แก่ ความประพฤติเรียบร้อย ตามจารีตประเพณี หรือตามหลักคำสอนทางพระศาสนา, สิริ คือ ความมียศศักดิ์ใหญ่, ธรรมของสัตบุรุษ ได้แก่ สปัปฺริสธรรม ๗ ประการ มีการรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้บุคคล รู้สังคม, และปัญญา คือ ความรอบรู้ ความเฉลียวฉลาด ท่านผู้รู้ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ตรัสยกย่องว่า ปัญญาเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด ดุจดวงจันทร์ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย และธรรมทั้ง ๓ อย่าง มีศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไปตามผู้มีปัญญา คือเป็นบริวารของผู้มีปัญญา ดุจดวงดาวเป็นบริวารของดวงจันทร์ ดังโพธิสัตว์ภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ปัญญานั้นแหละประเสริฐสุด ดุจพระจันทร์ ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย ฉะนั้น ศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษ (ธรรมของ

คนดี) ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา^๖

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญญาความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ ตามที่กล่าวมาในพระไตรปิฎก มุ่งสอนให้เราารู้เรื่องที่สำคัญสองอย่าง ประการแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับความฉลาดรอบรู้ของชาวโลกทั่วไป โดยมีจุดมุ่งหมายทางวัตถุภายนอกที่เป็นรูปธรรมเป็นสำคัญ ประการที่สอง เป็นเรื่องเกี่ยวกับทางธรรมะ คือการดำเนินชีวิตไปเพื่อความดับ

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๖๙ / ๑๔.

^๖ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๒๔๖๘ / ๒๙๖.

ทุกข์ โดยมีจุดมุ่งหมายทางจิตที่เป็นนามธรรมเป็นสำคัญ มุ่งสอนให้รู้ถึงเหตุแห่งความ
เสื่อม และ

๑๔

ความเจริญ สอนให้รู้ถึงความก้าวหน้าและความล้าหลัง ของสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม
ครอบคลุมไปทั้งหมดทุกเรื่อง เพราะว่า บุคคล สังคม โลก จะประสบความสำเร็จและ
บรรลุความเจริญได้ ก็ด้วยรู้เหตุของสิ่งทั้งสองอย่างนี้ โดยเฉพาะฝ่ายโลกแห่งวัตถุ
ได้แก่ ความรอบรู้ในศิลปวิทยาการทั้งหลาย ที่เป็นเหตุแห่งความเจริญ การสร้าง
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค การสร้างทรัพย์สมบัติ การสร้างชื่อเสียง
เกียรติยศ ให้เกิดขึ้นในชีวิตตนและในสังคมได้นั้น ต้องอาศัยปัญญาอันเป็นแก้วสารพัด
นึกทั้งสิ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญา เป็นรัตนะของนรชน”^๗ ส่วนฝ่ายโลกแห่งธรรมนั้น
การพิจารณาให้เห็นสภาพความเป็นจริงของขั้น ๕ ซึ่งเป็นที่ประชุมของธาตุต่างๆ ก่อเกิด
เป็นร่างกายจิตใจขึ้นมา จนมีการเคลื่อนไหวไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้ ต้อง
อาศัยปัญญา การจะดับความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจนานัปประการได้นั้น ก็ต้องอาศัย
ปัญญา การที่มนุษย์เราจะพัฒนาตนเพื่อให้เข้าถึงความจริง ถึงความบริสุทธิ์ ตลอดถึง
เห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงได้นั้น ก็ต้องอาศัยปัญญาอีกเช่นกัน ดังนั้น
ปัญญาจึงมีความสำคัญมากอย่างหาที่เปรียบมิได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลย่อมบริสุทธิ์
ได้ด้วยปัญญา”^๘

ในสมัยพุทธกาล มีการยกย่องบุคคลผู้มีปัญญา ผู้ที่ดำเนินชีวิตของตนเพื่อให้
หลุดพ้นจากกองแห่งทุกข์ ไปสู่ความสันติสุขอย่างถาวร เพราะอาศัยปัญญาเป็นเครื่องรู้
แจ้งในสัจธรรมตามความเป็นจริง แม้พระพุทธเจ้าศาสดาเอกของโลก กว่าจะถึงความ
บริสุทธิ์หมดจดจากอสวะกิเลสทั้งปวง บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ ก็ต้องอาศัย
ปัญญาเป็นเครื่องนำพาไปสู่จุดมุ่งหมายด้วยเหมือนกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญ
คุณประโยชน์ของปัญญาไว้ว่า “แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี”^๙ ในคัมภีร์ขุททกนิกาย
มีพุทธพจน์ตรัสถึงปัญญา สรุปความได้ว่า

“เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น
เขาย่อม เบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๖๑ / ๓๓.

^๘ ขุ.ส. (ไทย) ๒๕ / ๓๑๑ / ๒๒๘.

^๙ ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๒๘ / ๖.

เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงทุกข์ เมื่อนั้น
 เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด
 เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น
 เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด”^{๑๐}

ยังมีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ปราชญ์ผู้รู้ทั้งหลาย กล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่
 ด้วยปัญญาประเสริฐสุด”^{๑๑} ฉะนั้น ปัญญาจึงจัดว่า เป็นธรรมะที่สำคัญ ที่ควรพัฒนาให้
 เจริญขึ้นในใจ ที่มีความสำคัญมากสำหรับชีวิตประการหนึ่ง ลำพังแต่ความรู้ หาก
 บุคคลไม่หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทราม ไม่ปฏิบัติไปในเส้นทางที่เป็นเหตุแห่งความ
 เจริญดีงามก็ไม่มีประโยชน์ ปัญญาซึ่งเป็นธรรมะ ถึงแม้จะมีคุณค่าสำคัญสูงส่งเพียงใด
 จะกลายเป็นสิ่งไร้คุณค่าหาประโยชน์ไม่ได้ ถ้าเราไม่นำมาปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อให้เกิด
 คุณประโยชน์ต่อชีวิตในปัจจุบันนี้ สำหรับตัวอย่างเกี่ยวกับปัญญานั้นมีอยู่เป็นอันมาก ขอ
 ยกมากล่าวพอเป็นที่สังเขปเพียงเท่านี้

นอกจากพระพุทธองค์จะทรงยกย่องปัญญา พระองค์ยังทรงยกย่องพระ
 สาวกสาวิกามีปัญญา บุคคลที่พระพุทธองค์ยกย่องว่า เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ทั้งใน
 ฝ่ายที่เป็นพระสาวกสาวิกา ผู้วิงวอนนำมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

(๑) พระสารีบุตร

พระสารีบุตร เดิมชื่ออุปติสสมาณพ พออายุได้เจริญวัย ได้เรียนรู้ศิลป
 ศาสตร์ ท่านมีปัญญาเฉียบแหลมเรียนรู้ได้รวดเร็ว มีเพื่อนรุ่นเดียวชื่อโกลิตมาณพโมคคัล
 ลานโคตร ผู้เป็นบุตรผู้มั่งคั่งเหมือนกัน และตระกูลทั้งสองนั้น เป็นเพื่อนคบหากันมาแต่
 ครั้งบรรพบุรุษ อุปติสสมาณพและโกลิตมาณพ มักไปเที่ยวดูมหรสพการเล่นในกรุงรา
 ชคฤห์ ด้วยกันเสมอ ขณะดูอยู่นั้น ย่อมรำเริงในทีควรรำเริง ย่อมสลดสังเวชใจในทีควร
 สลดสังเวชใจ ย่อมให้รางวัลในทีควรให้รางวัล

วันหนึ่ง สองสหายชวนกันไปดูมหรสพเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ไม่สนุกสนาน
 เหมือนแต่ก่อน ๆ เพราะมีปัญญาพิจารณาเห็นว่า การดูมหรสพ ไม่เป็นสาระ ไม่เป็น
 ประโยชน์ เกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาส อยากแสวงหาธรรมเป็นหลุดพ้น จึงมีความ

^{๑๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖ / ๓๘๓ / ๑๒๖. ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๒๗๗ - ๒๗๘ / ๑๑๘.

^{๑๑} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕ / ๑๒ / ๑๐.

เห็นร่วมกัน พร้อมกับพาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักของอาจารย์สัญญาชัยปริพาชก ท่านมีปัญญาเล่าเรียนความรู้ในลัทธิของอาจารย์ จนจบอย่างรวดเร็ว อาจารย์จึงแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนศิษย์ แต่ก็ยังไม่พอใจในลัทธิคำสอนของอาจารย์ จึงได้กระทำตีกานัดหมายกันว่า จะออกแสวงหาธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นต่อไปอีก ถ้าใครได้รู้ธรรมชั้นเยี่ยมใดแล้ว ให้มาบอกแก่กันบ้าง ต่อมาอุปติสสะปริพาชก ได้พบกับพระอัสสชิ ขณะที่กำลังบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เกิดความเลื่อมใส อยากทราบถึงความเป็นมา จึงเดินตามหลังพระอัสสชิไป เมื่อได้โอกาสจึงสอบถามสนทนาปราศรัยถึงที่มาที่ไปของท่าน และขอให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระอัสสชิได้แสดงธรรมตามคำขอของอุปติสสะ พอเป็นที่สังเขป ความว่า

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้า ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้ามีปกติตรัสอย่างนี้^{๑๒}

อุปติสสะฟังธรรมแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงกลับมาบอกข่าวที่ได้พบกับพระอัสสชิ ให้แก่โกณฑัญญะผู้เป็นสหายทราบ พร้อมแสดงธรรมนั้นให้เพื่อนฟัง โกณฑัญญะฟังธรรมแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนกัน จึงพร้อมด้วยบริวารชวนกันไปเฝ้าพระบรมศาสดา ที่วัดพระเวฬุวัน และทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วยกันทั้งหมด เมื่ออุปสมบทแล้ว ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านว่าสารีบุตร และโมคคัลลานะ ท่านทั้งสองครั้งอุปสมบทแล้ว ได้ฟังพระธรรมเทศนา และปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนบรรลุพระอรหัตตผล ฝ่ายภิกษุที่เป็นบริวาร ได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว ต่างพากันปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ได้บรรลุพระอรหัตตผลเช่นกัน

เรื่องที่พระสารีบุตรได้สำเร็จอรหัตตผล ปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์กับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พอสรุปความได้ดังนี้

เมื่อบวชแล้วท่านพระสารีบุตร ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานมาโดยลำดับ วันหนึ่ง พระบรมศาสดา เสด็จประทับอยู่ที่ถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ แขวงเมืองราชคฤห์ มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อว่า ทีฆนขอัคคิเวสสนะ เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา และสนทนาธรรมกัน ทูลแสดงความเห็นของตนว่า ท่านพระโคตม ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่

ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด พระบรมศาสดาจึงตรัสตอบว่า ดูก่อนอัคคีเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่สมควรแก่ท่าน ท่านก็ไม่ต้องชอบใจความเห็นอย่างนั้น ครั้นทรงแสดงทิวฎี ๓ อย่างให้เห็นว่า เป็นโทษ และอุบายละทิวฎี ๓ อย่างแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ยี่ดมั่นถ้อมันต่อไป ขณะนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายนานพัก อยู่เบื้องพระปฐมฐานงค์ (เบื้องหลัง) ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ชนช้อคคีเวสสนะ และเจริญวิปัสสนาตาม จิตหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ยี่ดมั่นถ้อมันด้วยอุปาทาน ส่วนที่ชนช้อคคีเวสสนะ ได้แค่เพียงดวงตาเห็นธรรม ลึ้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัย ทูลแสดงตนเป็นอุบาสก^{๑๓}

พระสารีบุตร เมื่อได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว ปรากฏว่า มีปัญญาเฉลียวฉลาด ได้เป็นกำลังใหญ่ของพระบรมศาสดา พระองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางด้านปัญญา สามารถแสดงธรรมจักร และ อริยสัจสี่กว้างขวางวิจิตรพิสดารเหมือนกับพระองค์^{๑๔} และได้รับการยกย่องจากพระพุทธรองค์ในฐานะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญามาก^{๑๕} มิใช่เพียงแต่เท่านั้น ท่านยังมี คุณความดี ที่พระพุทธรองค์ยกย่องทางด้านปัญญา และด้านอื่น ๆ อีกหลายอย่าง คือ

(ก) พระพุทธรองค์ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้ที่มีปัญญามาก ว่องไว เป็นผู้ที่มีปัญญาชวนให้รำเริง มีปัญญาหลักแหลม เป็นผู้ที่มีปัญญาทำลายกิเลสได้ เหมือน โอระสองคี่ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมยังจักรอันพระราชบิดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามฉันใด สารีบุตรก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมยังธรรมจักรอันยอดเยี่ยม อันเราให้เป็นไป แล้ว เป็นไปตามได้โดยชอบแท้จริง^{๑๖}

(ข) พระพุทธรองค์ยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นคู่กับพระโมคคัลลานะ ดังที่ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงคบกับสารีบุตร และโมคคัลลานะเถิด เพราะว่า สารีบุตร และโมคคัลลานะ เป็นผู้ที่มีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ และเพื่อนบรรพชิต ทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้ เลี้ยงทารกที่เกิดมาแล้ว สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะ ย่อม

๑๘

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๒๐๑ - ๒๐๖ / ๒๓๙ - ๒๔๔. ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑ / ๘ / ๑๒๒ - ๑๓๑.

^{๑๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐ / ๑๘๗ / ๒๕.

^{๑๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐ / ๑๘๘ / ๒๕.

^{๑๖} สั.ส. (ไทย) ๑๕ / ๒๑๕ / ๓๑๒ - ๓๑๓.

แนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมเบื้องต้นที่สูงกว่านั้น^{๑๗} ด้วยเหตุนี้ จึงมีการยกย่องว่า พระสารีบุตรเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย

(ค) มีคำเรียกยกย่องพระสารีบุตรอีกอย่างหนึ่งว่า พระธรรมเสนาบดี ซึ่งเป็นคู่กับพระบรมศาสดาคือ พระธรรมราชา^{๑๘}

(๒) พระนางเขมาเถรี

ในฝ่ายพระสาวิกา พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระนางเขมาภิกษุณี ดังมีเรื่องเล่าดังนี้

สมัยหนึ่ง เมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภพระนางเขมาภิกษุณี คือ ในวันหนึ่ง ระหว่างปฐมยามท้าวสักกเทวราช เสด็จมาพร้อมกับเหล่าเทวดา ทรงนั่งดับพระธรรมกถาอยู่ในสำนักของพระบรมศาสดา ในขณะนั้น พระนางเขมาภิกษุณี มาด้วยความตั้งใจว่า จักเฝ้าพระบรมศาสดา เห็นท้าวสักกะแล้ว ยืนอยู่ที่กลางแจ้ง ถวายบังคมพระบรมศาสดาแล้วกลับไป ท้าวสักกะได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางเขมาภิกษุณีนั้นแล้ว จึงทูลถามพระองค์ว่า พระเจ้าข้า นางภิกษุณีนั้น ชื่อว่าอะไร มายืนอยู่ที่กลางแจ้ง ถวายบังคมแล้วกลับไป พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ภิกษุณีนั้นเป็นธิดาของอาตมภาพ ชื่อว่า เขมา เป็นผู้ที่มีปัญญามาก ฉลาดในทางและมีใช้ทาง แล้วตรัสพระพุทพจนไว้ดังนี้ว่า

เราเรียกผู้มีปัญญาสุขุมลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ฉลาดในทางและมีใช้ทาง บรรลุประโยชน์สูงสุดว่า เป็นพราหมณ์^{๑๙}

พระนางเขมาเถรีได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ ในฐานะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้มีปัญญา^{๒๐}

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๓๗๑ / ๔๑๗.

^{๑๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒ / ๓๕๐ / ๕๔.

^{๑๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๔๐๓ / ๑๖๐. / ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕ / ๖๓๓ / ๖๕๐.

^{๒๐} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐ / ๒๓๖ / ๓๐.

คำว่า มีปัญญาลึกซึ้ง ในที่นี้หมายถึง มีปัญญาที่เป็นไปในภูมิของวิปัสสนา ทั้ง ๖ มีขั้น ๕ ธาตุ ๔ आयตนะ ๑๒ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจักษุสมบัติ ๑๒ คำว่าเป็นปราชญ์ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา มีโอชะอันเกิดแต่ธรรม คือ เป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดมรรค ผล นิพพาน เพราะการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน คำว่า ฉลาดในทางและมีช่องทาง ได้แก่ ฉลาดในทางเดินของใจ คือทราบชัดเจนอย่างแน่แน่ว่า ทางนี้ไปสู่ทุกคติ ทางนี้ไปสู่สุคติ ทางนี้ไปพระนิพพาน และรู้ว่า โลภะ โทสะ โมหะ นำไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔, ทาน ศีล สมถภาวนา นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ วิปัสสนากรรมฐาน นำไปสู่พระนิพพาน คำว่า บรรลุประโยชน์สูงสุด คือ ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๒๑}

๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา

ปัญญา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้ทั่ว รู้ซึ่ง ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผลดีชั่ว รู้คุณโทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นความรู้ที่จัดการอัสวะกิเลสทั้งปวง เป็นความรอบรู้ที่มองเห็นในกองสังขารตามความเป็นจริง^{๒๒}

๒.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา

(๑) หลักการที่จะสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นในชีวิต

ทุกคนที่เกิดมาทางพระพุทธศาสนาถือว่า ย่อมมีปัญญาติดตัวมาเรียกว่า สชาติกปัญญา^{๒๓} จะมากหรือน้อยอยู่ที่การได้สั่งสมอบรมมาในอดีตชาติ^{๒๔} เมื่อเกิดมาแล้วก็ได้สั่งสมอบรมเพิ่มขึ้น ถือว่าสร้างปัญญาให้แก่ตนเอง พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้เหล่าหมู่พุทธบริษัท ผู้ที่เห็นภัยในกองแห่งสังขาร ได้ปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญา ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๒๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘ / ๒๔๔ / ๒๘๘.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๒๘ / ๒๓๑; อภิ.วิ. ๓๕ / ๘๐๔ / ๔๓๘. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนาอนุกรมพุทธศาสนา : ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๖.

^{๒๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๔ / ๕.

^{๒๔} ดุรายละเอียดยใน ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๕๔๒ / ๒๗๔ - ๓๐๔.

ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๘ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ปัญญา อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อความมกงามไพบุลย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูซึ่งเป็นที่เข้าไปตั้งความละอาย ความเกรงกลัว ความรัก และความเคารพไว้อย่างแรงกล้า นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๑

เธออาศัยพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแล้ว เข้าไปหาแล้วไต่ถามเป็นครั้งคราวว่า ภาสิตและเนื้อความแห่งภาสิตนี้ เป็นอย่างไร ท่านเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยข้อที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้แจ้งข้อที่ยังได้ไม่ทำให้แจ้ง บรรเทาความสงสัยในธรรมอันน่าสงสัยแก่เธอ นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๒

เธอฟังธรรมแล้ว ทำความความสงบ ๒ อย่าง คือความสงบกายและความสงบจิตให้ถึงพร้อม นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๓

เธอเป็นผู้มีศีล สรรวมในปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย...นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๔

เธอเป็นพหูสูต ทรงจำสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากทรงจำไว้ คล่องปากขึ้นใจ แหว่งตลอดด้วยดี ด้วยทิวธรรมทั้งหลาย อันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ และพยัญชนะ ให้บริสุทธ์บริบูรณ์สิ้นเชิง นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๕

เธอย่อมปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความพร้อมมูลแห่งกุศลธรรม เป็นผู้มีการัง มีความบากบั่นมั่นคง เอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรม นี่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๖

เธอเข้าประชุมสงฆ์ ไม่พูดเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่มีประโยชน์ แสดงธรรมเองบ้าง

ยอมเชื่อเชิญให้ผู้อื่นแสดงบ้าง ไม่ดูหมิ่น เป็นผู้หนึ่งอย่างอริยเจ้า นี่เป็นเหตุปัจจัย เพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๗

เธอพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปในอุปาทานชั้นที่ ๕ ว่า รูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป เป็นต้นนี้ เวทนา...สัญญา...สังขาร.... วิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณดังนี้...การพิจารณาดังกล่าวมานี้ เป็นเหตุปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญาข้อที่ ๘ ^{๒๕}

(๒) หลักวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ไว้ในหนังสืออทัปปัจจยตา พอสรุปความได้ว่า

บุคคลเราจะมีปัญญาได้นั้น ต้องเป็นคนที่รู้จักคิด รู้จักหาเหตุผล คิดสิ่งที่ยาก ๆ ให้กลายเป็นของที่ง่าย คิดสิ่งที่ยากอยู่แล้วให้ง่ายยิ่งขึ้น การรู้จักคิดใคร่ครวญในสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้นมาได้นั้น ย่อมเป็นหน้าที่ของผู้มีปัญญา เปรียบเหมือนคนเราที่มองอะไรไม่เห็น เมื่อได้แว่นมาก็สามารถส่องเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน ฉะนั้น การคิดค้นคว้าในสิ่งที่ยาก ให้รู้แจ้งประจักษ์ชัดได้ จึงเป็นลักษณะของคนที่มีปัญญา บุคคลจะมีปัญญาได้นั้น ต้องไม่กระทำความชั่ว ความชั่วที่กล่าวในที่นี้ ได้แก่ บาป คือพฤติกรรมอันชั่วช้าลามกบ้าง อุกุศลกรรมบ้าง การกระทำของผู้ที่ไม่ฉลาดบ้าง หรือจะเรียกว่า ทุจริตกรรม ก็คงไม่ผิด กรรมชั่วหรือพฤติกรรมที่ชั่วของคนเรา มีทางเกิดได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย มีการทำร้ายเบียดเบียนล้างผลาญชีวิตร่างกายของผู้อื่น มีการลักขโมยแย่งชิงทรัพย์สินอันเป็นของรักของหวงของผู้อื่น มีการผิดประเพณีล่วงละเมิดบุตรสาามีภรรยาอันเป็นที่รักของผู้อื่น, ทางวาจา มีการพูดปด พูดเท็จ ทำลายหักรานประโยชน์ของผู้อื่น มีการพูดส่อเสียด ยุแหย่ให้ผู้อื่นแตกแยกกัน มีการพูดคำหยาบเพื่อให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ มีการพูดเพ้อเจ้อ ที่ไม่เป็นประโยชน์อันใดเลย, ทางใจ มีความคิดโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น การคิดอาฆาตพยาบาทต่อผู้อื่น มีความเห็นผิดจากหลักธรรมอันดีงาม กรรมชั่วทั้ง

๒๒

^{๒๕} อัง. อภฺธก. (ไทย) ๒๓ / ๒ / ๑๙๖ - ๑๙๘. อ่างในแสง จันทร์งาม, พระพุทธศาสนา จากพระโอษฐ์, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๔๓๒ - ๔๓๔.

๓ ทางนี้ ให้ผลชั่วร้ายแก่ตนเอง และสังคม มีแต่ปัญหาและความทุกข์ฝ่ายเดียว ฉันทิ ส่วนกรรมดีซึ่งตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ นำความสงบสุขมาให้แก่ชีวิต และสังคมฝ่ายเดียว ฉันทิ นั้นเหมือนกัน คนเราจะมีปัญญาเกิดขึ้นได้ ต้องไม่กระทำความชั่วให้เกิดขึ้น และ ต้องกระทำความดีให้เจริญยิ่งขึ้นไป^{๒๖}

บุคคลเราจะมีปัญญาได้นั้น ต้องพิจารณาโดยอุบายแยบคาย แล้วนำไปใช้ สร้างเหตุเพื่อให้เกิดความสุขความเจริญ โดยไม่ประมาทในชีวิตโดยการละเลยโอกาสอันดี ที่เป็นเหตุให้ได้ประโยชน์ เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ คงไม่พ้นประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่างนี้ คือ

(๑) อุฏฐานสัมปทา ความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพหาเลี้ยงชีวิต ในการศึกษาเล่าเรียน ในการกระทำหน้าที่กิจการงานของตน

(๒) อารักขสัมปทา การระวังรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ไม่ให้เสื่อม การรักษาเกียรติยศ ชื่อเสียง หน้าที่การงานของตนไม่ให้เสื่อม

(๓) กัลยาณมิตตตา การเสวนาคบหากับคนที่ดีงาม

(๔) สมชีวิตา การเลี้ยงชีพของตนให้พอเหมาะ พอควร แก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ คือ ไม่ให้ฟืดเคืองแร้นแค้นจนเกินไป และไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยจนเกินไป^{๒๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ประโยชน์ในปัจจุบันทั้ง ๔ อย่างนี้ หากทุกคนนำไป ปฏิบัติให้เป็นเหตุแห่งความเจริญอย่างบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นคนมีความสมบูรณ์พูนสุข พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติ ฉันทิ นั้น การไม่ละทิ้งประโยชน์ในปัจจุบันให้ล่วงเลยผ่านไป ล้วนเป็นหน้าที่ของผู้มีปัญญาทั้งสิ้น

ตั้งพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความ เจริญแห่งปัญญา ได้แก่

(๑) สปัปฺริสุสฺสเสวะ การคบสัตบุรุษ

(๒) สัทธัมมัสสวณะ การฟังคำสอนของท่าน

(๓) โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย

(๔) ธัมมานุสรมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๒๓

^{๒๖} ที.ปา.(ไทย)๑๑/ ๒๒๘ / ๒๒๗. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, อิทปิปัจจยตา ,(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๖.

^{๒๗} อง. อฎฐก.(ไทย) ๒๓ / ๑๔๔ / ๑๗๓.

ธรรม ๔ ประการนี้ เป็นทางนำไปสู่ความเจริญในการสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดปัญญา^{๒๘}

(๓) หลักวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงเรื่องบ่อเกิดของปัญญาไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การสดับเล่าเรียน

(๒) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล

(๓) ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การลงมือปฏิบัติ^{๒๙}

(ก) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครู จากการทำหนังสือ จากการฟังบรรยายในการทัศนศึกษา ปัญญาประเภทนี้ มีการพยายามแสวงหากันมากในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมีขึ้นแก่คนในประเทศชาติของตน มีปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปทั้งโลก เห็นได้จากการสร้างสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ ในแต่ละชาติมากขึ้น มีการผลิตหนังสือตำราเรียน ตลอดถึงการจัดให้มีโฮสเทลทัศนศึกษาโฮสเทลศูนย์ขึ้นมากมาย ดังนั้น สุตมยปัญญา จึงมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาตนเองและสังคมชาติ ผู้มีปัญญาประเภทนี้เมื่อได้รับการศึกษาดี จนจบปริญญาในระดับต่าง ๆ แล้ว สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาปัจจัยสี่ เอาไปประกอบอาชีพ เอาปัญญาระดับนี้มาแก้ปัญหาเรื่องการดำรงชีวิต แก้ปัญหาสังคมประเทศชาติ ตลอดถึงเอาไปสมัครงานเป็นราชการทหาร - ตำรวจ เป็นครูอาจารย์ เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องปากท้อง และป้องกันเหตุร้ายทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัวเรา มนุษย์มีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาปัญญาชนิดนี้ และเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดขึ้นได้ไม่ยากนักในสมัยปัจจุบันนี้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๓๐} แสดงให้เห็นว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญญา ที่สำคัญประการหนึ่ง คือการศึกษา ด้วยการคิด การฟัง การศึกษา การอ่าน การเขียน แต่การฟังนั้น ต้องตั้งใจฟังด้วยดี ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ จึงจะเกิดปัญญา แต่ถ้าฟังด้วยจิตใจที่ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งใจฟังอย่างจริงจัง ไม่ฟังด้วยความเคารพ ฟังด้วยความง่วงเหงาหาวนอน ปัญญา ย่อมไม่เกิด ในทางพระพุทธศาสนา ยกย่องบุคคลผู้มีสุตะ คือความรู้ที่ได้รับมาจากการฟังมามาก จากแหล่งข้อมูลความรู้ที่มีอยู่ภายนอกตัวเราว่า เป็น

^{๒๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๔๐ / ๑๘๒.

^{๒๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๒๘ / ๒๗๑. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนาทรกรรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๓.

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๘๔๕ / ๒๑๓.

บุคคลผู้คงแก่เรียน (เป็นพหูสูต) เช่น ผู้ที่มีความจดจำดี เป็นผู้ทรงจำพระไตรปิฎกว่า “เป็นบุคคลที่ยอดเยี่ยม”^{๓๑} ดังพุทธพจน์ที่ว่า คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้ชื่อว่า เป็นพหูสูต ผู้คงแก่เรียน ผู้มีความรู้มาก มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ

(๑) พหูสูตา ฟังมาก คือได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก

(๒) ธตา จำได้ คือจับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความได้แม่นยำ

(๓) วจสาปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจน แคล้วคล่องชัดเจน

(๔) มนसानุเปกขิตา เฟื่องขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความขึ้นสว่างชัดขึ้นทันที

(๕) ทิฏฐิยา สุปฏิวิตธา ขบคิดได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดดีด้วยทฤษฎี คือ มีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและ เหตุผล^{๓๒}

(ข) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง บุคคลผู้ที่ไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น ไม่ได้อ่านจากหนังสือตำราเรียนใด ๆ หรือไม่ได้จากแหล่งค้นคว้าที่คนอื่นทำขึ้น แต่ได้สร้างปัญญาของตนให้เกิดมีขึ้น ด้วยการคิดค้น ทดลองหาเหตุผลด้วยตนเอง จนเกิดปัญญารู้ชัดในเรื่องนั้นขึ้น อย่างเช่นที่ นักวิทยาศาสตร์ได้ค้นคิดสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นจำนวนมากในยุคปัจจุบัน เพราะอาศัยจินตามยปัญญา ปัญญาชนิดนี้ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยอุบายแยบคาย คือการใช้ความคิดให้ถูกวิธี การมองเห็นสิ่งทั้งหลายด้วยการพิจารณาค้นคว้า การแสวงหาเหตุผลตลอดสายตั้งแต่ต้นจนปลาย การแยกแยะ วิเคราะห์ด้วยความคิดที่เป็นระเบียบ โดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น หรือเห็นปัญหานั้นตาม สภาวะที่เป็นจริง ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และยังมีสถาบันวิจัยค้นคว้าในเรื่อง ต่าง ๆ ในสถานศึกษาทางวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน กำลังสร้างปัญญานี้ให้ เกิดขึ้น ซึ่งพบเห็นได้โดยทั่วไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญา ย่อมมีแก่ผู้เพ่งพินิจ”^{๓๓} ผู้ที่

^{๓๑} จอม บุญตาเทศ ป., พุทธวิธีเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, ๒๕๐๑), หน้า ๖๖๙ - ๖๘๘.

^{๓๒} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๘๗ / ๘๔.

^{๓๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๑๘ / ๑๗.

เฟ่งพินิจ คือ การทำใจให้เป็นสมาธิ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปัญญา ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิ ปัญญาชนิดนี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้^{๓๔}

๒๕

(ค) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่ การฝึกลงมือปฏิบัติ ปัญญาที่มีความจำเป็นมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการ ฟังตนเอง เพราะทำให้ได้ความสงบสุขด้านจิตใจ จนถึงความดับทุกข์ในที่สุด ต้องอาศัย ปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้จากการสัมผัสต่อสิ่งทั้งหลาย ด้วยตัวของเราเอง เปรียบเหมือนการที่เราไปจับไฟ แล้วก็รู้ซึ่งถึงความร้อนของมัน เพราะได้จับต้องด้วยตัวของเราเอง ความรอบรู้และความรู้สึกที่เกิดจากการลงปฏิบัติ ซึ่ง ผ่านขั้นตอนการลองผิดลองถูกของผู้ปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ นี้จัดเป็น ภาวนามยปัญญา การที่เราฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านการลองผิดลองถูกจนมีความคล่องแคล่วใน อารมณ์ทั้งปวง ทั้งที่น่าพอใจ และที่ไม่น่าพอใจ จนในที่สุดเรารู้จักอารมณ์เหล่านั้นอย่าง ชัดเจน รู้เท่าทัน ความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่จรมาสู่จิตเรา เราไม่โลภ ไม่ โกรธ ไม่หลงไปตามอารมณ์เหล่านั้น เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ตรง อันเป็นผล มากจากการลงมือฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งประจักษ์ชัดในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้ง ปวง ล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๓๕} โลกนั้นมี ๒ ประการ คือ ประการแรก โลกภายนอก คือแผ่นดินและหมู่สัตว์, ประการที่สอง โลกภายในคือ โลกแห่งจิตใจ เป็นการชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีปัญญา แสงสว่างภายในจิตใจ สามารถมองเห็น ถึงสัจธรรม มองเห็นความมืด คืออวิชชาและโมหะได้ ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างในโลกแห่ง จิตใจ สามารถส่องสว่างเห็นเหตุผล ส่องนำทางดำเนินชีวิตตามแนวทางอริยมรรคได้อย่าง ถูกต้อง ควรหันมาเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญากันให้มาก เพราะว่า เมื่อชีวิต ของเราเกิดปัญญาขึ้นแล้ว จะทำให้มีความสุขทั้งภายนอกและภายใน เป็นความสุขที่ สงบเย็น โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของใด ๆ ภายนอกร่างกายของเรา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “การได้เฉพาะซึ่งปัญญานำมาซึ่งความสุข”^{๓๖} ปัญญาเป็นปัจจัยให้เกิดความสงบสุข การ ได้ปัญญาเท่ากับได้แก้วสารพัดนึก เป็นโลกุตตรปัญญา ฉะนั้น ปัญญาชนิดนี้จึงมี อานิสงส์มาก เป็นเครื่องนำพาชีวิตให้พบกับประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพาน จึงไม่

^{๓๔} จอม บัญดาเทศ ป., พุทธวิธีเทศนา, หน้า ๖๖๙ - ๖๘๘.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๘๐ / ๘๕.

^{๓๖} ข.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๓๓ / ๓๓.

จำเป็นต้องกล่าวถึงปัญหาที่จะนำไปสู่ประโยชน์สุข ที่เป็นโลกียปัญญา ที่แสวงหาได้
ไม่ยากนัก^{๓๗}

๒๖

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อก้าวโดยสรุป เพื่อให้ทราบถึงซึ่งความแตกต่าง
ระหว่างปัญหาทั้ง ๓ ประเภท ให้เห็นกันอย่างชัดเจน ดังนี้

ประการแรก ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ถ้าเปรียบกับไฟ เพียงแต่เขาบอก
ว่า ไฟร้อนก็จำเอาไว้ การรู้ว่าไฟร้อนนี้ เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากการฟัง เป็น
ปัญญาระดับปฐมภูมิคือจำเอาไว้ จัดเป็นความรู้เพียงแค่อุคตมยปัญญา, ประการที่สอง ถ้าเห็น
แมลงบินเข้าไปในกองไฟ และตายอยู่ในกองไฟ ก็คิดว่าไฟคงร้อนแมลงจึงตาย ปัญญาที่
ยังไม่ประจักษ์ด้วยตนเองนี้ เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากความคิด เป็นปัญญาที่เกิด
จากทิวฏฐิคือความเห็น จัดเป็นความรู้เพียงแค่อจินตามยปัญญา, ประการที่สาม เมื่อใด
ตนเองได้จับไฟ จนมือร้อนพองไหม้ขึ้น รู้ซึ่งถึงความร้อนจากการสัมผัสด้วยตนเอง
ปัญญานี้จัดเป็นความรู้ในระดับภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากญาณคือความรู้
ควรเจริญให้มีขึ้นด้วยกระทำวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งภายใน
จิตใจ, ปัญญาทุกระดับดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ควรฝึกเจริญให้เกิดมีขึ้นในตน ยิ่งมีมาก
เพียงใด ก็จะเป็นที่พึง เป็นเครื่องมืออำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพ ในการ
แก้ปัญหา และป้องกันรักษาสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นในชีวิต ในสังคมที่ตนอาศัยอยู่
จนกระทั่งถึงความดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

๒.๑.๓ ประเภทของปัญญา

ปัญญา ๓ ประเภท ปัญญา ในที่บางแห่งใช้คำว่า ปริปัญญา แทน
เช่นคำว่า ปริปัญญา แปลว่า การกำหนดรู้ การทำความรู้จัก การทำความเข้าใจโดย
ครบถ้วน

(๑) ญาตปริปัญญา กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก,
กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง เพื่อให้ชื่อว่า
ได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นรู้ว่า นี้อือเวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์

(๒) ตีรณปริปัญญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขั้นพิจารณา,
กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักในสิ่งนั้น พิจารณาเห็นโดยความเป็นของ

^{๓๗} จอม บุญตาเทศ ป., พุทธวิธีเทศนา, หน้า ๖๖๙ - ๖๘๘.

ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นรู้ว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็น
ธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน

(๓) ปหานปริญา กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้
โดยตัดทางมิให้ฉันทะราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่า สิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
แล้วละนิจจสัญญาในสิ่งนั้นเสียได้

๒๗

ปริญา ๓ ประเภทนี้ เป็นโลกียะ มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจ
ข้อที่ ๑ คือทุกข์^{๓๘}

ปัญญา ๔ ประเภท ปัญญา ในที่บางแห่งท่านใช้คำว่า ญาณ แทน

(๑) ปัญญาอันปรารภรำพึงเอาทุกข์สัจเป็นอารมณ์ และประพฤติให้เป็นไป
ในสันดานนั้น เรียกว่า ทุกขญาณ

(๒) ปัญญาที่ปรารภรำพึงเอาตัณหา อันเป็นที่ก่อให้เกิดทุกข์นั้นเป็น
อารมณ์ และประพฤติให้เป็นไปในสันดานนั้น เรียกว่า ทุกขสมุทญาณ

(๓) ปัญญาที่ปรารภรำพึงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ และประพฤติให้
เป็นไปในสันดานนั้น เรียกว่า ทุกขนิโรธญาณ

(๔) ปัญญาที่ปรารภรำพึงเอาข้อปฏิบัติ อันจะให้ถึงซึ่งพระนิพพานเป็นที่
ดับทุกข์นั้นเป็นอารมณ์แล้ว และประพฤติให้เป็นไปในสันดานนั้น เรียกว่า ทุกขนิโรธคา
มินิปฏิบัติญาณ^{๓๙}

๒.๑.๔ ระดับของปัญญา

ปัญญา ความรอบรู้ มีอยู่ ๒ ระดับ คือ

(๑) ระดับโลกียปัญญา ปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลก เป็นเรื่องของชาวโลก
ยังอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอาสวะ
กิเลส เป็นปัญญาที่ยังถูกร้อยรัดด้วยกิเลสมีสังโยชน์ เป็นต้น คู่กับโลกุตตรปัญญา

^{๓๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ / ๖๒ / ๑๔๔. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนา
กรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๘), หน้า ๑๑๒.

^{๓๙} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๓๙ / ๑๘๑. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนา
กรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๑.

(๒) ระดับโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาที่เหนือจากโลก เป็นปัญญาที่พ้นวิสัยของโลก ไม่เนื่องในภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรค ผล นิพพาน^{๔๐}

๒๘

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญญาในพระไตรปิฎก มีบ่อเกิดมาจากการคิดหาเหตุผล การฟัง และการเจริญวิปัสสนากาวนา ปัญญาที่เกิดจากการคิดการฟัง เป็นปัญญาที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก แต่เกี่ยวข้องกับทางที่ดั่งงามเป็นบุญกุศล เป็นโลกียปัญญา ส่วนปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากาวนา เป็นปัญญาที่เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้อัจฉในกฎของพระไตรลักษณ์ เป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ เป็นโลกุตตรปัญญา

๒.๒ ปัญญาในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ได้กล่าวถึงความหมายของปัญญา สรุปความได้ว่า

ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ และโดยความเป็นอนัตตาว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ฉะนั้น อนิจจานุปัสสนานี้ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมยังชวนปัญญา (ปัญญาแล่นไปในวิสัยตน) ให้บริบูรณ์

ปัญญาพิจารณาเห็นทุกข์มีกำลัง เพราะอาศัยความเห็นใหญ่ คือสมาธิ ย่อมช้าแรก ย่อมทำลายปณิธิ ฉะนั้น ทุกขานุปัสสนานี้ ย่อมยังนิพเพทิกปัญญา (ปัญญาทำลายกิเลส) ให้บริบูรณ์

ปัญญาพิจารณาเห็นอนัตตา (อนัตตานุปัสสนา) ย่อมยังมหาปัญญา (ปัญญาใหญ่เพราะถึงความเจริญ) ให้บริบูรณ์ เพราะการถึงความเจริญด้วยเห็นความเป็นของสูญ (ว่างเปล่าจากตัวตน) เป็นการถึงความยิ่งใหญ่เพราะความเจริญ

^{๔๐} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔ / ๙๑๑ / ๓๔๔. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนากรรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๔.

ปัญญาพิจารณาเห็นความเบื้อหน่าย (นิพพิทานุปัสสนา) เพราะเบื้อหน่าย
ในกฎของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมยังติขปัญญา (ปัญญากล้ำคม) เพราะสามารถ
เห็นความเบื้อหน่ายในกองแห่งสังขารทั้งปวงให้บริบูรณ์

ปัญญาพิจารณาเห็นความคลายกำหนด (วิราคานุปัสสนา) ย่อมยังวิบูล
ปัญญา (ปัญญากว้างขวาง) ให้บริบูรณ์ เพราะเห็นแจ้งในกฎของอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา อันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญอันมีกำลัง สามารถคลายกำหนดจากสังขารทั้งปวง
ได้

๒๙

ปัญญาพิจารณาเห็นความดับ (นิโรธานุปัสสนา) ย่อมยังคัมภีรปัญญา
(ปัญญาลึกซึ้ง) ให้บริบูรณ์ เพราะสามารถเห็นความดับทั้งปวง ด้วยลักษณะของความ
เสื่อมในกฎของไตรลักษณ์

ปัญญาพิจารณาเห็นการสละคืน (ปฏินิสัคคานุปัสสนา) ย่อมยังอสาต
ปัญญา (ปัญญาไม่ใกล้) ให้บริบูรณ์ ที่ชื่อว่า ไม่ใกล้ คือไกลจากเบื้องต่ำ จึงสามารถ
สละคืนสังขารทั้งปวง ด้วยลักษณะการเห็นแจ้งในกฎของไตรลักษณ์โดยความเป็นของ
เสื่อม^{๔๑}

๒.๒.๑ ความหมายของปัญญา

ปัญญา แปลว่า ความรู้แจ้ง ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นจาก
อันเกิดจากการปฏิบัติจนรู้แจ้งเห็นจริงในกฎของไตรลักษณ์^{๔๒}

๒.๒.๒ ป่อเกิดของปัญญา

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ
วิญญาณ ... (เห็นแจ้งในขันธห้า) ตลอดถึงการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชราและ
มรณะ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต อนาคต และปัจจุบัน ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์
คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พิจารณาเห็นความสละคืนในรูป เวทนา สัญญา

^{๔๑} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๗ / ๖๕๙ / ๖๗๗ - ๖๗๘.

^{๔๒} อภิ.วิ. ๓๕ / ๘๐๔ / ๔๓๘. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนาอนุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๔.

สังขาร และวิญญาณ ... ชราและมรณะ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ปัญญาย่อมเกิด^{๔๓}

๒.๒.๓ ประเภทของปัญญา

(ก) ปัญญา ๔ ประเภท

ปัญญาในที่บางแห่งท่านใช้ คำว่า ปฏิสัมภिता แปลว่า ปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ

(๑) อุตถปฏิสัมภिता หมายถึง ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาเห็นแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมข้อความย่อ สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

๓๐

(๒) ธัมมปฏิสัมภिता หมายถึง ความแตกฉานในธรรม หรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถจับใจความคำอธิบายได้โดยพิสดาร มาตั้งเป็นกระทำหรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่าง ๆ ที่ปรากฏ สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ เป็นความรู้ในเหตุ หรือความรู้ในธรรม

(๓) นิรุกติปฏิสัมภिता หมายถึง ความรู้แตกฉานในภาษา คือรู้ภาษาต่าง ๆ และสามารถใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรม ให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้ เป็นความรู้เป็นปัญญาในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์ (ศาสตร์ทางด้านภาษา)

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภिता หมายถึง ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดหาเหตุผลได้เหมาะสมทันต่อเหตุการณ์ มีความรู้เข้าใจชัดเจนในสิ่งต่าง ๆ ว่า มีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ เป็นปัญญาหรือความรู้ในเรื่องญาณ^{๔๔}

(ข) ปัญญา ๗ ประเภท ปัญญา ในที่บางแห่งเรียกว่า อนุปัสสนา

(๑) อนิจจานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเป็นของไม่เที่ยง

(๒) ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเป็นทุกข์

(๓) อนัตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา

^{๔๓} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๗ / ๖๕๙ / ๖๖๐.

^{๔๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘ / ๖๔ - ๖๗ / ๑๒.

- (๔) นิพพิทานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเบื้อหนาย
- (๕) วิราคานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด
- (๖) นิโรธานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) ปฏินิสัคคานุปัสสนา การพิจารณาการสลละคืน^{๔๕}

๒.๒.๔ ระดับของปัญญา

มี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียอภิญญา และระดับโลกุตตรอภิญญา
ระดับโลกียอภิญญา มี ๕ ประการ คือ

- (๑) อิทธีวิธี แสดงฤทธิ์ได้
- (๒) ทิพโสต หุทิพย์

๓๑

- (๓) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้
- (๕) ทิพจักขุ ตาทิพย์

และระดับโลกุตตรอภิญญา มี ๑ ประการ คือ

- (๖) อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะกิเลสให้สิ้นไป^{๔๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวถึงปัญญาที่เป็นโลกียปัญญา เช่น การรู้คิด รู้จำ ในด้านภาษาศาสตร์ เป็นต้น และโลกุตตรปัญญา คือ การรู้แจ้งใน กองแห่งสังขารจนถึงการทำอาสวะกิเลสให้สิ้น เมื่อเปรียบเทียบกับปัญญาในพระไตรปิฎก เนื้อความไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนที่แตกต่างกันบ้าง คือ สำนวนการกล่าว การขยายเนื้อความให้กว้างออกไปอย่างพิสดาร ยุคสมัย สังคมสิ่งแวดล้อม ของผู้ประพันธ์ที่ต่างบริบทกันเท่านั้น

๒.๓ ปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคปกรณ์วิเสส

คัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่แสดงเรื่องปัญญาโดยตรง คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่ง พระพุทธโฆษาจารย์แต่งพรรณาศील สมာธิ และปัญญา ในส่วนแห่งปัญญาอธิบายไว้ ดังนี้

^{๔๕} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙ / ๖๕๙ / ๖๗๗ - ๖๗๘.

^{๔๖} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙ / ๖๕๙ / ๖๗๗ - ๖๗๘.

กิริยาที่รู้ชอบ รู้ดี รู้พิเศษ เรียกว่า ปัญญา มีการรู้อาการต่าง ๆ ถ้าจะกล่าวถึงธรรมชาติที่จะทำให้กิริยาอาการต่าง ๆ นั้น มี ๓ ประการ คือ

- (๑) สัญญา
- (๒) วิญญาณ
- (๓) ปัญญา

ทั้ง ๓ ประการนี้ มีกิริยาให้รู้อารมณ์เหมือนกัน แต่สัญญากับวิญญาณ ๒ ประการเบื้องต้นนั้น ไม่รู้พิเศษเหมือนปัญญา^{๔๗}

๓๒

ประการแรก สัญญา (รู้จำ) นั้น รู้จำได้แต่เพียงว่า สิ่งนี้ขาว นี้แดง นี้ดำ นี้เขียว เพียงเท่านั้น ไม่สามารถรู้ลึกซึ้งถึงการพิจารณา ในกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้) อนัตตา (ไม่ประกอบด้วยตัวตน) นั้นได้ เป็นความรู้ที่รู้ถึงลักษณะได้ แต่ไม่อาจจะให้บรรลุถึงการตรัสรู้มรรคผลได้ สัญญารู้ไปไม่ถึง, ประการที่สอง วิญญาณ (รู้จัก) นั้น รู้มากกว่าสัญญา ให้รู้จักเขียว ขาว แดง และดำ ให้รู้ตลอดถึงไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาด้วย เป็นความรู้ถึงซึ่งลักษณะได้ แต่ไม่อาจจะให้บรรลุถึงการตรัสรู้มรรคผลได้, ส่วนประการที่สาม ปัญญา (รู้แจ้ง) นั้น ให้รู้พิเศษ ให้รู้จักเขียว ขาว แดง ดำ ได้ดี และสามารถแทงตลอดลักษณะ ให้รู้จักไตรลักษณ์ทั้ง ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วเกื้อหนุนให้ดำเนินขึ้นถึงขั้นบรรลุอริยมรรค - อริยผล นิพพาน สิ้นทุกข์สิ้นภัยในวัฏฏสงสารได้^{๔๘}

หากจะเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปไมย สัญญา วิญญาณ และปัญญานี้ กับชน ๓ จำพวก คือ สัญญาเปรียบเหมือนทารกน้อย วิญญาณเปรียบเหมือนบุรุษชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่ ปัญญาเปรียบเหมือนช่างเงิน ชน ๓ จำพวกนี้ รู้จักเหรียญเงินตราไม่เหมือนกัน, ทารกน้อย ได้เห็นเหรียญเงินตรา รู้แต่เพียงว่า สิ่งนี้สั้นยาว สิ่งนี้เป็นเหลี่ยมหรือกลม ไม่สามารถรู้ลึกกลงไปได้ว่า สิ่งนี้โลกสมมติว่า เป็นเหรียญเงินตราที่ใช้เป็น

^{๔๗} พระพุทธโฆสอาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑๒.

^{๔๘} พระพุทธโฆสอาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๓.

เครื่องมือแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภคของมนุษย์ได้ เป็นเพียงความรู้ระดับสัญญา, ฝ่ายบุรุษชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่ นั้น ได้เห็นเหรียญเงินตราแล้ว รู้ว่างามวิจิตร รู้ยาวสั้น เหลี่ยมกลม รู้ราคาเท่านั้นเท่านั้นบาท รู้ว่า สิ่งนี้โลกสมมติว่า เป็นเหรียญเงินตราที่ใช้เป็น เครื่องมือแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภคของมนุษย์ได้ แต่ไม่รู้ว่า เหรียญตรา นี้ เป็นเนื้อ บริสุทธิ์ดีงามแค่ไหน แปรเปื้อนเจือปนสิ่งอื่นมากน้อยเพียงใดหรือไม่ ว่าเหรียญนี้เป็น ทองแดงล้วนๆ หรือเป็นเหรียญเงินผสมทองแดง นี้เป็นเพียงความรู้ระดับวิญญาณ, ส่วน ช่างเงินนั้น เห็นเหรียญเงินตราแล้ว รู้แจ้งแทงตลอดลักษณะสั้นทั้งปวง รู้จนกระทั่งว่า เหรียญตรานี้กระทำได้มาจากหมู่บ้าน ตำบล เมือง ภูเขา ไกลฝั่งแม่น้ำไหน รู้ว่าใครเป็น ผู้กระทำ มีส่วนผสมมาจากอะไรบ้าง มีน้ำหนักเท่านั้นเท่านี้ เป็นต้น นี้เป็นความรู้ ระดับปัญญา การที่นายช่างเงินนั้น รู้จักเหรียญเงินตราพิเศษมากกว่า ทารกน้อย และ บุรุษชาวบ้านผู้เขลา ฉันทใด ปัญหานี้ เป็นความรู้พิเศษมากกว่า สัญญาและวิญญาณ ฉันทนั้น^{๔๙}

๓๓

๒.๓.๑ ความหมายของปัญญา

พระพุทธโฆसाจารย์ ได้อธิบายความหมาย (หน้าที่) ของปัญญาไว้ ดังนี้

(ก) ความรอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า ปัญญาความ รอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา หรือวิปัสสนาญาณที่สัมปยุต (ประกอบ) ด้วย กุศลจิตพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างแจ่มแจ้ง ชื่อว่าปัญญา

(ข) ความรู้ทั่ว คือเข้าใจดีโดยประการต่าง ๆ ยิ่งกว่า การรู้ด้วยสัญญา และวิญญาณ เรียกว่า ปัญญา^{๕๐}

๒.๓.๒ บ่อเกิดของปัญญา

พระพุทธโฆसाจารย์ ได้กล่าวถึงบ่อเกิดของปัญญา ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปความได้ว่า

ธรรมทั้งหลาย แยกประเภทเป็น ชั้นๆ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจสุมุขบาท เป็นต้น คือเป็นภูมิ (คือเป็นพื้น) ของปัญญา วิสุทธิ ๒ คือ สीलวิ สุธติ และจิตตวิสุทธิ เป็นมูล (คือเป็นรากเหง้า) วิสุทธิ ๕ นี้คือ ทิฏฐิวินิสุทธิ กังขา วิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ญาณทัสนวิสุทธิ

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๓.

^{๕๐} พระพุทธโฆสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๑ - ๗๑๒.

เป็นสรีระ (คือเป็นลำตัวหรือลำต้น) ของปัญญานี้ เพราะเหตุนั้น ปัญญาอันอันภิกษุผู้ทำ ความสังสมความรู้โดยการเล่าเรียน และไต่ถามในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นภูมิแห่งปัญญา เหล่านั้น ยังวิสุทธิ ๒ ที่เป็นมูลให้ถึงพร้อม ท้าววิสุทธิ ๕ ที่เป็นสรีระให้ถึงพร้อม ปัญญา จึงเกิดขึ้นได้^{๕๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีคำปฎิญา (คำแถลงชี้แจง) ของพระพุทธโฆสาจารย์ ผู้เขียนประพันธ์ กล่าวให้ทราบว่า ปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร ดังที่ท่านได้กล่าว ให้รู้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้โปรดประทานเทศนาวิสัยชานาแก้ปัญหาของ เทพบุตร ซึ่งมาทูลถามว่า

ประชาสัตว์ รกชฎทั้งภายในและภายนอก รุ่งรังไปด้วยรกชฎ ข้าแต่พระโคตม เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงขอกราบทูลถามพระพุทธองค์ บุคคลใดหรือ จะพึงถาง รกชฎ คือตัดถอนรกพันเผื่อนี้เสียได้^{๕๒}

๓๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธนิพนธคาถาปัญหาพยากรณ์ โดยมีใจความดังนี้

นรชนใด ประกอบด้วยปัญญา ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิตอันเป็นสมาธิมาน คือสมถกรรมฐาน และเจริญปัญญา คือวิปัสสนากรรมฐาน เป็นผู้มีความเพียรยัง กิเลสให้เร่าร้อน และมีปัญญาเครื่องบริหารอันแก่กล้า ชื่อว่า เป็นภิกษุ คือ ผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ นรชนนั้น พึงถางรกชฎ คือตัดถอนรกพันเผื่อนี้ เสียได้^{๕๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงปัญญาวา เป็นเหตุให้ปัจฉินิสิตศีล (ศีล คือการพิจารณาปัจจัยโดยอุบายแยกคายก่อนแล้วจึงบริโภค) สำเร็จได้ ดังเนื้อความว่า

อาชีวปาริสุทธิศีล อันโยคิบุคคล(บุคคลผู้มีความเพียร) พึงให้สำเร็จด้วย วิริยะ ฉันทะ ปัจจยสันนิสิตศีล อันโยคิบุคคลพึงให้สำเร็จด้วยปัญญา ฉันทะ จริ่งอยู่ ปัจฉยสันนิสิตศีลนั้น ชื่อว่า มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะผู้มีปัญญาจึงจะสามารถ มองเห็นโทษ และอาณิสงส์ของปัจจัยทั้งหลายได้ เพราะเหตุนี้ ภิกษุพึงละความกำหนัด ยินดีในปัจจัยแล้ว พึงพิจารณาปัจจัยทั้งหลายอันเกิดขึ้นโดยธรรมสม่าเสมอแล้วจึงบริโภค

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๐.

^{๕๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๖๐ / ๑๗.

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๖๐ / ๑๗.

พึงทำปัจจัยสันนิสสิตศีลนี้ ให้สำเร็จได้ด้วยปัญญา^{๕๔} ท่านผู้ประพันธ์ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า พระสาวกผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ได้ระดับธรรมอันพระสฤตเจ้าทรงแสดงแล้ว พึงพิจารณาปัจจัยต่างๆ ก่อน แล้วจึงเสพบิณฑบาต, วิหาร, ที่นอน, ที่นั่ง, และน้ำสำหรับซักล้างธูลีจับผ้าสังฆาฏิ ประดุจเหมือนหยาดน้ำไม่ติดในใบบัว ครั้นได้อาหารโดยการอนุเคราะห์จากผู้อื่นตามกาลเวลาแล้ว พึงเป็นผู้มีสติตั้งมั่น รู้จักประมาณในของเคี้ยวของฉันทั้งหลาย เหมือนคนใช้รู้จักประมาณในการทำแผลและพอกยา พึงเป็นผู้ไม่หลงติดฉันอาหารเพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป เหมือนมารดาบิดา กินเนื้อของบุตรที่ตายแล้วในทางกัณดาร เหมือนพ่อค้าเกวียน หยอดน้ำมันเปลวเกวียนให้เดินทางไปได้ ฉะนั้น^{๕๕}

๓๕

วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญา

- (๑) การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับ จนถึงอนุโลมญาณและโคตรญาณ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นสูง คือ มัคคปัญญา
- (๒) ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก
- (๓) ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ มีภาษาบาลีเป็นต้น จนกระทั่งภาษาต่างประเทศทั่วโลก
- (๔) การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรพจน์ คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า
- (๕) หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดู หมั่นสอบสวนค้นคว้า ตำราบาลี อรรถกถา ฎีกาบ่อย ๆ
- (๖) หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อย ๆ จนได้บรรลุมรรค - ผล เป็นพระอริยมุคคัลเบื้องต้น เป็นต้นไป
- (๗) อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ
- (๘) ได้มิตรที่ดี ชักชวนแนะนำกันในการศึกษาเล่าเรียน และการประพฤติปฏิบัติธรรม
- (๙) แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

^{๕๔} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๑.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

- (๑๐) การงาน วิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น
- (๑๑) นิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรมแล้ว สักการะบูชาธรรม
- (๑๒) ทำทานกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ปรารถนาให้มีปัญญาเฉลียว

ฉลาด

(๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญา เช่น ถวายหนังสือ สร้างหนังสือ เป็นต้น

- (๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน
- (๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้า คือได้สร้างปัญญาบารมีมามาก
- (๑๖) ห่างไกลจากกิเลส เพราะได้เจริญกรรมฐาน
- (๑๗) ปรับอินทรีย์ทำให้เสมอกัน
- (๑๘) กระทำวัตถุภายในและภายนอกให้สะอาด
- (๑๙) เว้นจากบุคคลผู้เียงเลาเบาปัญญา ไม่รู้ชั้น ชาติ อายุตนะ อินทรีย์

อริยสัจ

(๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญา รูปร่างาม รู้พระไตรลักษณ์ เป็นต้น

(๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้ง อันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น อันสุขุมคัมภีรภาพ

๓๖

(๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือน้อมใจไปตามสติปฏิฐานทั้ง ๔

(๒๓) มีโยนิโสมนสิการคือการเอาใส่ใจโดยอุบายแยกกาย โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ๆ

(๒๔) เพียรพยายามกระทำให้มาก ฝึกการกระทำบ่อย ๆ

ทั้ง ๒๔ ข้อนี้ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาชั้นต่ำ (สุดมยปัญญา), ปัญญาชั้นกลาง (จินตามยปัญญา), และปัญญาชั้นสูง (ภาวนามยปัญญา)^{๕๖}

๒.๓.๓ ประเภทของปัญญา

ปัญญา ๓ ประเภท

^{๕๖} วงศ์ ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓๔ - ๕๓๖.

(๑) ปริตตารัมมณปัญญา หมายถึง ปัญญาที่ปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นกามาวจร คือ ยังมีความยึดมั่นในความรัก ความใคร่ ความพอใจในอารมณ์อยู่

(๒) มหัคคตารัมมณปัญญา หมายถึง ปัญญาที่ปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นรูปาวจร คือ ความยึดมั่นในรูป และอรูปาวจร คือความยึดมั่นอยู่ในสิ่งที่ไม่ีรูปเป็นอารมณ์อยู่

ปัญญาสองประเภทนี้ จัดเป็นโลกียวิปัสสนาปัญญา

(๓) อัปปมาณารัมมณปัญญา หมายถึง ปัญญาที่ปรารภพระนิพพานอย่างเดียว จัดเป็นโลกุตตรวิปัสสนาปัญญา เพราะเป็นมรรคปัญญา จริ่งอยู่มรรคปัญญานี้ แม้จะมีได้ยึดไตรลักษณ์ มีความไม่เที่ยงแท้แห่งสังขารทั้งหลาย เป็นต้น ก็เรียกว่าวิปัสสนาได้ เพราะเต็มไปด้วยวิปัสสนากิจ หรือเพราะเห็นอย่างวิเศษซึ่งลักษณะอันแท้จริงแห่งพระนิพพาน จัดเป็นโลกุตตรวิปัสสนาปัญญา^{๕๗}

ปัญญา ๓ ประเภท

ในที่บางแห่งท่านใช้คำว่า โกศล แทน คำว่า ปัญญาเรื่องโกศลนี้ คือ ความฉลาดรอบรู้ มี ๓ ประเภท

(๑) อายโกศล เมื่อบุคคลบำเพ็ญธรรม เช่น การมีศีลบริสุทธิ์ การปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา เป็นต้น อกุศลธรรมคือกรรมฝ่ายต่ำจะเสื่อมสิ้นไป กุศลธรรมคือกรรมฝ่ายสูงจะเจริญขึ้นแทน ปัญญาเช่นนี้ เรียกว่า อายโกศล

๓๗

(๒) อบายโกศล เมื่อบุคคลบำเพ็ญธรรมทั้งหลายอยู่ กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น แต่อกุศลธรรมเสื่อมไป ปัญญาเช่นนี้เรียกว่า อบายโกศล

(๓) อุบายโกศล เมื่อบุคคลมีความฉลาดในอุบายทั้งหลายทั้งปวง รู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิด เลือกประพฤตินในธรรมที่เป็นกุศล อันจะนำตนไปสู่ความดี ความถูกต้อง ความสำเร็จได้ ปัญญาเช่นนี้เรียกว่า อุบายโกศล^{๕๘}

ปัญญา ๓ ประเภท

^{๕๗} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๖.

^{๕๘} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๖.

(๑) ปัญญาอันกำหนดหมายเอาขันธุ์ห้าของตน ถือเอาขันธุ์ห้าภายในกายแห่งตนเป็นอารมณ์แล้ว และนำไปปรารภพิจารณาให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกว่า อัชฌัตตาทิณีสปัญญา

(๒) ปัญญาอันกำหนดหมายเอาขันธุ์ห้าภายนอก คือกำหนดถือเอาขันธุ์ห้าแห่งผู้อื่นเป็นอารมณ์แล้ว และนำไปปรารภพิจารณาให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ดี ถือเอารูปวัตถุภายนอกที่ไม่มีชีวิตเป็นอารมณ์แล้ว และนำไปปรารภพิจารณาให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ดี เรียกว่า พหิทธาติณีสปัญญา

(๓) ปัญญาอันกำหนดเอาขันธุ์ห้าที่มีอยู่ภายในตนและภายนอกตน ทั้งภายในและภายนอกเป็นอารมณ์แล้ว และนำไปปรารภพิจารณาให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกว่า อัชฌัตตพหิทธาติณีสปัญญา^{๕๙}

๒.๓.๔ ระดับของปัญญา

ปัญญา ๒ ประเภท

(๑) สาสวปัญญา คือปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย (คือ สนับสนุนอาสวะ) โดยเนื้อความก็คือ โลกียปัญญา นั่นเอง

(๒) อนาสวปัญญา คือปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น (คือไม่สนับสนุนอาสวะ) โดยเนื้อความก็คือ โลกุตตรปัญญา นั่นเอง

๓๘

สาสวปัญญา เป็นปัญญาของชาวโลกที่ยังมีอาสวกิเลส ใช้ปัญญาไปในทาง ดำรงชีพ และอื่น ๆ ส่วนอนาสวปัญญาเป็นปัญญาของพระอริยเจ้าที่มีจิตใจบริสุทธิ์หมดจดปราศจากกิเลส เป็นปัญญาที่อยู่เหนือโลกธรรม ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ไม่ยึดติดในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม เพื่อมาช่วยชาวโลกด้วยความบริสุทธิ์ใจ^{๖๐}

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๖.

^{๖๐} พระพุทธโฆสะจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๔.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค กล่าวถึงโลกียปัญญา
ชั้นที่เป็นศีลธรรม - จริยธรรม คือชั้นที่สอนให้ละชั่ว ทำดี และโลกุตตรปัญญา ชั้นที่
ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ปัญญาชั้นพิจารณาให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายตามความเป็นจริง ใช้
ชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างเหนือโลก คือการไม่ยึดติดต่อสิ่งทั้งหลายที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ
ตามความเป็นจริง มีความเป็นอิสระแห่งจิต อันเกิดมาจากการยกระดับจิตขึ้นสู่การ
ปฏิบัติ จนรู้แจ้งในวิปัสสนากรรมฐาน

บทที่ ๓

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ

๓.๑ ความหมายของการพัฒนาปัญญา

คณะผู้จัดทำหนังสือ พจนานุกรมธรรมของพุทธทาสภิกขุ ได้รวบรวมคำบรรยายทำเป็นหนังสือ ได้พูดเรื่องการพัฒนาปัญญาว่า

คำว่า พัฒนาปัญญา หมายถึงการพัฒนาปัญญาที่บริสุทธิ์ ไปตามทำนองคลองธรรม ไปสู่ความรู้แจ้ง จนจิตใจไม่ยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นตัวเราของเรา คำว่า ปัญญา หรือวิปัสสนานี้ คือความเห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ที่เกิดขึ้นได้เฉพาะเมื่อจิตเป็นสมาธิเท่านั้น การเห็นแจ้งนี้บังคับไม่ได้ ทำได้แต่เพียงประคองจิตให้เป็นสมาธิไว้ให้ติดอยู่ตลอดเวลา ในลักษณะอำนาจแก่การพิจารณาสิ่งทั้งปวง จนกว่าเมื่อใดความเห็นแจ้งจะปรากฏขึ้น และความเห็นแจ้งที่ปรากฏขึ้นถึงที่สุดนี้ สามารถทำลายอวิชชา คือความหลงอันเป็นเชื้อของกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไปได้ กิเลสจึงจะไม่เกิดขึ้น ต่อจากนั้นไปศีลก็จะอยู่ในตัวเอง สมาธิก็อยู่ในตัวเองเป็นปกติและเด็ดขาด ความเห็นแจ้งย่อมเป็นเหมือนแสงสว่างอันแรงกล้า ที่สามารถส่องลึกไปทำลายเชื้ออันละเอียดทั้งปวงในส่วนลึกที่สุดของสันดาน คือพื้นส่วนลึกที่สุดของจิต อันเป็นที่นอนเนื่องแอบแฝงความเคยชินของกิเลสเหล่านั้น^๑

พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์มีความรอบรู้เกิดขึ้น ในเรื่องที่ควรรู้ควรเจริญ ให้เพียงพอสำหรับความเป็นมนุษย์ เพราะว่าในปัจจุบันนี้ มนุษย์เราส่วนมากเป็นโรคที่แปลกประหลาด คือ อยากรู้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องรู้ ส่วนที่จำเป็นต้องรู้กลับไม่อยากจะรู้ จึงมีความทุกข์ยากลำบากเกิดมากยิ่งขึ้น ในสิ่งที่จำเป็นต้องรู้ ก็ต้องรีบแสวงหาความรู้ รู้แค่ไหน รู้ชนิดที่เรียกว่า เพียงพอแก่ความเป็นอยู่เพื่อความดับทุกข์ของชีวิตมนุษย์ ถ้าจะมีสัตว์ที่มีปัญญาสูงกว่ามนุษย์อยากจะรู้ก็ไม่ต่างกัน แต่เราเป็นมนุษย์

^๑ พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ม.ป.ป.) หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

ต้องแสวงหาความรู้ ให้เพียงพอสำหรับความเป็นมนุษย์เท่านั้น การรู้เพียงพออย่างนี้ เรียกว่า ปัญญาในทางพระพุทธศาสนา^๒

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวให้ความหมายของคำว่า พัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนา ต่อไปอีกว่า

คำว่า พัฒนาปัญญา แปลว่า ทำความรู้อย่างยิ่งให้มากขึ้นเจริญขึ้น ส่วนในทางโลกแห่งวัตถุ บางครั้งมีการทำให้มากขึ้นทางวัตถุ จะสงบสุขหรือไม่ ก็เรียกว่าพัฒนา แต่ในทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการพัฒนาให้มากขึ้นในสิ่งที่น่าพึงปรารถนา โดยมีความสงบสุขเป็นเป้าหมายสูงสุด ไม่ว่าจะชีวิตในทางฝ่ายวัตถุ ฝ่ายจิตล้วน ๆ และฝ่ายสติปัญญา ล้วนแต่ต้องพัฒนาไปสู่ภาวะที่น่าพอใจ คือความสงบสุขทั้งสิ้น, พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพัฒนาชีวิต ให้ชีวิตสูงเจริญขึ้นในทุกเรื่อง คำว่าชีวิตนี้ มีความหมายกว้างมาก ในที่นี้ขอแปลว่า การเป็นอยู่ การเป็นอยู่ทางวัตถุ คือเซลล์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นกายเนื้อเป็นชีวิต เรียกว่า การเป็นอยู่ทางกาย ชีวิตคือการเป็นอยู่ทางกายนี้ ต้องพัฒนาไปสู่ความดับทุกข์ให้ถูกต้อง คือมีความผาสุกปราศจากทุกข์ทางกาย, และอีกส่วนหนึ่งของชีวิตที่เราจะต้องพัฒนาให้ถูกต้องยิ่งกว่านั้นคือ ส่วนทางด้านจิตใจ มนุษย์เราจะต้องพัฒนาส่วนทางจิตใจนี้ ให้ไปสู่ความเป็นอยู่ถูกต้อง คือมีความสงบสุขที่แท้จริง (คือพระนิพพาน)^๓

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวมุ่งเน้นการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือการพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อไปสู่ความมีปัญญารู้แจ้งในการดับทุกข์เป็นสำคัญ จึงไม่ต้องกล่าวถึงการพัฒนาโลกแห่งวัตถุส่วนอื่นที่พัฒนาง่ายกว่า

๓.๒ ขั้นตอนของการพัฒนาปัญญา

๓.๒.๑ คีล

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคีลไว้ พอสรุปความได้ว่า

คีลมีความหมายว่า ความประพฤติดี ไม่กระทบกระทั่งตัวเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน โดยทางการกระทำทางภายนอก ด้วยกายวาจา, คีลนั้นต้องจำกัดความลงไป

^๒ พุทธทาสภิกขุ, *อิทัปปัจจยตา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒๔ - ๒๒๕.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, *พุทธศาสนาคืออะไร*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๗๕.

ว่า ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ทางกาย ทางวาจา ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม, ศิลปะ
แปลว่า

๔๑

ปรกติ ถ้ายังปรกติอยู่ก็คือมีศีลอยู่ ถ้าผิดปรกติแล้วก็คือไม่มีศีล, ศิลปะใช้ได้แก่ทุกชาติ ทุก
ศาสนา ทุกระบบของวัฒนธรรมโลก^๔ ศิลปะ คือ ความเป็นปกติปราศจากโทษทางกาย
ทางวาจา ผู้ใดมีสติหรือจิตว่างจากกิเลส หรือในขณะที่จิตเข้าถึงความว่างจากความรู้สึกว่า
มีตัวตน ผู้นั้นจะมีความปกติเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรปกติยิ่งไปกว่านั้นอีกแล้ว เมื่อบุคคล
มีกายและวาจาบริสุทธิ์ เป็นการมีศีลสมบูรณ์ที่สุดอยู่ในตัว การฆ่าสัตว์ การลักขโมย
การประพฤติผิดประเวณี การพูดเท็จ หรือการกระทำผิดในศีลข้อต่าง ๆ อีกหลาย
ประการ เป็นสิ่งที่ยอยู่นอกวิสัยที่ผู้มีจิตใจอย่างนี้จะกระทำได้ ฉะนั้น ในตัวความว่างจาก
กิเลสของจิตนี้ จึงมีศีลที่เป็นโลกุตตรศีลเด็ดขาดอยู่แล้วในตัวของตนเอง^๕ ศิลปะ หมายถึง
ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ตามหลักทั่วไปคือการไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน
จำแนกเป็นศีล ๕ - ๘ - ๑๐ และ ๒๒๗ เป็นต้น รวมใจความคือ การปฏิบัติเพื่อความ
สงบเรียบร้อยปราศจากโทษขั้นเบื้องต้น ที่เป็นไปทางกายวาจา ที่เกี่ยวข้องกับตัวเองและ
สังคม ตลอดจนสิ่งของอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่มีจำเป็นต่อการเป็นอยู่ เป็นการ
เตรียมขั้นเบื้องต้น สำหรับการเป็นอยู่ในสังคมสิ่งแวดล้อมให้ผาสุก ความเป็นอยู่
อย่างผาสุกนี้ ช่วยให้จิตใจเป็นปกติ เป็นไปพร้อมเพื่อให้เกิดสมาธิ จัดเป็นยอดแห่ง
อานิสงส์ของศีล^๖

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธทาสภิกขุ กล่าวเรื่องศีลมุ่งเน้นไปที่ ความปกติ
ของจิต คือการไม่ทำความเดือดร้อน วุ่นวาย ยุ่งยาก เศร้าหมอง ให้เกิดขึ้นทั้งแก่
ตนเองและผู้อื่น ตัวอย่างเช่น ในศีล ๕ หากใครล่วงละเมิด ย่อมทำความเดือดร้อน
ยุ่งยากวุ่นวายให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและสังคมอย่างแน่นอน

๓.๒.๒ สมาธิ

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวเรื่องของสมาธิไว้ในหนังสือหลายเล่ม ในที่นี้ผู้วิจัย
ขอสรุปนำมากล่าว ดังนี้

^๔ พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, วิถีระงับทุกข์, (เชียงใหม่ : พุทธนิคมจัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๑ -
๑๒๒.

^๖ พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๓๔), หน้า ๔๘.

สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต ความมีจิตใจบรมดีแล้ว มีประสิทธิภาพ
พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาองค์ธรรมของสมาธิ คือ
การควบคุมจิตให้มีสติ - สัมปชัญญะ การกำหนดรู้ ในการปฏิบัติเพื่อมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่
ความสะอาด บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสรบกวน มีความอ่อนโยน ว่องไว ควรแก่การ
งาน

๔๒

และความตั้งมั่นแน่วแน่ไม่หวั่นไหวในสิ่งใดสิ่งหนึ่งของจิต^๗ หมายถึง จิตที่อยู่ด้วยความ
ว่างจากกิเลส การเข้าถึงความว่างได้ชื่อว่า มีความตั้งมั่นอย่างบริสุทธิ์สูงสุด จิตที่มีสิ่ง
อื่นเป็นอารมณ์นั้น เป็นจิตไม่บริสุทธิ์ และไม่ตั้งมั่น สมาธิที่แท้จริงนั้น มีจุดมุ่งหมาย
เพียง

เพื่อมีจิตสงบ ตั้งมั่น เพื่อทำให้เกิดปัญญาดับทุกข์ ความว่างก็คือ จิตที่ตั้งมั่น ไม่คลอน
แคลน และบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง จิตที่ว่างจากกิเลสเป็นจิตที่ควรแก่การปฏิบัติงาน ทำให้
สามารถทำการงานทั้งหลาย ได้ดีกว่าจิตว้าวุ่น ฉะนั้น ความว่างจึงมีคุณลักษณะตรงกับ
ความหมายของคำว่า สมาธิ ทุกประการ ความหมายของคำว่า สมาธิ ต้องมีอยู่ ๓
อย่างเสมอ คือ ตั้งมั่น บริสุทธิ์ และควรแก่การงาน จึงจะเรียกว่า เป็นสมาธิที่ถูกต้อง จิตที่
ว่างจากกิเลสในลักษณะดังที่กล่าวมานี้ จัดเป็นจิตที่มีสมาธิสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา
เรียกว่า โลกุตตรสมาธิ^๘

จิตที่เป็นสมาธิ คือจิตที่สงบ จะน้อมนึกให้เห็นอะไรได้ตามความต้องการ
โดยสมควรแก่กำลังสมาธิที่มีกำลังกล้า ผู้หวังพ้นทุกข์ มิได้หวังอิทธิฤทธิ์ ย่อมฝึกเพียง
เพื่อสามารถน้อมไปพิจารณาภายใน หรือขั้นห้า พิจารณาแยกแยะออกทุกส่วน ในที่
สงสัยว่า เป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ทั้งในกายตนและของบุคคลอื่น จนกว่าจะเห็นแจ้ง
ตลอดเวลาที่ได้น้อมจิตที่เป็นสมาธิ ไปพิจารณาภายใน (รูป - นาม) จนเห็นแจ้งถึงสภาพ
ของภายในนั้น เป็นระยะแห่งปัญญาหรือวิปัสสนา^๙

ท่านยังได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการเจริญพัฒนาสมาธิที่ผู้ปฏิบัติพึงได้รับมี ๔
ประการ คือ

(๑) เพื่อความสุขสงบแห่งจิตในปัจจุบัน

^๗ พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๔๑๓ - ๔๑๔.

^๘ พุทธทาสภิกขุ, วิธีระงับทุกข์, หน้า ๑๒๒.

^๙ พุทธทาสภิกขุ, ชุมนุมเรื่องยาวของพุทธทาสภิกขุ, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ
จัดพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖ - ๓๗.

(๒) เพื่อให้เกิดญาณทัสสนะ ธรรมจักขุ (การเห็นแจ้งด้วยญาณ คือแสงสว่างภายในจิตใจ)

(๓) เพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ

(๔) เพื่อดับอาสวะกิเลสทั้งหลายทั้งปวงให้หมดสิ้นไปจากจิตใจ^{๑๐}

๔๓

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธทาสภิกขุท่านมุ่งเอาจิตที่ฝึกจนเป็นสมาธิอย่างแน่น เป็นจิตที่กำลังพร้อมต่อการทำหน้าที่ มีปัญญาเห็นธรรมชาติตามความเป็นจริง เป็นไปเพื่อละวางความยึดมั่นถือมั่นต่อกิเลส ทั้งในระดับกิเลสภาคและวัตถุภาคได้ในระดับหนึ่ง ก็จะบรรลุเป็นพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี บุคคลเป็นลำดับไป แต่ถ้าสามารถละวางความยึดมั่นในกองแห่งกิเลสทั้งปวงได้โดยเด็ดขาด ก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

๓.๒.๓ ปัญญา

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่าปัญญาไว้ พอสรุปความได้ว่า

ปัญญา หมายถึง ความรู้ครบถ้วนในสิ่งที่ควรรู้, ญา แปลว่า รู้, ป แปลว่า ทัวถึง หรือ ครบถ้วน, คำว่า ปัญญา นี้ ต้องนิยามความหมายว่า เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างอย่างถูกต้อง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในหน้าที่การงาน เพราะถ้าไม่มีการงานเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็ไม่มีปัญหา ก็ไม่ต้องใช้ปัญญา ปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ คือต้องมีความรู้จัก มีความเข้าใจ มีความเห็นแจ้งอย่างถูกต้อง ในสิ่งนั้น ๆ ทางจิตใจในทุกเรื่อง ไม่ว่าจะ เป็นไปในทางฝ่ายถูก - ฝ่ายดี ในฝ่ายบาป - ฝ่ายผิด ในฝ่ายสุข - ฝ่ายทุกข์ และในฝ่ายอิสระหลุดพ้นอันเป็นไปเพื่อพระนิพพาน จึงเรียกว่า ปัญญา^{๑๑}

ปัญญา หมายถึง การฝึกฝนอบรม เพื่อทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องสมบูรณ์ถึงที่สุด ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คนเราโดยปกติไม่สามารถรู้สิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ คือมักรู้ตามความเข้าใจของตนเอง หรือตามที่สมมติกัน จึงไม่ใช่ความรู้ตามความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงมีระเบียบปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญา อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนสุดท้าย สำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ จิตที่รู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งทั้งหลาย

^{๑๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๒ ๑๗. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, สัมมัตตานุภาพ, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๒) หน้า ๒๑๘ - ๒๑๙.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๒๑๓ - ๒๑๔.

ทั้งปวงตามความเป็นจริง ไม่มีอะไรขัดแย้งไปกว่า ความรู้แจ้งที่เกิดมาจากปัญญา จิตที่เข้าถึงความว่างปราศจากกิเลสตัณหา เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเป็นอย่างยิ่ง จิตที่เข้าถึงความว่างจากกิเลสเป็นอย่างยิ่ง คือ จิตที่เข้าถึงพระนิพพาน ดังนั้น ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือปัญญารู้แจ้งพระนิพพาน (เป็นโลกุตตรปัญญา)^{๑๒}

๔๔

ผู้เข้าถึงความว่างจากกิเลส ย่อมบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยไตรสรณคมน์ มีศีลสมาธิ และปัญญา ปัญญาคือทางที่ดำเนินไปสู่ความบริสุทธิ์ ดังคำบาลีว่า “ปญฺญา ยปริสุทฺตติ - บุคคลบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา”^{๑๓} แม้จะกล่าวถึงปัญญาอย่างเดียว ศีลและสมาธิก็รวมอยู่ในนั้นพร้อมอย่างสมบูรณ์ เป็นองค์รวมที่แยกออกจากกันไม่ได้ และเป็นทางทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) สิ่งที่เราเรียกว่าปัญญา หมายถึง การรู้จักตัวเองตามความเป็นจริง คือไม่มีอะไรน่ายึดถือ ดังคำบาลีที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”^{๑๔} เรื่องนี้ถือว่า เป็นหัวใจที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งของพระพุทธศาสนา ถ้ายังไม่รู้จักเรื่องนี้ เท่ากับว่าไม่รู้จักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องอย่างแท้จริง หรือไม่รู้จักพระพุทธศาสนาเลยก็ว่าได้^{๑๕}

เมื่อมีศีลสมบูรณ์ คือ ไม่มีความเดือดร้อนทางกาย วาจา ใจ สมาธิก็เกิดขึ้นง่าย ทั้งที่เป็นสมาธิโดยธรรมชาติ หรือสมาธิที่เราฝึกให้มีขึ้น คือจิตบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสรบกวน จิตที่แน่วแน่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตว่องไวควรแก่การงาน สามารถนำไปใช้เพื่อพิจารณาขั้น ๕ หรืออารมณ์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะ เป็นความโลภ โกรธ หลง ล้วนมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดปัญญาต่อไป เพราะว่าจิตที่เป็นสมาธิย่อมรู้เห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ฉะนั้น ฟังทราบวา ศีลควบคุมให้เกิดสมาธิ สมาธิควบคุมให้เกิดปัญญา ปัญญาควบคุมศีล เป็นบาทฐานซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๔๘ - ๔๙.

^{๑๓} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕ / ๓๑๑ / ๒๒๘.

^{๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒ / ๓๙๐ / ๓๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๓๙๐ / ๔๒๑. ดูรายละเอียดในพุทธทาสภิกขุ, **ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒๑.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๒๙ - ๓๑.

ทำงานหมุนเวียนต่อเนื่องกันไปเป็นธรรมจักรอันเดียวกันอย่างนี้ในทุกระดับ จนถึงพระนิพพานในที่สุด^{๑๖}

๔๕

๓.๒.๓.๑ หลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญา

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์นั้นเป็นหลักธรรมที่ต้องใช้ปัญญาพิจารณา หลังจิตเกิดมีสมาธิแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของไตรลักษณ์ - ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง พอสรุปความได้ว่า

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวงนี้ ประกอบอยู่ด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

(๑) อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นสังขาร คือที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นนั้น มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว เรื่องนี้พอจะเข้าใจได้ไม่ยากนัก ยิ่งมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันอันกล่าวด้วยสภาพที่แท้จริงของสสาร และพลังงานด้วยแล้ว ยิ่งช่วยให้เข้าใจได้ง่าย ช่วยให้เห็นแจ้งได้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจริง ๆ

(๒) ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภทที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย (สังขารธรรม) มีลักษณะเป็นทุกข์ มองดูแล้วน่าสังเวชใจ เพราะสิ่งเหล่านั้นคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ทำให้เกิดความทุกข์ใจ แก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้นจริง ๆ

(๓) อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งประเภทที่เป็นสังขารและมีสังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีความหมายหรือลักษณะอันใด ที่จะทำให้เรายึดถือเป็นหลักได้ว่า มันเป็นตัวตน ถ้าเราเห็นอย่างนี้

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรม : ภาคต้น, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๕ - ๖.

แจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่า ไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็นหลงสำคัญว่า เป็นตัวตนนั้น เพราะความไม่รู้ ไม่เห็นอย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง^{๑๗}

๔๖

ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง เป็นของที่ตั้งอยู่เองตามธรรมชาติ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตร มีใจความว่า ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม สังขารทั้งปวง เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นนั้นเสมอไป นี่เป็นเครื่อง แสดงให้เห็นว่า กฎอันเกี่ยวกับสังขารนั้น ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า โดยตรง แต่เป็นเรื่องของธรรมชาติโดยเฉพาะ พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ทราบบอกนี้ และ ทราบวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านี้ ในลักษณะที่จะไม่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น^{๑๘}

เมื่อมีการปฏิบัติตามหลักไตรลักษณ์อย่างรู้แจ้งตามความเป็นจริงแล้ว ทำให้ เกิดความรู้สึกขึ้นอย่างหนึ่ง คือ การมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างถูกต้อง คือ มองเห็นความมีอยู่เป็นอยู่ เป็นสิ่งมายาทั้งสิ้น การมองเห็นในที่นี้ ไม่ใช่เป็นการเห็นด้วยการคำนวณตามหลักเหตุผล แต่ต้องเห็นแจ้งด้วยความรู้สึกภายในใจ อย่างแท้จริง จนเกิดความสลดสังเวชเบื่อหน่าย จึงจะเรียกว่า มีดวงตาเห็นธรรม ส่วนผู้ที่ท่องบ่นว่า อนิจจัง ไม่เที่ยง, ทุกขัง เป็นทุกข์, อนัตตา ไม่มีตัวตน, อยู่ ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืน แต่ถ้าจิตยังไม่เบื่อหน่ายคลายกำหนดต่อสิ่งทั้งปวง ที่เป็นมายา หลอกหลวง เรียกว่า ยังไม่เห็นแจ้ง ฉะนั้น การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่แท้จริง คือต้องเห็นด้วยใจจนเกิดความรู้สึกว่า สิ่งทั้งปวงน่าเบื่อหน่าย น่าสังเวช เป็นมายา ไม่มีอะไรน่ายึดมั่นถือมั่น โดยประการทั้งปวง^{๑๙}

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมโนมยิทธิ** : ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๒๖.

^{๑๘} อภ.ต.ก. (ไทย) ๒๐ / ๑๓๗ / ๓๘๕. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, **ศึกษาระยะอย่างถูกวิธี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘ - ๓๐.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงหลักของไตรลักษณ์นี้ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น ในหนังสือเรื่องตัวกู - ของกู, เรื่องแก่นพุทธศาสนา, เรื่องชุมนุมเรื่องยาวของพุทธทาสภิกขุ, เรื่องคู่มือมนุษย์, เรื่องสมัตตานุภาพ, เรื่องศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี, เรื่องวิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา คงเป็นเพราะท่านเห็นว่า หลักของไตรลักษณ์เป็นหลักธรรมสูงสุดที่ทำให้ผู้ปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์ และเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๔๗

อิทัปปัจจยตา

พุทธทาสภิกขุ ได้นำเอาหลักธรรมข้อ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือ หลักปัจจัยการ มาเป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า

อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น, อิทะ แปลว่า นี้, ปัจจยตา แปลว่า ความเป็นปัจจัย, อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย, คำว่า อิทัปปัจจยตานี้ กินความหมายกว้างหมายความว่า ไม่ยกเว้นอะไรเลย ในบรรดาสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลาย จะเป็นรูปธรรม - นามธรรม, ภายนอก - ภายใน, หยาบ - ละเอียด กล่าวโดยสรุปให้เห็นเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเภท คือ

(๑) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นเหตุ

(๒) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นผล

(๓) อิทัปปัจจยตา ของปัจจัยการคืออาการที่เนื่องกันระหว่างเหตุกับผล

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท มีใจความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น ตลอดถึงปฏิปักขณัย (นัยตรงกันข้าม) ที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือ ถ้าไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น^{๒๐}

คำว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่งก็ได้ เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้ ส่วนคำว่า ปฏิจจสมุปบาทมุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และกับเรื่องดับทุกข์โดยตรงในพระพุทธศาสนา ใจความ

^{๒๐} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๕๖๔ - ๕๖๕.

สำคัญ คือแสดงถึงกระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัย เป็นสายยาวสืบทอดกันไป ทั้งฝ่ายเกิด และฝ่ายดับเท่านั้น^{๒๑}

อิทัปปัจจยตา คือตัวเรา ทั้งในแง่จริงและเท็จ, คือวิชา หรือ อวิชา, คือความมีเหตุปัจจัย และเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย จนกว่าจะสิ้นสุดแห่งอิทัปปัจจยตา, ตัวเรา - โลก - ภพชาติ คือกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา เป็นโลกที่มีใช้ตัวเรา แต่จิตยึดเอาเป็นตัวเรา, เป็นจริงที่เป็นเท็จ คือ สมมติเอาชั่ว เอาความโง่ หรือ อวิชา จึงเต็มไปด้วยด้วย

๔๘

ปัญหาที่เกิดมาจากความโง่ คืออิทัปปัจจยตาให้ครบทุกแง่มุม ในแง่ที่เป็นสภาวะธรรม ที่เป็นตัวสังขาร, ในแง่ที่เป็นกฎของธรรมชาติ, ในแง่ที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ในแง่ที่เป็นตัวเราที่

เป็นปัญหาทั้งหลาย และเป็นมายา, ในแง่เป็นสิ่งที่เราจะต้องจัดการให้ถูกต้อง, ในแง่ที่เป็นการสร้างเหตุปัจจัยต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โลกหมุนไปตามกฎอิทัปปัจจยตา มีทั้งฝ่ายวัตถุและฝ่ายจิต แต่ฝ่ายจิตเกิดทุกขี้ได้ จึงเป็นตัวปัญหา และจิตยังเป็นตัวการให้เกิดปัญหาฝ่ายวัตถุอยู่ส่วนหนึ่งด้วย โลกหรือวัตถุอยู่ เพราะจิตมันยุ่ง - วุ่นวาย - ไม่สงบ^{๒๒}

สุญญตา

พุทธทาสภิกขุ ได้นำหลักธรรมเรื่อง สุญญตา - ความว่าง มาเป็นหลักธรรมในการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า

สุญญตา คือ ความว่าง เป็นสภาวะแห่งความว่างที่ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา, เป็นสภาวะที่ขั้น ๕ เป็นอนัตตา คือ ว่างจากความเป็นตัวตน ตลอดจนว่างจากสาระต่าง ๆ เช่น สาระคือความเที่ยงแท้ ความสวยงาม ความสุข โดยปริยาย หมายถึง หลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ เช่น ขั้น ชาติ อายตนะ และปัจจัยการ แสดงตัวสภาวะให้เห็นความว่างเปล่า ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๑๗), หน้า ๑๗๒.

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้ มกราคม - กุมภาพันธ์ - มีนาคม ๓๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พี พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๗, หน้า ๔๔ - ๔๖.

ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงธรรม หรือกระบวนการทางธรรมชาติล้วน ๆ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไป^{๒๓}

สุญญตา - ความว่าง มีลักษณะ ๒ ประการ คือ

(๑) ความว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ดังบาลีว่า สัพเพ ธมมา อนตฺตา แปลว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา โลกนี้จึงว่างโดยธรรมชาติ แต่คำว่า ว่าง ที่ท่านพุทธทาสเข้าใจในที่นี้ มิได้หมายความว่า ไม่มีอะไร แต่หมายความว่า มีทุกสิ่งทุกอย่างมีตามที่เราเห็นอยู่ เพียงแต่ว่ามันว่างจากความหมายที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตน เพราะฉะนั้น ในสุญญตาสูตร จึงเขียนกล่าวไว้ชัดเจนว่า โลกนี้ว่างเพราะว่าไม่มีส่วนใดที่ควรจะยึดถือเอาว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของตน แต่มิได้หมายความว่า ไม่มีโลกนี้ หรือไม่ได้หมายความว่า ไม่มีอะไรอยู่ในโลกนี้

๔๙

(๒) ความว่างเป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ข้อนี้สืบต่อมาจากความว่างในข้อแรก นั่นคือ สิ่งทั้งปวงรวมเอาทั้งจิตด้วย ว่างจากความหมายที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตน จิตนั้นจึงไม่ไปยึดถือเอาส่วนหนึ่งส่วนใดในโลกนี้ว่าเป็นตัวตน จิตนั้นจึงว่าง เพราะจิตนั้นเห็นความว่างของโลกอยู่เสมอ จึงไม่เกิดการปรุงแต่งยึดถือเอาเป็นตัวตน เมื่อไม่มีการปรุงแต่งยึดถือเอาเป็นตัวตน ก็ไม่อาจจะเกิดโลภะ โทสะ และโมหะได้ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า จิตว่าง เพราะว่างจากกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะ นั่นเอง^{๒๔}

เรื่องสุญญตา - ความว่างนี้ พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้หลายแห่ง แต่ใจความยังคงเป็นแบบเดิม ๆ ไม่แตกต่างกันมากนัก ดังที่ท่านได้กล่าวไว้พอสรุปความว่า

คำว่า สุญญตา - ความว่าง หมายถึง ความว่างจากตัวตน เป็นคำที่รวบรวมความหมายของคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไว้ทั้งหมด คือเมื่อมันไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๔๗๒ - ๔๗๓.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, เอกสารชุดมรดกด้านใน อันดับ ๒๖ จิตประภัสสร - จิตเดิมแท้ - จิตว่าง เหมือนกันหรืออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๐.

อยู่เสมอ ไม่มีส่วนไหนที่ยังยืนถาวร เรียกว่า วางได้ เมื่อเต็มไปด้วยลักษณะที่ดูแล้ว น่าสังเวชใจ ก็แปลว่าวางจากส่วนที่ควรเข้าไปยึดถือเอา เมื่อพิจารณาดูไม่เห็นลักษณะที่จะคงทนเป็นตัวตนของมันเองได้ เรียกว่า วางจากตัวตน ถ้าจิตมองเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวงเป็นเช่นนี้แล้ว จะเกิดความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรน่าเอนาเป็น ในสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทันที ความรู้สึกชนิดนี้มีอำนาจเพียงพอที่จะคุ้มครองคนเรา ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลสหรืออารมณ์ทุกชนิด ทำให้จิตเป็นอิสระปราศทุกข์อยู่เสมอ การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงวางจากสาระที่ควรเข้าไปยึดถือ นั้น เป็นตัวแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นหัวใจของการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง^{๒๕}

๕๐

กล่าวโดยสรุป สภาวะที่ได้ชื่อว่า สุญญตา ประกอบด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ

- (๑) เพราะลู่ถึงด้วยปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็น มองเห็นภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา
- (๒) เพราะวางจากกิเลส มีโลภะ โทสะ และโมหะ
- (๓) วางเพราะมีสุญญตา คือ นิพพานเป็นอารมณ์ (ความว่าง ๓ ประการนี้ เป็นความว่างในโลกุตตรมรรค)

ส่วนความว่างที่เกิดจากการกำหนดหมายในใจ หรือทำใจเพื่อให้เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติ กำหนดใจให้ถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย จัดเป็นความว่างอย่างหนึ่งในระดับโลกียฌานด้วยเหมือนกัน^{๒๖}

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, สุญญตาปริทรรศน์, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๗๑ - ๘๕.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, เอกสารชุดมองด้านใน อันดับ ๒๖ จิตประกัสสร - จิตเต็มแท้ - จิตว่าง เหมือนกันหรืออย่างไร, หน้า ๒๕.

คนเราเมื่อมีการพัฒนาจิตใจจนไปสู่ความว่างได้แล้ว จะไม่บูชา เรื่องกิน กาม เกียรติ จะไม่หลงบูชาวัตถุ ดำเนินชีวิตแบบกินพอดี อยู่พอดี มีจิตบริสุทธิ์ กิน อยู่อย่างต่ำ แต่กระทำอย่างสูง มุ่งแจกของสองตะเกียงแห่งปัญญา เพื่อดับทุกข์กาย ทุกข์ใจให้แก่ผู้อื่น เป็นการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่อย่างไม่เห็นแก่ตัว เป็นการยกระดับจิต จากสัตว์สัญชาตญาณทั่วไป มาสู่ความเป็นผู้มีภาวิตญาณหรือภาวิตปัญญา ภาวิตปัญญานี้ หมายถึง ปัญญาที่เราอบรมสร้างขึ้นมา ปัญญาที่เราได้พัฒนาให้เจริญแล้ว เป็นปัญญาที่เกิดจากการพัฒนาสัญชาตญาณให้ตั้งงามถูกต้องเจริญขึ้น, ตรงกันข้ามกับคำว่า สัญชาตญาณ ที่แปลว่า ปัญญาที่เกิดเอง เกิดได้เองตามธรรมชาติของสัตว์ทั่ว ๆ ไป ผู้มีความรู้ภูมิธรรมที่ได้รับการพัฒนาให้เจริญแล้วด้วยแสงสว่างแห่งพุทธธรรม จึงเรียกได้ว่าเป็นผู้มีภาวิตญาณ^{๒๗}

๓.๒.๓.๒ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการพัฒนาปัญญา

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า

๕๑

อวิชา

อวิชา แปลว่า ความไม่รู้ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมอยู่ด้วยการมีความรู้ แต่ถ้าเป็นความรู้ผิดก็เท่ากับไม่รู้ คนที่มีอวิชา หมายถึง ผู้ที่ไม่เข้าใจต่อปัญหาที่ว่า อะไรเป็นความทุกข์ที่แท้จริง, อะไรเป็นต้นเหตุแท้จริงที่ทำให้เกิดความทุกข์, อะไรเป็นความดับทุกข์, และอะไรเป็นหนทางหรือวิธีที่ทำให้ดับทุกข์ได้, ถ้าใครรู้แจ้งจริง ๆ ในปัญหาเหล่านี้ เรียกว่า เป็นผู้มีวิชา^{๒๘} อวิชา เป็นความโง่เขลาที่เป็นเชื้อกิเลสนอนเนื่องในสันดาน เป็นเหตุให้ไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ หรือให้รู้ผิดตรงข้ามกับที่ควรจะรู้ ทำให้เกิดอาการที่เรียกว่า เส้นผมบังภูเขาหรือแสงสว่างบังลูกตา มองไม่เห็นสิ่งที่ควรจะเห็น โดยเฉพาะหมายถึงความไม่รู้ทุกข์ และความดับทุกข์อันเด็ดขาด และที่สำคัญที่สุดนั้น ก็คือ ความไม่รู้อย่างเตียวนี้เอง เป็นมูลเหตุให้เกิดความเห็นผิดอย่างอื่น ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นอีกด้วย จึงเป็นเหมือนรากเหง้าของกิเลสอื่น ๆ ทั้งหมด เมื่อทำลายอวิชาได้แล้ว

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรม, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑),

หน้า ๑๔๘ - ๑๕๒.

^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๕๒๑ - ๕๒๒.

กิเลสอื่นย่อมเป็นอันถูกทำลายด้วย แต่เมื่อกิเลสอื่นถูกทำลาย อวิชชายังไม่อาจถูกทำลายก็ได้ เช่นเดียวกับการทำลายต้นไม้ ถ้าเพียงแต่ใบหรือกิ่งถูกทำลาย รากเหง้าอาจไม่ถูกทำลายและยังไม่ตายก็ได้ แต่ถ้ารากเหง้าถูกทำลาย แม้ใบกิ่งไม่ถูกทำลาย มันก็พลอยตายไปด้วยกันทั้งหมด เพราะฉะนั้น ย่อมเห็นได้ว่า การทำลายอวิชชาได้เด็ดขาดนั้น เป็นการทำลายกิเลสได้อย่างหมดจดสิ้นเชิงอย่างถึงที่สุด และจะเกิดความสงบสุขชั้นสูงสุด ไม่มีความสงบอื่นใดสูงไปกว่านี้อีกแล้ว^{๒๙}

อวิชชา เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้คนหลงผิดในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นความสุข จนถึงกับพอใจเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์, สำคัญผิดอยู่ในเหตุของความทุกข์ ทำให้เกิดความโง่เขลาต่าง ๆ ขึ้น เช่น เข้าใจว่า ผีसाงเทวดา เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เจ็บป่วย, สำคัญผิดในเรื่องความดับสนิทของความทุกข์ คือไม่รู้ว่าการดับกิเลสต้นเหตุเป็นการดับทุกข์ ไปหลงเอาความสงบสุขที่เกิดจากสมาธิ หรือฌานสมาบัติว่า เป็นความดับทุกข์ ที่ยิ่งไปกว่านั้น บางลัทธิได้เอากามารมณ์เป็นเครื่องดับทุกข์, สำคัญผิดในเรื่องหนทางแห่งความดับทุกข์ ไม่รู้ว่าทางดับทุกข์ที่ถูกต้อง ได้แก่ อริยมรรค มีองค์ ๘ ประการ ดังนั้น อวิชชา จึงเป็นสาเหตุให้คนหลงผิดดำเนินไปตามความต้องการของตน มีความเชื่อใน

๕๒

วัตถุปัจจัยภายนอกว่า ช่วยดับทุกข์ได้ เช่น มีการดับทุกข์โดยการจตุรูปเทียนอันอ่อนวอนผีสางเทวดา อวิชชาเป็นเหมือนเครื่องหุ้มห่อโลก เป็นแสงสว่างที่บังลูกตาหมายความว่า ตามปกติทุกคนมีความรู้อยู่แล้ว แต่เป็นความรู้ผิด จึงเป็นความรู้ชนิดบังลูกตา เพราะแสงสว่างของอวิชชา และที่ทำให้คนเรามีความหลงไปในทางกามารมณ์ว่า เป็นอุดมธรรมของมนุษย์เป็นเหตุให้ติดอยู่ในกามารมณ์ ก็เพราะคนเราไม่มีปัญญาพอที่จะเจาะทำลายมานบังจิตใจ คืออวิชชาให้ทะลุผ่านไปได้^{๓๐}

ต้นเหตุ

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการพัฒนาปัญญาว่า ต้นเหตุ แปลว่า ความทะยานอยาก มี ๓ ประการ คือ

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, *ชุมนุมปาฐกถา ชุดพุทธธรรม*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ จัดพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๘.

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์*, หน้า ๑๔๓.

(๑) กามตัณหา - ความอยากอร่อยในรูป รส เสียง กลิ่น รส สัมผัส ชนิดที่เป็นการลุ่มหลงมัวเมา ต้องการรสชาติที่อร่อยเกินกว่าการใช้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ตามหน้าที่ธรรมดา ทำให้จิตหวั่นไหว ไม่ปกติ จัดเป็นกามตัณหา

(๒) ภวตัณหา - ความต้องการที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ให้ได้ตามที่ใจของเราต้องการ โดยไม่สร้างเหตุปัจจัยไปหาสิ่งนั้นให้ถูกต้อง คือมีความมีหรือความเป็นด้วยความเร่าร้อนลุ่มหลง จนเกิดทุกข์ จัดเป็นภวตัณหา

(๓) วิภวตัณหา - ความอยากที่จะไม่ให้มีไม่ให้เป็น อย่างที่ใจไม่ต้องการ เมื่อประสบกับสิ่งไม่น่าพึงปรารถนา ทำจิตให้เร่าร้อน เป็นทุกข์ จัดเป็นวิภวตัณหา, เราต้องศึกษาให้รู้เท่าทันการเกิดขึ้นของตัวตัณหา และแก้ไขปัญหาทุกชนิดด้วยสติปัญญา มองให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงทุกอย่างล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย อย่าให้เป็นไปตามความหวังหรือความอยาก ความทุกข์ก็จะไม่เกิด^{๓๑} มีความอยากที่ไหนมีความร้อนใจที่นั่น เมื่อต้องทำตามความอยาก ย่อมมีความทุกข์เกิดขึ้น ได้ผลสนองความอยากมาแล้ว ก็ไม่หยุดอยาก ยิ่งเร่าร้อนดิ้นรนหาอยากอยู่ต่อไป, คนทำชั่วเพราะอยากทำชั่ว คนทำดีเพราะอยากทำดี ถ้าพึ่งแต่ความดีอย่างเดียวยังไม่พอ เพราะจิตยังไม่เป็นอิสระ ยังต้องตกเป็นทาสของความอยาก ยังต้องเป็นทุกข์ ต้องทำสิ่งที่เหนือกว่าการทำดี คือ ทำจิตให้หลุดพ้น

๕๓

จากความเป็นทาสของความอยาก การเอาชนะความอยากทั้ง ๓ นี้ได้ จึงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๓๒}

วิธีตัดรากเหง้าของความอยาก คือพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่ใช่อัตถน จนมองเห็นว่า ไม่มีอะไรที่น่าอยากเอาอยากเป็น เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ล้วนแต่ นำความทุกข์อันเป็นภาระหนักมาให้ทั้งสิ้น เมื่อเราได้อะไรมาก็ยึดติด มักกอดรัด กับสิ่งนั้น ๆ ให้คงอยู่กับเรา ให้เป็นไปตามใจของเรา แต่ตามปกติสิ่งเหล่านั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่รู้รู้ต่อความประสงค์ของบุคคลใด มีแต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง การพยายามของคนเรา จึงเป็นการ

^{๓๑} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๑.

^{๓๒} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, หน้า ๓๐๒.

ต่อต้านกฎแห่งความเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบาก เป็นการทรمانในการเป็นอยู่ หรือกระทำสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่เราต้องการได้ อูบายที่ ทำให้รู้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ต้องพิจารณาให้ลึกซึ้งจนพบความจริงว่า การเอาการเป็นของผู้ที่มีกิเลสตัณหา ย่อมเอาย่อมเป็นด้วยความอยากที่เป็นทุกข์ ส่วนการเอาการเป็นของผู้ที่ไม่มีกิเลสตัณหา ย่อมเอาย่อมเป็นด้วยหน้าที่อย่างผู้มีปัญญา ไม่ทำให้เกิดความทุกข์ พระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้า ยังมีการทำงานและการเป็นอยู่ และทำงานมากกว่าผู้ที่มีกิเลสเสียอีก แต่การกระทำของท่านไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ เพราะทำไปด้วยอำนาจของปัญญาคู่กับเมตตา ด้วยจิตใจที่มีความปรารถนาดีอย่างบริสุทธิ์ เพื่อช่วยสัตว์โลกโดยไม่หวังผลตอบแทนแต่ประการใดเลย^{๓๓}

ผู้หวังพ้นทุกข์ ควรฝึกฝนตนเองในการที่จะกระทำ จะเอาจะเป็น ด้วยอำนาจของสติปัญญา นับตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียน การประกอบอาชีพเป็นต้นไป ต้องมีปัญญาควบคุมอยู่เสมอ จะทำให้จิตไม่เร่าร้อนใจ ทั้งก่อนกระทำ ขณะกำลังกระทำ และหลังกระทำเสร็จแล้ว หลักสำคัญต้องพิจารณาให้รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่สภาพเดิมไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นเพียงกระแสแห่งธรรมชาติหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีรู้สึกได้เช่นนี้แล้ว จะทำให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายด้วยสติปัญญา ไม่ตกหลุมของกิเลสตัณหา ไม่ก่อให้เกิดทุกข์ ตั้งแต่ต้นเหตุจนถึงปลายเหตุ ไม่หลงยึดติดในตัวตนหรือของตน ในฐานะเป็นสิ่งที่น่ามีหน้าเป็น ทำไปด้วยสติปัญญาที่มีความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดี หากมีอุปสรรคปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นมา

๕๔

ก็ใช้สติปัญญาเข้าไปแก้ไขจัดการอย่างรู้เท่าทัน หรือปล่อยให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี และตามกฎหมายบ้านเมืองตลอดไป^{๓๔}

ตัณหาทั้ง ๓ เป็นภวสังโยชน์ ผูกพันไว้ในภพ เป็นสิ่งที่ผูกมัดหมุ่สัตว์นำไปสู่ภพชาติ เมื่อหลงเพลินสติก็พลัดตกลงสู่ตัณหาทั้ง ๓ นี้โดยง่าย วิธีแก้ไขให้ตกอยู่ในอำนาจตัณหา นั้น ต้องละตัณหาเสีย ด้วยการมีสติปัญญา ยอมรับสภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เช่น นอนเจ็บป่วยอยู่ที่โรงพยาบาล ก็ต้องยอมรับสภาพทางกายว่า เป็นคนเจ็บป่วย แต่โดยจิตแล้วไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งวิภวตัณหา (คือความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้) โดยการยอมรับให้เสวยแต่ทุกข์เวทนาทางกาย ไม่ขาดสติ

^{๓๓} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย : ฉบับสมบูรณ์*, หน้า ๓๓.

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย : ฉบับสมบูรณ์*, หน้า ๓๕.

ให้ตนเองเสวยทุกข์เวทนาทางจิตแต่ประการใด หลักทางพระพุทธศาสนาสอนไว้แบบนี้ เราจะทำได้ตามที่ปรารถนาหรือไม่ก็ตาม แต่แนวทางของการพ้นทุกข์มีอยู่อย่างนี้ วันนี้ เราอาจยังไม่ถึงในสิ่งปรารถนาเอาไว้ แต่วันหน้าหากมีความเพียรพยายาม เพื่อที่จะตัดสังโยชน์อย่างมั่งมันแล้ว เราอาจได้พบสิ่งที่ปรารถนาเอาไว้ เพราะว่า เมื่อละชั่วหมดแล้ว ทำความดีเต็มเปี่ยมแล้ว ความรู้สึกที่ว่า จิตนั้นยังไม่บริสุทธิ์ ยังมีหมองด้วยกิเลสตัณหาชั้นละเอียดประณีตยังมีอยู่ จึงมีพลังผลักดันพัฒนายกระดับจิตใจ ให้ไปสู่สภาวะที่อยู่เหนือกิเลสตัณหา จนหมดจากความอยากโดยสิ้นเชิง เป็นการหลุดพ้นความทุกข์ในที่สุด^{๓๕}

อุपाทาน

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงเห็นธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า

อุपाทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น การที่จะถอนตัวตนออกจากสิ่งทั้งหลายที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้นั้น เราต้องศึกษาให้รู้จักว่า อะไรเป็นสาเหตุของความอยากจนต้องเข้าไปยึดติดในสิ่งนั้น สิ่งนี้ เราเรียกว่า อุपाทาน, อุपाทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น จำแนกเป็น ๔ ประการ คือ

- (๑) กามูपाทาน การยึดมั่นในกาม หรือการยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป
- (๒) ทิฏฐูपाทาน การยึดถือทิฏฐิคือความคิดเห็นของตน
- (๓) สीलัพพตูปาทาน การยึดถือในศีลวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนเคยกระทำ

มาอย่างงมงาย

๕๕

- (๔) อัตตวาอุपाทาน การยึดถือด้วยการกล่าวว่า เป็นตัวเป็นตน^{๓๖}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวให้ความหมายอุपाทาน ๔ ประการ ต่อไปอีกพอสรุปความได้ว่า

- (๑) กามูपाทาน การยึดมั่นในกาม หมายถึง ความรู้สึกติดพันสนุกสนานในวัตถุ หรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่พอใจ จำแนกได้เป็น ๖ คือ รูป เสียง

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๑๕๘ / ๘๔. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๓๘.

กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ การยึดมั่นในกามเป็นเหตุให้เกิดความพินาศฉิบหาย นานัปการ การอุทิศส่ำห้เล่าเรียนเพื่อประกอบอาชีพเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุ และการ ขวนขวายในการประกอบกิจการงานทุกอย่าง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เราปรารถนาต้องการ ก็สืบเนื่องมาจากกามารมณ์ แม้การทำบุญให้ทานเพื่อไปสวรรค์ ก็มีมูลเหตุมาจาก กามารมณ์ โดยเหตุนี้จึงเป็นเครื่องบ่งชี้เห็นได้ว่า ความยุ่งยากปั่นป่วนของโลกในเรื่อง ต่าง ๆ ล้วนมีมูลเหตุมาจากกามารมณ์ หรือกามุปาทานทั้งสิ้น, แต่เมื่อมองในทางธรรม กลับกลายเป็นที่มาแห่งความทุกข์ทรมานที่เร้นลับ ฉะนั้น กามุปาทาน จึงเป็นสิ่งที่ต้อง ควบคุมและละให้ได้ในที่สุด

(๒) ทิฏฐุปาทาน การยึดมั่นในทิฏฐิ หมายถึง การยึดมั่นในความเห็น ของตนจนเกิดการถือมั่น ในความคิดเห็นเดิมของตนจนไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ จำเป็นต้องปรับปรุงทิฏฐิให้ถูกให้ดีให้สูงขึ้นอยู่เสมอ จากมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ให้ กลายเป็นสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูก) ให้ยิ่งขึ้นไปจนเห็นอริยสัจในที่สุด, ความถือมั่นนี้ มีมูลเหตุมาจากการถือชนบทรรมนิยมประเพณี หรือลัทธิทางศาสนา ที่อบรมสั่งสมกันมา เป็นเวลานาน ทิฏฐิต่างๆ นั้น ยังเกี่ยวข้องกับความรู้ที่เป็นอวิชชา ทำให้คนเราเข้าใจ เอาตามกิเลสพื้นฐานว่า สิ่งนี้เที่ยงแท้ถาวรควรยึดถือเป็นความสุข เป็นตัวตน แทนที่จะ มองเห็นด้วยใจเป็นมายา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความถือมั่นชนิดนี้ เป็น อุปสรรคขวางกั้นมิให้ก้าวไปสู่ทางดีที่สูงขึ้นได้ ตลอดจนไม่อาจทำให้เปลี่ยนแนวความคิด ไปสู่ความเห็นถูก ทางด้านความเชื่อในลัทธิศาสนาหรือนิกายอื่น ๆ ที่ดีกว่าได้ ด้วยเหตุ นี้ พระพุทธศาสนาถือว่า การยึดมั่นในทิฏฐิเป็นตัวกิเลสที่ร้ายกาจ อันตรายน่ากลัวที่สุด ซึ่งต้องพยายามพิจารณาทำให้เกิดความเบื่อหน่ายจางคลาย และถอนให้หลุดพ้นได้ใน ที่สุด

๕๖

(๓) สิลัพพตูปาทาน การยึดมั่นในศีลและวัตร หมายถึง การถือมั่นใน ความประพฤติกการกระทำที่เป็นประเพณีสืบต่อกันมาอย่างไร้เหตุผล หรือที่นิยมกันว่า เป็น ของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ จนไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ เช่น การถือเครื่องรางของขลัง ลัทธิ พิธีหรือเคล็ดลับต่าง ๆ, เชื่อเรื่องผีสิงเทวดา, ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์, จอมปลวก ภูเขา ศักดิ์สิทธิ์, ว่าเป็นที่พึ่งที่ช่วยดับทุกข์ได้ สำหรับชาวพุทธไม่น่าเป็นอย่างนั้น และที่มีอยู่ก็ เนื่องมาจากการสมათานศีล หรือการประพฤติธรรมที่ไม่ทราบถึงความมุ่งหมายที่ แท้จริง ไม่คำนึงถึงเหตุผล เมื่อไม่เข้าถึงเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ เพราะปฏิบัติมาจนเคยชิน การถือมั่นจึงเหนียวแน่น เป็นอุปาทานชนิดที่แก้ไขได้ยาก เรียกว่า อุปาทานในการ ปฏิบัติที่เคยกระทำสืบต่อกันมาอย่างผิด ๆ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และสมถกรรม

ฐานก็เช่นกัน ถ้าทำไปด้วยความไม่รู้ในเหตุผล ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้จริงแล้ว จัดเป็นการกระทำไปด้วยอำนาจของการยึดถือที่ผิด กลายเป็นความโง่เขลาชนิดหนึ่ง การรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ถ้ารักษาโดยที่เข้าใจว่า จะเป็นผู้ขลัง ผู้ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เป็นผู้วิเศษ มีอิทธิฤทธิ์ ก็กลายเป็นกิจวัตรที่มุ่งหมายผิดทาง จัดเป็นการกระทำที่เป็นไปด้วยอำนาจของสัสฬพตูปาทานทั้งสิ้น จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องนั้น เพื่อการขจัดทำลายกิเลสให้หมดไป

(๔) อัตตวาอุปาทาน ความยึดมั่นด้วยวาตะว่าตัวตน หมายถึง ความยึดถือที่รู้สึกออกมาจากจิตใจว่า เราเป็นตัวตนของเรา ความยึดถือนี้ เป็นสัญชาตญาณชั้นมูลฐานของชีวิต ร่างกายและจิตใจที่มีอุปาทานเข้าไปครอบงำอยู่ เป็นตัวความทุกข์อันเนื่องมาจากอุปาทาน เป็นทั้งมูลกำเนิดของชีวิตและความทุกข์ จึงมีคำกล่าวว่ ชีวิตคือความทุกข์ ความทุกข์คือชีวิต ความรู้ที่แสดงถึงมูลกำเนิดของชีวิตและความทุกข์นี้ มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เมื่ออัตตวาอุปาทาน เป็นมูลฐานของชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เอง เราจึงไม่มีทางป้องกันที่จะไม่ให้มันแสดงอิทธิพลออกมาได้ นอกจากการควบคุมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนกว่ามีวิชาเกิดขึ้น จึงจะตัดขาดได้ พระอรหันต์เท่านั้นที่เอาชนะสัญชาตญาณนี้ได้เด็ดขาด เรื่องนี้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของชีวิต ที่พุทธบริษัทควรศึกษา และเอาชนะอุปาทานข้อนี้ให้มากที่สุด จึงจะได้รับประโยชน์เต็มบริบูรณ์ตามที่พระพุทธศาสนามีให้เรา^{๓๗}

๕๗

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นว่า อุปาทาน ๔ ที่เป็นพิษร้ายที่เร้นลับอยู่ในลักษณะที่เป็นของหวาน อร่อย สวยงาม ไพเราะ ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ให้สมกับข้อที่ว่า การหลุดพ้นจากอุปาทาน เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา จนสามารถนำความรู้นั้น มาควบคุมอุปาทานให้อยู่ในอำนาจได้ จนทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยความมีทุกข์น้อย หรือไม่มีทุกข์เลย การปฏิบัติหน้าที่การงานและการมีชีวิตอยู่ จะเป็นไปในลักษณะที่เยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ตลอดเวลา

๓.๓ ผลที่ได้รับจากการพัฒนาปัญญา

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๓๙ - ๔๖.

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงผลที่ได้รับจากการพัฒนาปัญญา สรุปความได้ว่า
จิตมีปัญญาเกิดสัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบถูกต้องตามความเป็นจริงขึ้น
ประการแรก จิตเกิดสัมมาทิฐิขั้นต้น คือมีความเห็นถูกต้องในระดับพื้นฐาน ไม่ตกไปสู่
มิจฉาทิฐิ เป็นความเห็นชอบในระดับตัวตน แต่เป็นตัวตนที่ดี เช่น มีความเห็นชอบ
ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น มีความ
ทุกข์อันเกิดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองอย่างเดียวกัน ต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย อย่าง
เดียวกัน เราชักสุขเกลียดทุกข์ ฉันใด ผู้อื่นเขาก็รักสุขเกลียดทุกข์ ฉันนั้น, เราชัก
ทรัพย์สินของเรา ฉันใด ผู้อื่นก็รักทรัพย์สินของเขา ฉันนั้น, เราชักลูกเมียของเรา ฉัน
ใด ผู้อื่นก็รักลูกเมียของเขา ฉันนั้น, จึงไม่ควรทำร้ายเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มี
ความเห็นถูกต้องว่า มนุษย์เราสามารถหาความสุขได้ จากหน้าที่การงานที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่
จากอบายมุข หรือจากการหลอกลวง คดโกงผู้อื่น, มีความเห็นถูกต้องว่า เวลาที่เราได้
ช่วยเหลือผู้อื่น เวลานั้นเรามีความสุขมากกว่าคิดจะเอาอะไรจากผู้อื่น, มีความเห็นถูกต้องและ
รู้สึกว่าการเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายนั้น สะดวกสบายปลอดภัยกว่าการเป็นอยู่อย่างฟุ้งเพื่อ
ฟุ้งเพื่อย, มีความเห็นถูกต้องว่า ขณะที่จิตมีกิเลส เช่น มีความโลภ โกรธ หลง ความ
อาฆาตพยาบาทเกิดขึ้น จิตใจของเราไม่ปลอดภัยแจ่มใสเหมือนเมื่อเราไม่มีกิเลส มี
ความเห็นถูกต้องว่า ทานที่ให้แล้วมีผล, การบวชธรรมมีผล, การบูชามีผล, โลกนี้มี, โลกหน้า
มี, มารดามี, บิดามี, วิชาแห่งกรรมมีอยู่, สัตว์โอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ ผู้
ประพฤติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาของตนเองนั้น มีอยู่ เหล่านี้เป็นความ
เห็นชอบขั้นต้นให้คนทำความดี เมื่อคนทำความดีแล้ว จิตใจมีปีติปราโมทย์ในความดีที่ทำ
อีกทั้งไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน สมณพราหมณ์บางพวก กลับสอนไป
ในทางที่ตรงกันข้าม เช่นว่า มารดาไม่มี บิดาไม่มี ผลกรรมดีชั่วไม่มีเป็นต้น ทำให้เกิด
ความเข้าใจผิด เป็นมิจฉาทิฐิ เป็นนัตถิกทิฐิ ปฏิเสธความเป็นธรรมดาแห่งโลก ยึดถือ
เอาส่วนสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง จึงไม่มีหนทางที่จะทำ

๕๘

ความดับทุกข์ให้แจ้งได้ นี่คือนิพพานขั้นต้น เป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาไปสู่
สัมมาทิฐิขั้นสูงต่อไป^{๓๘}

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, สัมมาทิฐิช่วยโลกได้อย่างไร ชุดหมุนล้อ อันดับ ๗๕,
(กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๔.

ประการที่สอง สัมมาทิฏฐิขึ้นกลาง ท่านมุ่งหมายความเห็นไปยังอริยสัจ คือ เห็นทุกข์, เห็นเหตุเกิดทุกข์, เห็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, เห็นข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับไม่มีเหลือแห่งทุกข์, เห็นทุกข์ คือเห็นสภาวะของความทุกข์ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เช่น เวลาความโลภ โกรธ หลง รัก เกลียด กลัว สมหวัง ผิดหวัง น้อยใจ เกิดขึ้นว่าเรามีความรู้สึกอย่างไร บางครั้งถึงแม้ว่า เรามีวัตถุประสงค์สบายพร้อมสมบูรณ์ แต่ถ้าเราขาดธรรมะอันความรู้เรื่องจิตใจ ที่จะควบคุมดูแลวัตถุอย่างถูกต้อง ก็หาความสงบสุขไม่ได้ เห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ คือเห็นว่าทุกข์เกิดจากอะไร เช่น ทุกข์เพราะเกียจคร้านทำการงาน, ทุกข์เพราะไม่พอใจในงานที่ทำ, ทุกข์เพราะเราไปสร้างเรื่องเดือดร้อนขึ้นมา, ทุกข์เพราะจิตใจของเราไม่เป็นสมาธิ จิตไม่บริสุทธิ์ ไม่ตั้งมั่นแน่วแน่ และไม่ว่องไวในการทำงาน, ทุกข์เพราะความยึดถือ ด้วยตัณหาอุปาทาน ไม่ใช่เพราะเหตุการณ์ภายนอก, ทุกข์เกิดจากความไม่รู้จริงต่อปรากฏการณ์ทั้งหลาย, ให้เห็นภาวะที่ทุกข์ดับโดยธรรมชาติ เห็นความสบายเมื่อเวลาเรามีจิตเมตตา - กรุณาต่อผู้อื่น เห็นความสบายเมื่อเวลาเราทำประโยชน์แก่ผู้อื่น แล้วเกิดความอึดใจถึงกับไหว้ตัวเองได้ เห็นความดับทุกข์ในขณะที่เราควบคุมไว้ด้วยอำนาจสมาธิ, เห็นความดับทุกข์ เมื่อสามารถแก้ปัญหาที่สำเร็จ, หนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ การเจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้มากขึ้นตามลำดับ^{๓๙}

ท่านยังได้กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิตามแนวที่พระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องที่ว่า ผู้ใดรู้เรื่องอกุศล - รากเหง้าของอกุศล และรู้เรื่องกุศล - รากเหง้าของกุศล ก็จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ^{๔๐} ตลอดถึงผู้ที่เห็นความไม่เที่ยงของอายตนะภายนอก - ภายใน ก็จัดเป็นสัมมาทิฏฐิตัวเดียวกัน^{๔๑}

๕๙

ประการที่สาม สัมมาทิฏฐิในขั้นสูง เป็นสัมมาทิฏฐิในขั้นที่เห็นกฎอันลึกซึ้งของธรรมชาติตามความเป็นจริง เรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ ผู้ที่เห็นสัมมาทิฏฐิในขั้นนี้

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒ / ๑๑๑ / ๘๗.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๒๔๘ / ๑๙๙.

จะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน ของตน ให้ออกทางไปจากกฎ
ธรรมชาติ ปล่อยทิฏฐิให้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ จนเป็นอันเดียวกับกับธรรมชาติ เช่น
เห็นปฏิจสุมุขบาท อันเป็นธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งกันเกิดขึ้น อยู่เหนือทิฏฐิว่า มี
หรือไม่มี ฉะนั้น จิตที่มีความเห็นแจ่มอย่างถูกต้อง และไม่มีปรุงแต่งเป็นตัวตน เห็น
เป็นเพียงกระบวนการทางธรรมชาติเท่านั้นกำลังดำเนินไป จิตจึงหลุดพ้นไม่เกิดทุกข์^{๔๒}

ผู้วิจยมีความเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวมุ่งเน้นถึงผลที่เกิดขึ้นจากการ
ที่จิตมีสัมมาทิฏฐิ ดังกล่าวมานี้ คือ การเห็นธรรมทั้งปวงเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยการปรุง
แต่งเกิดขึ้น จึงกล่าวไม่ได้ว่า มีหรือไม่มี เพราะสรรพสิ่งไปตามเหตุตามปัจจัย ถ้ามี
เหตุปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นมากก็เกิดขึ้นได้ แต่ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นมา ก็เกิดขึ้น
เองไม่ได้

ท่านพุทธทาสภิกขุ ยังใช้หลักอานาปานสติ เป็นหลักปฏิบัติอยู่เป็นเนืองนิตย์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ เพื่อความสมบูรณ์พร้อมแห่งปัญญา เพื่อความพ้น
ทุกข์^{๔๓} เป็นแนวทางในการพัฒนาทางด้านปัญญาอีกด้วย

ลำดับแห่งการหลุดพ้น

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงลำดับแห่งการหลุดพ้น พอสรุปความได้ว่า

เมื่อปฏิบัติวิปัสสนา จนเกิดความรู้แจ้งว่า ไม่มีอะไรน่ายึดถือ และสิ่งต่าง
ๆ ไม่อาจครอบงำจิตได้ จิตย่อมถึงสภาวะอันใหม่เหนือวิสัยโลก ที่เรียกว่า โลกุตตรภูมิ
ตรงกันข้ามกับโลกียภูมิ คือภูมิของจิตอันต่ำที่สิ่งต่าง ๆ ครอบงำได้ โลกียภูมิแบ่ง
ออกเป็น ๓ พวก คือ

(๑) กามาวจรภูมิ หมายถึง ภูมิของจิตที่ยังพอใจในกามทั้งหลายทั้งปวง

(๒) รูปาวจรภูมิ หมายถึง ภูมิของจิตที่พอใจในความสุข ที่เกิดแต่สมบัติ
อันมีรูปธรรมเป็นอารมณ์

๖๐

(๓) อรูปาวจรภูมิ หมายถึง ภูมิของจิตที่พอใจในความสุข หรือความสงบ
ที่เกิดแต่สมบัติอันไม่มีรูปเป็นอารมณ์^{๔๔}

^{๔๒} พุทธทาสภิกขุ, สัมมาทิฏฐิช่วยโลกได้อย่างไร ชุดหม่นล่อ อันดับ ๗๕, หน้า ๒๒

- ๒๖.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๓ / ๒๓๕ / ๑๒๓. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, อบรมพระ
ธรรมทูต, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

ภุมิคุ้มกับภพ ภุมิ หมายถึง สถานะหรือระดับของจิตใจสัตว์ และภพ หมายถึง โลกเป็นที่อยู่อันเหมาะสมของสัตว์ตามภุมิจิต คือ กามาวจรภุมิ คุ้มกับ กามาวจรภพ รูปาวจรภุมิ คุ้มกับ รูปาวจรภพ ปกติจิตใจมนุษย์มักตกอยู่ในกามาวจรภุมิ เป็นธรรมดา แต่บางครั้งทำให้อยู่ในลักษณะที่เป็นรูปาวจรภุมิ หรือ อรูปาวจรภุมิได้ เมื่อจิตตั้งอยู่ในภุมิใด โลกที่อาศัยจะกลายเป็นภพชื่อนั้นไปด้วย สัตว์ที่อยู่ในภุมิทั้ง ๓ ยังมีอสมิมานะเต็มที (ถือมั่นว่า ตัวเรามีอยู่) ยังเต็มอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นแห่งตัวตน ยังประกอบด้วยตัณหาอันเป็นเหตุให้ท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ทั้งหลาย เรียกว่า ยังอยู่ในวิสัยของโลก จัดเป็นโลกิยภุมิ ส่วนโลกุตตรภุมิ หมายถึง ภุมิของจิตที่อยู่สูงเหนือวิสัยโลก มองเห็นโลกโดยความเป็นของไม่มีตัวตน แบ่งออกเป็นมรรคผล ๔ ชั้น คือ ชั้นพระโสดาบัน ชั้นพระสกิทาคามี ชั้นพระอนาคามี และชั้นพระอรหันต์ การอยู่เหนือโลกนี้ หมายถึงจิตใจ มิได้หมายถึงร่างกาย ส่วนร่างกายจะอยู่ภพไหนก็ได้ ความแตกต่างระหว่างชั้นทั้ง ๔ ของโลกุตตรภุมิอยู่ที่ลำดับแห่งการละกิเลสชั้นละเอียดยึดได้ เต็ดขาด กิเลสชั้นนี้เรียกว่า สังโยชน์ แปลว่า ผูกพันเต็มทืออย่างพรั่งพร้อม ด้วยกิเลสเครื่องผูกพัน ๑๐ ประการ กิเลสเครื่องผูกพันนี้ ทำให้สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในโลกตกอยู่ในวิสัยโลก เป็นโลกิยภุมิ เมื่อตัดกิเลสเครื่องผูกพันเหล่านี้ออกได้ จิตก็จะค่อยๆ หลุดออกจากโลกิยภุมิตามลำดับ จนเข้าสู่ความอยู่เหนือโลก เป็นโลกุตตรภุมิโดยสมบูรณ์ในที่สุด^{๔๔}

ผู้ที่หลุดพ้นจากโลก เพราะละได้เสียซึ่งสังโยชน์ (กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์ให้ยึดติดอยู่ในโลก) ซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการ เป็นลำดับขึ้นไป คือ

(๑) ละสักกายทิฐิ ความเห็นว่ากายเป็นตัวตน ได้แก่ ความสำคัญผิดว่าร่างกายพร้อมทั้งจิตนี้เป็นตัวตน โดยคิดว่า ตัวเรามีอยู่, สัญชาตญาณมูลฐานว่ามีตัวเรา

^{๔๔} พุทธศาสนิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, หน้า ๔๙๖ - ๔๙๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๘.

ผูกมัดเอามากถึงกับเอาทุกสิ่งทุกอย่างเป็นตัวตน ตามความรู้สึกของตนอย่างเหนียวแน่น จนถอนไม่ขึ้น เพราะทุกคนย่อมมีความสำคัญโดยสัญชาตญาณว่า มีตัวตนประจำใจอยู่ ทั้งนั้น เพราะเป็นมูลฐานที่ทำให้ชีวิตมีอยู่ ผู้ที่ต้องการบรรลุธรรมเพื่อข้ามพ้นโลก ต้อง ละกิเลสข้อนี้เป็นอันดับแรก

(๒) ละวิจิกิจฉา ความลั้ลเสงสัย, ธรรมดาของมนุษย์เรายังมีอวิชชา ย่อมมีความลั้ลเสงสัย เช่น มีความลั้ลเสงสัยในพระพุทธเจ้าว่า ไม่เป็นบุคคลที่ตรัสรู้ ถูกต้องหรือเป็นบุคคลที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นได้จริง, ลั้ลเสงสัยในพระธรรมอันเป็น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า ไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ได้จริง, ลั้ลเสงสัยในพระอริย สงฆ์ ผู้ที่ปฏิบัติคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า คงไม่มีผู้ที่ปฏิบัติตามได้จริง หรือลั้ลเสงว่า ไม่มีบุคคลเช่นนี้อยู่ในโลก เพราะมองว่าเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย, มูลเหตุของความลั้ลเสงสัย คือ ความไม่รู้ (อวิชชา) ก่อให้เกิดตัณหา ดึงจิตไปสู่ความใฝ่ต่ำจนเป็นพื้นวิสัยสันดาน ความลั้ลเสงสัยนี้ มีอยู่ในทุกคนตั้งแต่เกิด เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในความดีงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรม ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของความลั้ลเสงสัย จนเห็นว่า เป็นกิเลสที่น่า กลัว เป็นอุปสรรคขัดขวางการบรรลุธรรมในขั้นที่สูงขึ้นไป

(๓) ละสัลลัพท์ปราคาส คือ การถือศีลและวัตร ที่ผิดความมุ่งหมายที่ ถูกต้อง เช่น มีความเข้าใจผิดว่า การถือศีลและปฏิบัติวัตร ให้เป็นไปในทางของ ไสยศาสตร์ คือ มุ่งปฏิบัติเพื่อให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์ หรือหวังว่า จะได้ไปเกิด เป็นเทวดาบนสวรรค์ ดังนี้ เป็นการกระทำที่นอกทาง เป็นสัลลัพท์ปราคาสทั้งสิ้น เพราะหลักธรรม ในทางพระพุทธศาสนา มีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นการละกิเลสโดย ส่วนเดียว^{๔๖}

เมื่อบุคคลใดละสังโยชน์ขั้นต้น ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสัลลัพท์ปราคาสได้แล้ว ย่อมเป็นผู้อยู่เหนือโลก ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิลำดับที่หนึ่ง เป็นพระอริยเจ้าอันดับแรก เรียกว่า พระโสดาบัน แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน , ส่วนโลกุตตรภูมิอันดับที่สอง หมายถึงบุคคลผู้ละกิเลสเครื่องผูกพัน ๓ อย่างข้างต้นนี้ ได้และละโลภะ โทสะ โมหะ บางส่วนให้เบาบางลงไป จนทำให้ผู้มีใจสูงขึ้น มีความ ผูกพันอาลัยอยู่ในกามภพเพียงเล็กน้อย ที่สุดจะเวียนมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว เป็น เหตุให้ได้ชื่อว่า พระสกิทาคามี, โลกุตตรภูมิอันดับที่สามเรียกว่า พระอนาคามี เป็นผู้ละ กิเลสขั้นต้นได้อย่างพระสกิทาคามี และละสังโยชน์เพิ่มขึ้นอีก ๒ ข้อ คือ ข้อที่ ๔ กาม ราคะ กับข้อที่ ๕ ปฏิฆะ

^{๔๖} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับสัญชาตญาณ, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๐ - ๑๔๕.

(๔) ละกามราคะ หมายถึง ละความยึดมจิตอยู่ในกาม ทั้งสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณได้ทุกประการ

(๕) ละปฏิฆะ หมายถึง ละความรู้สึกโกรธ หรือความคับแค้นใจ ได้แก่ ความกระทบกระทั่งแห่งจิตฝ่ายที่รู้สึกไม่พอใจชั้นละเอียด เป็นความขุ่นแค้นอยู่ข้างในที่ไม่ค่อยปรากฏออกมาภายนอก เช่น ความหงุดหงิดรำคาญ สังโยชน์ขั้นต้น ๕ ข้อ (จัดเป็นภาคแรกหรือภาคต่ำ) ที่พระอริยบุคคลประเภทที่สามละได้หมด เนื่องจากไม่มีกามราคะเหลืออยู่ ทำให้ไม่ต้องเวียนมาสู่กามภพอีก เป็นเหตุให้ได้นามว่า พระอนาคามี แปลว่า พระผู้ไม่มีการกลับมา มีแต่จะพัฒนาก้าวหน้าสูงขึ้นไปเป็นพระอรหันต์ และนิพพานในภพที่ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม^{๔๗}

สังโยชน์อีก ๕ ข้อ (จัดเป็นภาคปลายหรือภาคขั้นสูง) พระอริยบุคคลประเภทที่สี่ คือ พระอรหันต์เท่านั้น จึงละได้หมด

(๖) ละรูปราคะ คือ ละความรักใคร่พอใจในความสุขที่เกิดรูปสมบัติ การที่พระอริยเจ้าขั้นต้น ๓ จำพวก ไม่สามารถละความสุขความพอใจที่เกิดจากรูปผาน หรือรูปสมบัติได้นั้น เพราะมีความสุขสงบเย็น มีรสชาติน่าติดใจ จึงเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลได้ง่าย เป็นเหตุให้ต้องมาละให้เด็ดขาดในพระอริยเจ้าขั้นสุดท้าย คือ พระอรหันต์

(๗) ละอรูปราคะ คือ ละความพอใจในความสุขที่เกิดแต่รูปสมบัติ ได้แก่ การหลงใหลในความสุขที่เกิดจากการเจริญฌาน อันกำหนดเอาสิ่งที่ไม่ใช่รูปเป็นอารมณ์ ซึ่งมีความสุขสงบเย็นขั้นรูปผาน ซึ่งประณีตสุขุมลึกซึ้งกว่าความสงบที่เป็นรูปผาน เนื่องจากพระอรหันต์จะเป็นผู้หลงใหลในสุขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะเป็นผู้มีปกติเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนาทุกชนิด ฉะนั้น พระอรหันต์จึงละรูปราคะ และอรูปราคะ ได้อีกชั้นหนึ่ง

(๘) ละมานะ คือ ละความรู้สึกที่สำคัญมั่นหมายว่า ตนเองเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เช่น มีความรู้สึกที่ เราดีกว่าเขา เราเลวกว่าเขา เราเสมอเขา, ถ้ารู้สึกที่ เราเลวกว่าเขา ก็น้อยใจ, ถ้ารู้สึกที่ เราดีกว่าเขา ก็ทะนงใจ, ถ้ารู้สึกที่ เราเสมอเขา ก็นึกไปในทำนองแข่งขัน หรือทำตนให้ก้าวหน้ากว่า ความรู้สึกถือตัวถือตนนี้ มาจากอุปาทานนั่นเอง เมื่อความยึดถือตัวตนมีอยู่ ความรู้สึกในลักษณะชั้นเชิงที่เป็นคุณสมบัติ หรือสิ่งประกอบอื่น ๆ ที่จะเป็นเครื่องวัดกันได้ ย่อมเกิดมีขึ้น ถ้ามีใจอยู่เหนือความดีชั่ว

^{๔๗} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับสัญชาตญาณ, หน้า ๑๔๖ - ๑๔๘.

เสียแล้ว ความรู้สึกต่าง ๆ เช่นนี้ จะมีอยู่ไม่ได้ การที่ยังมีความรู้สึกว่า คนดี คนชั่ว และคนเสมอกัน เป็นเหตุให้ดิ้นรนกระวนกระวายไม่เป็นความสงบสุขถึงที่สุด

(๙) ละอุทัจจะ ได้แก่ ละความกระเพื่อม ความฟุ้ง หรือความไม่สงบ, ความรู้สึกของคนเราที่กระพือขึ้นมา ในเมื่อมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่สนใจผ่านมา ในลักษณะที่ตรงกับทัศนหาชนิดใดชนิดหนึ่ง ความกระพือของจิตย่อมมีเป็นธรรมดา เรียกว่า เกิดความที่งความชอบใจ ความพอใจนี้ มีได้ทั้งแง่ดีแง่ร้าย และด้วยความลึกลับสงสัยก็มี เมื่อมีความแปลกประหลาดที่ทำให้เกิดความพอใจเกิดขึ้น ถ้าเป็นเรื่องถูกใจก็ทำให้ดีใจจนลืมตัว ถ้าเป็นเรื่องเศร้าใจก็ทำให้จิตใจทรุดโทรมห่อเหี่ยว ทั้งนี้เนื่องมาจากความต้องการความหวาดกลัว ความวิตกกังวล ความหวาดระแวงที่มีอยู่, พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ยังมีความตั้งใจในบางสิ่งอยู่ แต่พระอรหันต์หมดความกระหายในสิ่งทั้งปวง หมดความกลัว ความเกลียด ความวิตกกังวล และความระแวงสงสัยในสิ่งทั้งปวง จิตจึงเป็นอิสระมีความบริสุทธิ์สงบถึงที่สุด

(๑๐) ละอวิชชา ความไม่รู้ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมอยู่ด้วยการมีความรู้ แต่ถ้าเป็นความรู้ที่ผิด ก็เท่ากับไม่รู้ คนที่มีอวิชชา หมายถึง ผู้ที่ไม่เข้าใจต่อปัญหาที่ว่า อะไรคือความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ และอะไรคือหนทางที่จะให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์อย่างแท้จริง ถ้าใครรู้แจ้งจริง ๆ ในปัญหาเหล่านี้ เรียกว่า เป็นผู้มืวิชชา เป็นเครื่องดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง^{๔๘}

พระอริยเจ้าทั้ง ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ จัดเป็นผู้อยู่ในโลกุตตรภูมิ ตัวธรรมที่ท่านบรรลุ เรียกว่า โลกุตตรธรรม มีองค์ ๙ คือ โสดาปัตติมรรค - โสดาปัตติผล, สกิทาคามีมรรค - สกิทาคามีผล, อนาคามีมรรค - อนาคามีผล, อรหันตมรรค - อรหันตผล, เป็นบุคคล ๔ คู่ เป็น ๘ จำพวก เพิ่มนิพพานเข้าอีก ๑ จึงเป็น ๙ บุคคลในโลกุตตรภูมิ บุคคลเหล่านี้ เริ่มพัฒนาปัญญาด้วยการลด เลิก ละ กิเลสลงเป็นส่วน ๆ ให้หมดสิ้นไป คือ ละทุกข์ลงทีละน้อย ๆ ตามสัดส่วน จนกระทั่งหมดทุกข์ ภาวะเช่นนี้ เป็นผลมาจากการเจริญวิปัสสนาปัญญา ให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง ดับความอยากคือกิเลสอาสวะทั้งปวงได้หมดสิ้น ทำให้จิตอยู่เหนือวิสัยโลก เป็นโลกุตตรภูมิ

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับสัญชาตญาณ, หน้า ๑๔๙ - ๑๕๓.

และเป็นสภาวะที่กิลีสต่าง ๆ ไม่อาจครอบงำจิตของท่านได้อีกต่อไป เรียกว่า การบรรลุนิพพาน^{๔๙}

พระนิพพาน

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวให้ความหมายของคำว่า นิพพาน พอสรุปความได้ว่า

นิพพานของพระพุทธเจ้า หรือของภาษาบาลี - สันสกฤตแล้ว แปลว่า ความดับเย็น ใช้ได้กับทุกคนทุกคน ขรรวาสก็ต้องการความดับเย็น พวกบรรพชิตก็ต้องการความดับเย็น ใครๆ ก็ต้องการความดับเย็น สัตว์เดรัจฉานก็ต้องการความดับเย็น แม้วัตถุที่ไม่มีชีวิตก็ต้องการความดับเย็น ดังนั้น คำว่า นิพพาน หมายถึงเอาทั้งหมด ทั้งทางวัตถุ ทั้งแก่สัตว์เดรัจฉานและมนุษย์

นิพพาน หรือ ปรีนิพพาน นิพพุติ หรือ ปรีนิพพุติ แปลว่า ดับเย็น; วัตถุร้อน ๆ เย็นลง ก็เรียกว่า มันปรีนิพพุติ, เช่น เหล็กแดง ๆ เย็นลง ก็เรียกว่า เหล็กนี้ปรีนิพพุติ, ถ่านไฟแดง ๆ เย็นลงจนดำ ก็เรียกว่า มันปรีนิพพุติ, แม้แต่อาหารที่ตักออกมาจากหม้อร้อน ๆ มาวางลงให้เย็นจนกินได้ ก็เรียกว่า มันปรีนิพพุติ, แม้คำพูดในบ้านเรือน ที่เด็ก ๆ พูดกันบ่อยๆ ว่า ข้าวต้มนิพพานแล้ว มากินกันเสียที, นี้ไม่ใช่คำพูดจำอวดตลกอะไร เป็นคำธรรมดาของภาษาในเวลานั้น ใช้สำหรับของร้อนที่เย็นลง, สูงขึ้นมา คำว่า นิพพาน หมายถึง หมดร้อน

ที่เรียกว่า มีพิษร้าย มีอันตราย นี้ใช้ได้แก่สัตว์เดรัจฉาน; สัตว์เดรัจฉานตัวไหน ไม่มีอันตราย หมดพิษร้ายสิ้นเชิงแล้ว ตัวนั้นเรียกว่า นิพพาน ; เช่น สุนัขตัวนี้ฝึกดี จนไม่มีอันตราย ไม่ดุร้ายไม่กัดใครอีกแล้ว ก็เรียกว่ามันนิพพาน ; สัตว์ป่า เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย จับออกมาจากป่า ฝึกจนเชื่องใช้ได้ดี ก็เรียกว่าสัตว์ตัวนี้นิพพาน คือ หมดพิษร้าย หมดความร้อน หมดอันตราย

^{๔๙} พุทธทาสภิกขุ, โอसारัตถัพพธรรม, หน้า ๔๗๘.

ถ้าใช้สูงขึ้นมาถึงคน นิพพาน คือ ความหมดร้อนด้วยไฟกิเลส ถ้าไฟกิเลสดับเย็นคนก็นิพพาน ดังนั้น คำว่า นิพพาน ใช้ได้แม้แก่วัตถุ สัตว์เดรัจฉาน และคน ใครที่เข้าใจว่า เรื่องของนิพพานเป็นเรื่องของพระที่อยู่ตามป่านั้น เป็นการเข้าใจผิด ต้องเป็นเรื่องของชาวบ้านแม่อยู่ในครัว การทำงานทุกชนิดต้องพยายามทำให้เป็นไปในทางที่เรียกว่า นิพพาน คือ ความดับเย็น ; อย่าให้ถ่านไฟไหม้มือ อย่าให้หมาบ้ากัดเอา อย่าสร้างนรกขึ้นในจิตใจของตัวเอง นี้เรียกว่า เป็นคนนิพพาน เรามีความจำเป็นที่จะต้องการนิพพานอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น การเอานิพพานไปไว้ที่โลกุตตระ ซึ่งอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ และคิดไปเองว่า ไม่อยู่ในวิสัยที่จะเป็นของเรา เอาไปมอบให้ใครเสียกลายเป็นเรื่องบ้า และผิดพุทธประสงค์ แล้วยังมาอวดดีสอนพระพุทธศาสนาอีก

นิพพานต้องมีสำหรับทุกคน สำหรับทุกสัตว์เดรัจฉาน สำหรับวัตถุทุกชนิด ที่มันเร่าร้อน ที่มันบ้า ที่มันเป็นทุกข์; ที่มันเร่าร้อนให้เย็นลงไป ที่มันบ้าคลั่งให้มันหายบ้า ที่มันเป็นทุกข์ให้มันหมดทุกข์, นิพพานมีหัวข้ออย่างนี้ เป็นปาฏิโมกข์อันหนึ่ง เป็นหลักที่จะต้องเข้าใจ ที่กล่าวมานี้ไม่ได้พูดเอง แต่จะไปตามพระบาลี ที่สังเกตเห็นอยู่ รู้สึกด้วยการปฏิบัติ ฉะนั้น จึงถือว่า เป็นกล่าวไปตามพระบาลี และทั้งตามความเข้าใจส่วนตัวที่ได้จากการพิสูจน์ทดลองมาแล้ว^{๕๑}

พระนิพพาน หมายถึง สภาพอย่างหนึ่งที่ตรงกันข้ามกับการปรุงแต่งตามวิสัยอย่างโลก ๆ ด้วยประการทั้งปวง ยกเลิกภาวะวิสัยอย่างโลกให้หมดสิ้นไปแล้ว ก็จะเหลือนิพพาน อันเป็นธรรมชาติที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดปรุงแต่งแต่ประการใด เป็นความดับของการปรุงแต่งทั้งปวง, กล่าวโดยผล นิพพาน หมายถึง ภาวะที่ปราศจากความเผลาปน ปราศจากความตบตี ที่มแหวง ร้อยรัด ครอบงำ พัวพัน นิพพาน ไม่มีขอบเขต ไม่กินเนื้อที่ ไม่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา, กล่าวอย่างอุปมา ได้แก่ แดนที่ดับสิ้นของสังขารทั้งปวง (การปรุงแต่งทั้งปวง) นิพพานจึงเป็นธรรมที่เกษมจากโยคะ มีความปลอดโปร่ง ถึงความว่างสงบเงียบจากเครื่องร้อยรัด พัวพันหุ้มห่อ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นลักษณะของ โลกุตตรธรรมข้อสุดท้าย เป็นสิ่งที่มุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๕๒}

^{๕๑} พุทธศาสนิกขุ, ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๕๒} พุทธศาสนิกขุ, คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๔๗.

ขอก้าวโดยสรุปถึงสถานภาพของนิพพาน ประการที่หนึ่ง นิพพาน เป็นแดนเป็นสถานที่เข้าไปสงบระงับกิเลส อาสวะ ของสังขาร ของวิภูฏสงสาร อยู่ที่ไหนบอกไม่ได้ ถึงได้ด้วยสติปัญญา, ประการที่สอง นิพพาน เป็นเครื่องมือทำลายกิเลส เป็นธรรมชาติทำความสิ้นไปแห่งกิเลส เราอาศัยนิพพานนี้เป็นเครื่องมือฆ่ากิเลสอาสวะ, ประการที่สาม นิพพานเป็นกิริยาอาการ คืออาการเป็นที่ดับลงหรือสิ้นไปของกิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่านิพพาน, และประการที่สี่ นิพพาน เป็นผลของการสิ้นไปแห่งกิเลสนั้น นิพพานเป็นความสงบสุข เป็นความสงบเย็นอย่างยิ่ง นิพพานคือความไม่มีการเสียบแทงเผาผลนใด ๆ ทั้งสิ้น นิพพานเป็นความว่างจากกิเลสเป็นอย่างยิ่ง นิพพานจึงเป็นธรรมสูงสุด นิพพานเป็นอมตธรรม นิพพานเป็นวิสังขารธรรม ปราศจากปัจจัยเครื่องปรุงแต่งทั้งปวง^{๕๓}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า นิพพาน ในทรรศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ หมายถึงความดับแห่งเหตุของกิเลสเครื่องเผาผลาญจิตใจให้เร่าร้อน คืออวิชชา ถูกประหารทำลายหมดไปจากจิตใจ กิเลสถูกทำลายตายดับไป ไม่ใช่ชีวิตตาย จนทำให้ชีวิตมีความสงบเย็น ดำเนินชีวิตไปด้วยจิตที่สะอาด สว่าง สงบ ในปัจจุบันชีวิตนี้ นิพพานเป็นสิ่งที่ไม่ไกลเกินไป เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนทำได้ ด้วยฝึกจิตให้สงบด้วยอานาปานสติ เมื่อจิตสงบไม่มีความโลภ โกรธ หลง เกิดขึ้น จัดเป็นนิพพานชั่วคราว เมื่อพิจารณาบ่อยเข้าจนเป็นความเคยชิน จะเห็นความดับไม่มีเหลือว่ามั่นเป็นเช่นนั้นเอง อันเกิดจากปฏิบัติตามธรรมคือมรรค ๘ ผล ๘ และได้บรรลุถึงพระนิพพานอีก ๑ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ นั้นเอง

ผู้วิจัยขอก้าวสรุปว่า กระบวนการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นเริ่มตั้งแต่ให้มนุษย์เรามีการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ และละกิเลสคืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน ได้เด็ดขาด เพื่อให้การดำเนินชีวิตอยู่สังคมโลกมนุษย์อย่างมีความสุขเป็นประการแรก ต่อจากนั้นก็พัฒนาปัญญาไปสู่ความเป็นบุคคลที่มีมนุษย์สมบัติสมบูรณ์ เมื่อมีมนุษย์สมบัติสมบูรณ์แล้ว ก็ยกระดับจิตพัฒนาไปสู่สวรรค์สมบัติต่อไป จนถึงนิพพานสมบัติเป็นประการสุดท้าย

^{๕๓} พุทธทาสภิกขุ, สันตัสเสตัพพธรรม, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๖๐ - ๖๑.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์บทบาทการพัฒนาปัญญาตามพระศนะของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อสังคมไทย

การพัฒนาปัญญาในพระศนะของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๓ และในบทที่ ๔ ขอล่าวถึงบทบาทการพัฒนาปัญญาตามพระศนะของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อสังคมไทยและต่อคณะสงฆ์ไทย ดังต่อไปนี้

๔.๑ ต่อคณะสงฆ์ไทย

๔.๑.๑ ด้านการศึกษา

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นแบบโบราณ โดยไปใช้ชีวิตเป็นเด็กวัดอยู่ที่วัดพุ่มเรียง ได้เรียนรู้เรื่องวิชาการแพทย์แผนโบราณ การสวดมนต์ไหว้พระ การอุปัฏฐากพระ งานช่างไม้ ตลอดไปจนถึงการเริ่มหัดเรียนเขียนอ่าน ก. ข. ก. กา, อายุ ๑๑ ปี เรียนชั้นประถมศึกษา ที่โรงเรียนโพธิพิทยากร (วัดโพธาราม) ต่อไปจนถึงชั้นมัธยมศึกษา ต่อมาได้ย้ายไปเรียนต่อที่โรงเรียนสารภีอุทิศ จนจบมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้วออกมาประกอบอาชีพค้าขาย, ปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ท่านได้อุปสมบทที่วัดอุบล หรือวัดนอก โดยมีพระครูโสภณเจตสิกการาม เจ้าอาวาสวัดโพธาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ฉายาว่า อินุทปญโญ ท่านได้ศึกษาธรรมที่วัดโพธาราม จนจบนักธรรมชั้นเอก และในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นครูสอนโรงเรียนนักธรรมวัดพระบรมธาตุไชยา, ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ท่านเดินทางมาศึกษาบาลีต่อกรุงเทพมหานคร จำพรรษาที่วัดปทุมคงคา และสอบบาลีได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค^๑

จากนั้น ท่านเกิดแนวความคิดใคร่หาสถานที่ส่งเสริมการศึกษา และปฏิบัติธรรม จึงร่วมมือกับน้องชาย (ธรรมทาส) จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นที่วัดร้างตระพังจิก ตำบลพุ่มเรียง อำเภอไชยา เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ชื่อว่าสวนโมกขพลาราม ท่านได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก และปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ได้นำผลจากการศึกษา

^๑ สัมพันธ์ ก้องสมุทร, ท่านพุทธทาสฯ / ท่านปัญญาฯ สองยอดนักรบแห่งกองทัพธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ม.ป.ป.), หน้า ๗๓.

และปฏิบัตินั้น มาเขียนบทความจำนวนมาก ตลอดถึงได้ไปแสดงปาฐกถาธรรมในที่ต่าง ๆ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พร้อมกันนี้ก็ได้อพยพย้ายมาที่สวนโมกข์ปัจจุบัน คือย้ายจากที่พุ่มเรียง มาอยู่บริเวณธารน้ำไหล ภูเขาพุทธทอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗, ท่านเป็นครูสอนนักธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ และเริ่มบรรยายธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นประจำทุกคืนในระหว่างพรรษา เพื่ออบรมพระภิกษุสามเณรภายในสวนโมกข์ ให้เข้าใจรู้แจ้งในหลักแห่งพุทธธรรมตลอดมา^๒

ท่านได้ริเริ่มพัฒนาการศึกษา โดยใช้วิธีเทศนาสอนธรรมบรรยาย โดยการนำปัญญาความรู้ที่มีอยู่มากจุดประกายให้เกิดขึ้น ทั้งในสังคมแห่งการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตลอดถึงในสังคมชาวพุทธไทย ซึ่งเดิมที่มีการศึกษาเรียนรู้พอทราบแต่เพียงว่า พระพุทธรูป เป็นรูปเปรียบของพระพุทธเจ้า, พระธรรมที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า, พระภิกษุสงฆ์ คือ ผู้บวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า, และมีความเชื่อถือกันว่า สิ่งเหล่านี้เป็นวัตถุที่ขลัง ศักดิ์สิทธิ์ และการจะเข้าถึงสิ่งที่นับถือทั้ง ๓ นี้ได้ ก็ด้วยการสักการะ อ้อนวอนเท่านั้นจึงจะเข้าถึงได้ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้พัฒนาความรู้ในเรื่องนี้ตามทฤษฎีของท่าน เพื่อให้สังคมชาวพุทธไทยมีปัญญาหุดาสว่างขึ้น ดังที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือภาษาคน - ภาษาธรรม พอสรุปความได้ว่า

ภาษาคนคือภาษาโลก ๆ ของคนไม่รู้ธรรมะ พุดกันอยู่ตามประสาของคนไม่รู้ธรรมะ ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาที่ “คน” พุดเหมือนกัน แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึกหรือเห็นธรรมะที่แท้จริง แล้วพุดไปด้วยความรู้สึกนั้น, ภาษาคนนั้นเอาเกณฑ์ทางวัตถุที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมดารู้สึก และอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐาน จึงพุดแต่เรื่องทางวัตถุ พุดแต่เรื่องโลก พุดแต่เรื่องที่ได้เห็นได้ด้วยตาธรรมตาของสามัญชน, ภาษาธรรมนั้น เป็นเรื่องทางนามธรรมที่ไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้องมีปัญญาเห็นนามธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพุดและอธิบายให้ความหมายเป็น พุดกันอยู่ในหมู่ผู้เห็นธรรมนี้เป็นภาษาธรรม และเป็นภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ ท่านได้กล่าวยกตัวอย่างคำต่าง ๆ ให้เห็นชัดเจน เช่นคำว่า “พุทธะ” ในภาษาคน หมายถึง องค์พระพุทธเจ้าที่เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ เป็นองค์พุทธะที่เป็นองค์เนื้อหนังร่างกาย เกิดในประเทศอินเดียเมื่อ ๒๕๐๐ ปีผ่านมา ดับขันธปรินิพพานและเผาไหม้ไปหมดแล้ว และอีกประเภทหนึ่งก็คือ

^๒ สัมพันธ์ ก้องสมุทร, ท่านพุทธทาสฯ / ท่านปัญญาฯ สองยอดนักรบแห่งกองทัพธรรม, หน้า ๗๘.

พุทธะที่เป็นวัตถุหรือสิ่งแทนก็เป็นเรื่องฝ่ายวัตถุเช่นเดียวกัน ส่วนพุทธะที่เป็นภาษาธรรม นั้น หมายถึง

๖๙

ธรรมะแท้ ๆ ที่พระองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้ นั้นเห็นธรรมะ ผู้ที่ไม่เห็นธรรมะ แม้จะจับจีวรของตถาคตอยู่ ก็ชื่อว่าไม่เห็นตถาคตเลย”^๓ อีกอย่างหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมวินัย ที่เราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้ว จักเป็น ศาสดาแห่งพวกเธอทั้งหลาย ในกาลเป็นที่ล่วงลับไปแห่งเรา”^๔ หมายความว่า พระพุทธเจ้า องค์แท้ไม่ได้ดับหายไปไหน ส่วนที่ดับหายไปเพียงแต่ร่างกายหรือเปลือกนอก พระศาสดา องค์แท้ คือพระธรรมวินัยยังอยู่

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าภาษาคนนั้น หมายถึงตัวบุคคลหรือสิ่งแทน ส่วนพระพุทธเจ้าภาษาธรรมนั้น หมายถึงธรรมะที่ทำให้ถึงความเป็นพระพุทธเจ้า พุทธ สภาวะอันเป็นผลมากจากการปฏิบัติธรรมเพื่อให้จิตใจ สะอาด สว่าง สงบ บริสุทธิ์หมดจด จากกิเลสขององค์พุทธเจ้านั่นเอง

ต่อมาคำว่า ธรรมะ หรือ ธรรม ในภาษาคน หมายถึง คัมภีร์ หรือหนังสือ ที่เรียกกันว่า พระธรรมอยู่ในตู้ เข้าใจว่าพระคัมภีร์เป็นตัวธรรม หรือว่าเสียงเทศน์ที่ใช้แสดง ธรรมเป็นตัวธรรม หรือธรรมที่ทรงแสดงออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วเป็นพระธรรม ส่วนธรรมะในภาษาธรรมนั้น ธรรมะเป็นอันเดียวกันกับพระ ตถาคต คือ ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ ธรรมะที่ แท้จริงในภาษาธรรมอยู่ที่นั่น ถ้าจำแนกให้ละเอียด คำว่า “ธรรม” ในภาษาบาลี หมายถึง สิ่งทีละเอียดลึกลับซึ่งหลายอย่างรวมกัน ประกอบด้วยตัวธรรมชาติแท้ ๆ ก็เรียกว่า ธรรมะ, กฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ, หน้าที่ที่มนุษย์ต้องประพฤติให้ ถูกต้องตามกฎของธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ, ผลอันเกิดขึ้นมาจากการประพฤติ ปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ, ธรรมะในความหมายกว้างเป็นอย่าง นี้ ไม่ใช่เป็นเพียงแค่นั่งสมาธิ คัมภีร์ไบเบิล หรือเสียงเทศน์, คำว่า ธรรมะ ในภาษา ธรรม หมายถึง นามธรรมที่เป็นธรรมะที่กว้างขวาง ลึกลับ หมายถึงทุก ๆ สิ่ง ทั้งที่ เข้าใจได้ง่าย และเข้าใจได้ยาก ส่วนผู้ปฏิบัติตามธรรมะจนรู้แจ้ง และได้รับผลจากการ

^๓ ส.ข. (ไทย) ๑๗ / ๘๗ / ๑๕๙. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน - ภาษาธรรม , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๑๖ / ๑๖๕. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน - ภาษาธรรม, หน้า ๑๕.

ปฏิบัติตามธรรมนั้น คือมีจิตใจที่ สะอาด สว่าง สงบ ถือว่าได้เป็นผู้ที่ถึงองค์แห่งธรรม สภาวะที่แท้จริง

๗๐

และคำว่า “สังฆะ” หรือ “พระสงฆ์” พระสงฆ์ในภาษาคน หมายถึง นักบวชหม่อมเลื่องทั่ว ๆ ไปที่มาจากลูกหลานชาวบ้าน เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็น สมมติสงฆ์ เพื่อเข้ามาสืบทอดประเพณีในทางพระพุทธศาสนา เป็นนักบวชแต่เพียงรูปร่าง ภายนอกให้เราเห็น เป็นพระสงฆ์ที่อุทิศตนเพื่อมาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีชื่อที่เราเรียกกัน โดยทั่วไปว่า สมมติสงฆ์ ส่วนพระสงฆ์ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึง ธรรมะอีกเหมือนกัน ธรรมะหรือคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตของคนของนักบวชนั้น เรียกว่า พระสงฆ์ มีอยู่ ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน, พระสกิทาคามี, พระอนาคามี, และพระอรหันต์ พระสงฆ์ในภาษาธรรมนี้ หมายถึงคุณธรรม ไม่ได้หมายถึงตัวบุคคล และคุณธรรมที่กล่าวถึงนี้ เกิดขึ้นมาจากผล ของการปฏิบัติตามธรรมนั้น ซึ่งมีผลส่งมาให้ผู้ปฏิบัตินั้นมีจิตใจที่ สะอาด สว่าง สงบ ถือว่าได้เป็นผู้ที่ถึงองค์แห่งสังฆสภาวะที่แท้จริง^๕

ท่านยังได้ยกตัวอย่างคำสอนที่เป็น ภาษาคน - ภาษาธรรม กล่าวอธิบาย ต่อไปให้เราที่มีความรู้คือ

คำว่า “แสงสว่าง” ในภาษาคน หมายถึง แสงไฟฟ้า แสงตะเกียง แสง ดวงอาทิตย์ และแสงดวงจันทร์ เป็นเพียงแสงสว่างที่ส่องให้เห็นได้เพียงแต่วัตถุภายนอก เท่านั้น แต่ถ้าในภาษาธรรมของพระพุทธเจ้า คำว่า แสงสว่าง หมายถึง ปัญญา, วิชา หรือญาณนี้ สามารถส่องสว่างให้เราเห็นอรรถเห็นธรรมได้ แม้จะไปนั่งอยู่ในถ้ำที่มีมืด ก็มี แสงสว่างเกิดขึ้นได้ เพราะขณะนั้นมีปัญญา วิชา ญาณอยู่ในใจอย่างโชติช่วง หรือว่า กลางคืนไม่มีแสงเดือนแสงดาว ดับแสงไฟแสงตะเกียงให้หมด ก็เรียกว่า มีแสงสว่าง คือมี ปัญญา มีวิชา มีญาณเครื่องรู้แจ้งอยู่ในจิตใจของพระโยคาวจรอยู่ตลอดเวลา และอีกคำ หนึ่ง คือคำว่า “ความมืด” ในภาษาคนธรรมดา หมายถึง ความมืดที่มองไม่เห็นด้วยตา เปล่า ความมืดที่เกิดขึ้นเพราะขาดแสงสว่างแห่งดวงไฟ ส่วนความมืดในภาษาธรรมะนั้น หมายถึง ความมืดคืออวิชชา ความโง่ ความหลง โมหะ นั่นเอง ถึงแม้จับตัวไปนั่งอยู่ ท่ามกลางแสงแดดก็ยังมืดอยู่ เพราะมืดด้วยอวิชชา มืดด้วยโมหะ^๖

^๕ พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน - ภาษาธรรม, หน้า ๑๐ - ๑๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐ - ๔๑.

ท่านได้กล่าวสอนให้พุทธบริษัทในประเทศไทยเข้าถึงแก่นแท้ของพระรัตนตรัย โดยให้ใช้สติปัญญาในการนับถือ อย่าเคารพนับถือแบบงมงายด้วยการยึดมั่นถือมั่นอย่างผิด ๆ พอสรุปความได้ว่า

การนับถือพระรัตนตรัยนั้น อย่ามีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นถืออย่างผิด ๆ จนเงยหัวไม่ขึ้น เพราะการยึดมั่นถือมั่นเป็นภูเขาใหญ่ที่ปิดบังความจริง การยึดมั่นในพระพุทธรูป ก็ทะเลาะกันด้วยเรื่องพระพุทธรูป, การยึดมั่นในพระธรรม อันเป็นนามที่สมมติขึ้นแทนชื่อของความบริสุทธิ์ และความหลุดพ้นปล่อยวาง ขึ้นเป็นตัวตนในรูปแบบต่าง ๆ จนแตกร้าวกัน เพราะพระธรรม, อย่าขัดกันในหลักเรื่องของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเพียงชื่อของผู้หลุดพ้น หรือกำลังพยายามเพื่อหลุดพ้น จนต้องเกิดความแบ่งแยกแตกร้าวกันอย่างไม่มีหลักเกณฑ์ เพราะต่างฝ่าย ต่างก็ยังยึดมั่นถือมั่นในส่วนเปลือกนอก อย่างตั้งเคียดอยู่ด้วยกันทั้งนั้น, จงเพ่งกำลังแห่งความคิดทั้งหมด ตรงไปยังความหลุดพ้นของจิต ซึ่งกำลังถูกทรมานอยู่ด้วยความห่อหุ้มจากกองกิเลส ให้จิตถึงความบริสุทธิ์เต็มแท้ โดยปราศจากความรู้สึกเรื่องตัวเรา อย่าให้มีเรื่องตัวเราเข้ามาเกี่ยวข้องกับจิต ยอมขาดทุน ยอมเสียสละ ไม่ต้องมีตัวเราสำหรับจะเอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ โดยตัดสิ้นใจเสียว่า ตัวตนเท่าที่มีอยู่จริง ๆ ในเวลานี้ ก็เป็นภาระหนักเหลือที่จะแบกทนทานได้แล้ว แสงสว่างคือปัญญา และวิชาที่บังเกิดขึ้น ทำลายภูเขาคืออวิชชาหมดสิ้นไป ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตที่บริสุทธิ์ปรากฏ จิตมีสติปัญญาอันประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เห็นแจ้งพระรัตนตรัย คือพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์องค์จริงที่เป็นสิ่งเดียวกัน คือภาวะแห่งธรรมะอันบริสุทธิ์เต็มแท้ ซึ่งเป็นความสะอาด สว่าง สงบ ที่ปราศจากปรุงแต่งให้เกิดเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมา ดังนั้น ผู้มีปัญญารู้แจ้งในเรื่องของการกราบไหว้เคารพพระรัตนตรัย ที่ไม่ถูกปิดบังด้วยภูเขาคืออวิชชาแล้ว การกราบไหว้พระพุทธรูป ก็จะไม่ไปสะดุดที่ทองคำ การกราบไหว้พระธรรมก็ไม่ถูกเพียงแค่อัมภีร์ไบเบิล การกราบไหว้พระสงฆ์ก็จะไม่ถูกลูกชาวบ้าน^๗

นอกจากนี้ ท่านได้กล่าวสอนให้หมู่พุทธบริษัทได้รับการศึกษาเรียนรู้ และใช้ปัญญาในการทำบุญ สรุปความได้ว่า

คำว่า บุญ แปลว่า เครื่องฟูใจ, เครื่องชำระล้างบาปมีความตระหนี่ถี่เหนียวเป็นต้น ออกเสียจากจิตใจ บุญที่ท่านกล่าวถึงนี้มี ๓ แบบ แบบที่หนึ่งคือการทำบุญแบบ

^๗ พุทธศาสนิกชน, ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม, (สุราษฎร์ธานี : คณะธรรมทานจัดพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒ - ๔๘.

อาบน้ำโคลน เช่น เวลาทำบุญทอดกฐิน ฝ่าป่า ก็มีการเลี้ยงสุรยาเมา เวลาบวชลูกบวช หลาน ก็มีการฆ่าสัตว์ เพื่อเอามาทำบุญ เพราะความเห็นแก่กิน ทำบุญได้บาป เป็นการ

๗๒

ทำบุญเหมือนกับอาบน้ำโคลน, ประการที่สอง ทำบุญเหมือนกับอาบน้ำหอม ทำบุญเพื่อ แลกเอาสวรรค์ เป็นผู้ค้ากำไรเกินควร ทำบุญบาทเดียว ตักบาตรช้อนเดียว เพื่อหวังเอา วิมานหลังหนึ่ง มัวเมาในสวรรค์วิมาน ทำบุญเอาหน้าหวังให้ผู้คนยินยอสรรเสริญตนเอง มั่นดีเกินไปเหมือนกับอาบน้ำหอม ยังไม่สะอาดบริสุทธิ์, ประการที่สาม ทำบุญเหมือนกับ อาบน้ำสะอาด ทำบุญเพื่อละอุปาทานความยึดมั่นถือ ขจัดความเห็นแก่ตัว มุ่งช่วยเหลือ ผู้อื่น ทำบุญเพื่อละความรู้สึกตัวกู ของกูออกไป ทำบุญเพื่อทำจิตใจให้สะอาด ไม่ เกี่ยวข้องต้องการกับเหยื่อคืออามิสในโลก มุ่งหวังความสงบ เป็นการทำบุญเหมือนกับการ อาบน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ ฉะนั้น จงทำบุญเพื่อให้ได้รับประโยชน์ที่สูงที่สุดเถิด^๕

ชาวพุทธในประเทศไทยดั้งเดิมก่อนยุคของท่านพุทธทาสภิกขุ มีความเข้าใจใน เรื่อง ภูมิ แต่เพียงว่าระดับชั้นแห่งจิต มีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) กามาวจรภูมิ ระดับชั้นแห่งจิตที่ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณเป็นอารมณ์ (๒) รูปาวจรภูมิ ระดับชั้นแห่งจิตที่ ยังเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ป็นรูปธรรมเป็นอารมณ์ (๓) อรูปาวจรภูมิ ระดับชั้นแห่งจิตที่ยัง เกี่ยวข้องกับอรูปธรรมเป็นอารมณ์ (๔) โลกุตตรภูมิ ระดับชั้นแห่งจิตของพระอริยเจ้า ที่ พ้นแล้ว จากโลกียภูมิทั้ง ๓ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และมีความเชื่อว่า การไปเกิดเป็น มนุษย์ เทวดา มาร พรหม จะมีจะเป็นได้ต่อเมื่อรูปแตกนามดับ แล้วจึงไปเกิดในภูมินั้น ๆ เป็นภูมิของชาวโลก ตามภาษาคนภาษาวัตถุ

ท่านพุทธทาสภิกขุได้พัฒนาความรู้ของ คำว่า ภูมิ ให้เป็นที่เข้าใจตามทรรศนะ ของท่าน มีความหมายต่างไปจากเดิม ซึ่งไม่เคยมีใครกล่าวมาก่อน และการไปเกิดในภูมิ ที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง ความเกิดในทางจิตใจที่เป็นนามธรรม เป็นภาษาธรรม พอสรุป ความได้ว่า

ภูมิ คือระดับชั้นของจิต มี ๔ ประการเช่นกัน คือ (๑) กามาวจรภูมิ ระดับชั้นของจิตที่ยังพอใจอยู่ในกามทั้งปวง (๒) รูปาวจรภูมิ ระดับชั้นของจิตที่ยังพอใจใน ความสุข ซึ่งเกิดจากสมบัติที่เพ่งรูปเป็นอารมณ์ อันไม่เกี่ยวข้องกับกาม (๓) อรูปาวจร

^๕ พุทธทาสภิกขุ, ฟาสางระหว่าง ๕๐ ปีที่สวนโมกข์ ตอนที่ ๑ ,(กรุงเทพมหานคร : สานอ ุคมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖๗ - ๑๗๐.

ภูมิ ระดับชั้นของจิตที่ยังพอใจในความสุขสงบโดยยึดสิ่งไม่มีรูปเป็นอารมณ์ และทั้ง ๓ ประการ ดังที่กล่าวมานี้ จัดเป็นโลกีย์ภูมิ คือเป็นสถานะการเกิดทางจิตใจของสัตว์สามัญ โดยทั่วไป

๗๓

แม้จะสมมติเรียกชื่อต่างกัน เช่น เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นสัตว์นรกหรือ สัตว์เดรัจฉาน ก็รวมอยู่ในภูมินี้ คนหนึ่ง ๆ ในโลกนี้อาจจะมีจิตใจเกิดความยินดีพอใจอยู่ในภูมิใดภูมิหนึ่งในเวลาใดเวลาหนึ่งได้ด้วยกันได้ทั้งนั้น ไม่เป็นการเหลือวิสัย ส่วนมาก มักจะตกอยู่ในกามาวจรภูมิ คือ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเริ่ดอร่อยทางรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส แต่ในบางโอกาสจิตอาจหลุดพ้นออกมาจากอิทธิพลของสิ่งยั่วชวนเหล่านี้ได้ เพราะจิตไปจดจ่ออยู่ที่ความสงบอันเกิดจากการเพ่งที่รูปธรรมหรืออรูปธรรมเป็นอารมณ์ จิตของมนุษย์เราจึงอยู่ในลักษณะที่เป็นรูปาวจรภูมิ หรืออรูปาวจรภูมิอยู่นั่นเอง ในประเทศ อินเดีย ครั้งสมัยพุทธกาลนั้นนับว่ามีมาก ผู้ที่ออกแสวงหาความสุขชั้นรูปาวจรภูมิ และ ชั้นอรูปาวจรภูมิมีอยู่ทั่วไปในป่า แต่ปัจจุบันนี้มีน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังกล่าวได้ว่า เป็นฐานะที่คนทั่วไปจะเข้าถึงได้อยู่นั่นเอง ผู้ที่อยู่ในภูมิทั้ง ๓ นี้ แม้ว่าจะได้รับความสุขสงบ ชนิดที่เหมือนราวกับว่า ก้อนหินหรือก้อนไม้ แต่ยังมีความยึดถือตัวตน ยังอาศัยตัณหา ต่าง ๆ ชั้นละเอียดอยู่ ยังประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยอำนาจความอยากนั้น เช่น ไม่ชอบ ภาวะที่ตนเป็นอยู่ จึงทำให้ต้องแสวงหาภพใหม่ จึงเรียกว่า อยู่ในวิสัยโลก (๔) โลกุตตรภูมิ ชั้นระดับของจิตที่อยู่เหนือวิสัยโลก มองเห็นสภาพของโลกไร้สาระแก่นสารที่จะยึดถือ เป็นตัวตน จิตใจไม่ต้องการสิ่งใด ๆ ในโลก พวกที่ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมินี้ ยังแบ่งออกเป็น ชั้น ๆ ได้อีก มีแบ่งเป็นมรรคเป็นผล ๔ ชั้นด้วยกัน คือ ชั้นพระโสดาบัน ชั้นพระสกิทาคามี ชั้นพระอนาคามี และชั้นพระอรหันต์ ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวกนี้ หมายถึงโลกุตตรภูมิ^๙

ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของคำว่า ภูมิ ในภาษาของธรรมะ ต่อไปอีกว่า เมื่อใด มีจิตใจเร่าร้อน โกรธ โหดร้ายทารุณ ก็เป็นภูมิของสัตว์นรก, เมื่อใด มีจิตถูกความอยากครอบงำ ก็เป็นภูมิของเปรต, เมื่อใดมีจิตถูกความโง่ครอบงำ ก็เป็น ภูมิของสัตว์เดรัจฉาน, เมื่อใดจิตถูกความกลัวครอบงำ เป็นภูมิของอสุรกาย, เมื่อใดจิต ตั้งอยู่ในศีล ๕ เป็นภูมิของมนุษย์, เมื่อใดจิตประกอบด้วยเทวดาธรรม มีหิริ - โอตตปปะ

^๙ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมปาฏิโมกข์เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สวนอุศมมูลนิธิจัดพิมพ์ , ๒๕๓๓) หน้า ๑๘๐ - ๑๘๑.

เป็นภูมิของเทวดา, เมื่อใดจิตตั้งอยู่ในพระพรหมวิหารธรรม ๔ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นภูมิของพรหม, การเวียนว่ายตายเกิดสถานะต่างๆ สลับกันอยู่อย่างนี้ ที่นี้ เตี้ยวนี่และในปัจจุบันชีวิตนี้ เมื่อใดจิตมีความว่าง เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ หมด อุปาทาน การปรุงแต่ง

๗๔

เป็นตัวกู - ของกู เป็นโลกุตตรภูมิ อันเป็นภูมิของผู้เหนือโลก หยุดการปรุงแต่งเวียนว่ายตายเกิด^{๑๐}

ชาวพุทธในประเทศไทยแต่ตั้งเดิมนั้น รู้จักธรรมะ เพียงแต่ในชื่อของนิยาม ๕ อย่างเดียว นิยามที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ ของกฎธรรมชาติ มีอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) อุดุนิยาม กฎธรรมชาติ เกี่ยวข้องกับอณูหภูมิ หรือ ปรากฏการณธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ (๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีเรื่องพันธุกรรม เป็นต้น (๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต (๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ (๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันของสิ่งทั้งหลาย

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวให้ความหมายของคำว่า ธรรมะ ไว้แตกต่างกันไปจากเดิมที่เราได้เรียนรู้อยู่ก่อนแล้ว พอสรุปความได้ว่า

ธรรมะ ได้แก่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มี ๔ ความหมาย คือ (๑) ธรรมชาติ ทั้งหมด มี ดิน น้ำ ลม ไฟ จิตใจ รูปธรรม และทุกสิ่งที่เป็นตัวธรรมชาติทั้งหมด (๒) กฎของธรรมชาติ เช่น ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะในตัวธรรมชาตินั้น มีกฎของธรรมชาติคือ ความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงไป ความคงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความไม่มีตัวตนให้มายึดถือว่า เป็นตัวเราหรือของเราควบคุมอยู่ (๓) ธรรมะคือหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ มีศีล สมာธิ ปัญญา หรือการทำหน้าที่เพื่อแสวงหาปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค (๔) ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามหน้าที่นั้น มีความสุข ความทุกข์ มีทรัพย์สมบัติทั้งหลาย มีเงิน

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, สันตัสเสตัพพธรรม, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๙๓ - ๒๐๓.

ทอง หรือการบรรลุมรรค ผล นิพพาน กล่าวสรุปสั้น ๆ ได้ว่า สิ่งซึ่งอำนวยความสะดวกดับทุกข์
ทั้งปวงนั้น คือ ธรรมะ^{๑๑}

๗๕

๔.๑.๒ ด้านเผยแผ่

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ - ๒๔๗๓ ท่านพุทธทาสภิกขุ ร่วมกับน้องชายตั้งคณะ
ธรรมทานขึ้น จัดหนังสือธรรมะเพื่อให้คนยืมอ่าน เริ่มรับหนังสือวารสารพุทธศาสนา
ภาษาอังกฤษจากต่างประเทศ, ขณะเดียวกันน้องชายของท่าน นายยีเกย พานิช เริ่ม
เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพมหานคร โดยใช้นามปากกาว่า ธรรมทาส, ท่าน
พุทธทาสภิกขุ เขียนบทความชิ้นแรกชื่อว่า ประโยชน์แห่งทาน ขณะจำพรรษาอยู่ที่วัด
ปทุมคงคา เพื่อพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุปัชฌาย์ มีเนื้อความตอบคำถามของ
คนสมัยใหม่ที่เริ่มสงสัยคุณค่าของการทำทานแบบเก่า ปลายปีเขียนบทความขนาดยาวเรื่อง
พระพุทธรูปสมัยข้านุชุน อธิบายคุณค่าของพระพุทธรูปสมัยปัจจุบัน และ
เริ่มแสดงความคิดเห็นว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปได้จริงในสมัยปัจจุบัน
บทความนี้ พิมพ์เป็นหนังสือแจกงานฉลองโรงเรียนนักธรรมวัดพระบรมธาตุไชยา ปลายปี
สอบบาลีได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค เป็นพระมหาเจี๊อม อินฺทปญฺโญ^{๑๒}

ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๔๗๖ ท่านเริ่มค้นคว้านอกตำราเรียนออกไป ความคิด
อุดมคติเริ่มตั้งมั่น ปลายปีสอบเปรียญธรรม ๔ ประโยคตก เตรียมเดินทางกลับจาก
กรุงเทพมหานคร เพื่อทำงานตามที่คิดไว้, เมื่อท่านเดินทางกลับมาพุมเรียง อำเภอไชยา
เข้าจำพรรษาที่วัดร้างตระพังจิก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกข์, นางเคลือน (มารดา)
ทำพินัยกรรม มอบเงิน ๖,๓๗๘ บาท ตั้งเป็นทุนต้นตระกูลพานิช ให้ดอกผลบำรุงสวน
โมกข์

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, *พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์
,ม.ป.ป.), หน้า ๘๘ - ๑๐๓.

^{๑๒} พระประชา ปสนนธมโม (สัมภษณ), *อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัย
สนธยา ชีวิตเพื่อการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทองจัดพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๙๕.

และคณะกรรมทาน คณะกรรมทานตั้งขึ้นเป็นกิจลักษณะ โดยเปิดบ้านหลังหนึ่งเป็นห้อง
กรรมทาน มีการทำบุญเลี้ยงพระ และมีการเทศน์ทุกวันพระ ในระหว่างนี้เริ่มเขียนตามรอย
พระอรหันต์, ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา รายไตรมาส ไว้แจกเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา
ให้แก่ผู้ที่มาทำบุญ และผู้ที่สนใจทั่วไป, เขียนบทความวิจารณ์พระพุทธรูปศาสนาและพระสงฆ์
ใช้นามปากกาว่า ธรรมโยธ, ชินวาทก์ และเขียนทำไม้ไม้ไปกับพระโลกนาถ ลง
หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ฉบับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖^{๑๓}

๗๖

ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๙ คณะกรรมทานซื้อแท่นพิมพ์มาพิมพ์หนังสือเอง
ท่านเขียน คัมภีร์กับวิปัสสนาธุระเนื่องกันอย่างไร, เริ่มแปล พุทธประวัติจากพระโอษฐ์,
แปลบาลีมหาสติปัญญาสูตร, ก่อนเข้าพรรษาเดินทางไปจังหวัดนครศรีธรรมราช ปาฐกถา
ธรรมเรื่อง การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมและหลักพระพุทธรูปศาสนา ให้แก่คณะของพระคุณ
พากย์สุวัฒน์ ซึ่งเปิดสวนบันตาราม ตามแบบสวนโมกขพลาราม, ในพรรษาเข้ากรรมฐาน
๓ เดือน งดพูด จดบันทึกการปฏิบัติธรรมเป็นรายวัน, เขียนบทความขนาดยาวเรื่อง
การปฏิบัติธรรม, เริ่มแปล อริยสัจจากพระโอษฐ์, เดินทางไปแสดงธรรมถิ่นไทยทางใต้สุด
กลับมาเขียนเรื่องพระพุทธรูปศาสนาในถิ่นไทยทางใต้, แปล และแต่งกาพย์สุภรยักษ์ อันเป็น
คำวิจารณ์พระสงฆ์อย่างรุนแรง, เขียนคุณค่าของปริยัติ ซึ่งให้เห็นถึงความสำคัญของการ
เชื่อมระหว่างหลักทฤษฎี และหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา, เขียนสังคายนาคำแก้หัวตะ
เรียกร้องให้แปลพระไตรปิฎกเป็นไทย และวิจารณ์การทำสังคายนาคำที่ผ่านมา พิมพ์รวมเล่ม
พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ออกเผยแพร่ครั้งแรก

ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ - ๒๔๘๓ แปลลังกาสูตร อันเป็นพระสูตรฝ่าย
มหายาน ลงหนังสือพุทธศาสนา, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรดม) วัด
เทพศิรินทร์ ประธานกรรมการมหาเถรสมาคมและเป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เดินทางมาเยี่ยม และค้างแรมที่สวนโมกข์ ๑ คืน, เขียนบท
วิจารณ์อภิธานปิฎก และต้นบัญญัติสิกขาบท เพื่อไว้อาลัยวาระสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุฒินันท์, อบรมสามเณรชุดพิเศษ เพื่อสร้างนักเผยแผ่ที่
ทันสมัย, เรียบเรียงเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า, เขียนหนังสือพุทธประวัติสำหรับคนหนุ่ม

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๖.

สาว, เขียนบทความเรื่องยาว อนัตตาของพระพุทธเจ้า, พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์, พระยาภะรตราชสุพิช ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์, และนายสัญญา ธรรมศักดิ์ มาเยี่ยมสวนโมกข์ครั้งแรก, สร้างหอสมุดธรรมทานที่วัดชยาราม เป็นที่พักและที่ทำงานอีกแห่งหนึ่ง, เขียนบทความขนาดยาว ๕๕ หน้า ตอบปัญหาบาทหลวง หักล้างความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าแบบบุคคลอย่างรุนแรง ลงหนังสือพุทธศาสนา, เกิดสงครามในยุโรป ทำให้กระดาษแพง และหายาก หนังสือพุทธศาสนาสองเล่มออกรวมเป็นเล่มเดียว เขียนบทความต่อต้านสงครามเรื่อง ไฟไหม้โลกยุคกิ่งพุทธกาล ลงหนังสือพุทธศาสนา^{๑๔}

๗๗

ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๖ แปลขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ ลงหนังสือพุทธศาสนา, หนังสือพุทธศาสนา เริ่มลงเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน, ชื่อที่บริเวณธารน้ำไหล จากหลวงพรหมปัญญา, แสดงธรรมงานพระราชทานเพลิงศพของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) เรื่องลักษณะหน้าอัศจรรย์บางประการของนิพพาน, เขียนบทความเรื่องเชิงอัตชีวประวัติ เกี่ยวกับชีวิตและงานในสวนโมกข์ที่ผ่านมา ชื่อ สิปปีสวนโมกข์, ย้ายมาจำพรรษาที่สวนโมกข์แห่งใหม่ บริเวณธารน้ำไหล ภูเขาพุทธทอง (สวนโมกข์ปัจจุบัน), ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา, ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานพิธีสวดกระทำน้ำมูรธาภิเษก สำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ณ วัดพระบรมธาตุไชยา, มีบทความของอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ มาลงหนังสือพุทธศาสนา, แสดงธรรมเรื่องศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก ในโอกาสเปิดตึกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, คณะธรรมทานได้รับอนุญาตให้จดทะเบียนเป็น ธรรมทานมูลนิธิ มีผู้บริจาคแท่นพิมพ์ และเครื่องตัดกระดาษให้ใหม่ เริ่มการเผยแพร่ธรรม โดยการฉายสไลด์ในสวนโมกข์^{๑๕}

ปี พ.ศ. ๒๔๘๗ - ๒๕๑๔ พิมพ์หนังสือทำวัตรสวดมนต์แปลครั้งแรก, ร่วมประชุมและกล่าวปราศรัยในนามตัวแทนคณะสงฆ์ไทย ในงานฉันทฐสังคายนาที่ประเทศพม่า เรื่อง ลักษณะหน้าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท, เขียนโลกอาจารย์ได้แม้เพราะกตัญญู แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์แบบพุทธที่มีลักษณะนิเวศวิทยาอยู่ในตัว,

^{๑๔} พระประชา ปสนุทธมโม (สัมภาษณ์), อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส, หน้า ๖๘๗.

^{๑๕} พระประชา ปสนุทธมโม (สัมภาษณ์), อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส, หน้า ๖๘๘.

เทศนาในโอกาส ๒๕ พุทธศตวรรษ เรื่องหนทางดับความเลวร้ายในยุคปัจจุบัน ที่วัดพระบรมธาตุไชยา, ในพรรษาบรรยาย เรื่องการศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี ต่อมากลายเป็นหนังสือที่สำคัญ

เล่มหนึ่งของสวนโมกข์, จัดพิมพ์อริยสังจากพระโอษฐ์ออกเผยแผ่เป็นครั้งแรก, บรรยายธรรมเรื่องอานาปานสติ ฉบับสมบูรณ์ ในระหว่างพรรษาในสวนโมกข์, ในพรรษาบรรยายธรรมเรื่องตัวกู - ของกู อบรมพระภิกษุสามเณรในสวนโมกข์, เป็นประธานในการอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรก ที่จะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ, ในพรรษาบรรยายธรรมชุดธรรมปาฏิโมกข์ แก่พระภิกษุสามเณรในสวนโมกข์ต่อเนื่องกันมาทุกพรรษา, เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๖, เริ่มโครงการพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ์, บรรยายธรรมชุด ฆราวาสธรรม แก่พระนิสิตภาคฤดูร้อน, เริ่มบรรยายธรรมประจำ

๗๘

วันเสาร์ กระทำต่อเนื่องมา, เขียนบันทึกคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษา เรื่องปฏิกิจสมุปบาท, บรรยายธรรมชุด สอนพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ไบเบิล ที่สวนโมกข์^{๑๖}

ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๒๘ บรรยายธรรมเรื่อง มหาวิทยาลัยกับความรู้เรื่องจิต แก่อาจารย์คณะแพทยศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่มาฟังธรรมที่สวนโมกข์, เขียนบทความขนาดยาว สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ เพื่อพิมพ์ในหนังสือครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ (เจริญ ญาณวรเถร), บรรยายธรรม เรื่อง ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมในสวนโมกข์, บรรยายธรรมเรื่อง มหิดลธรรม แก่พระนิสิตนักศึกษาภาคฤดูร้อน และบรรยายธรรมเรื่อง สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา, บรรยายธรรมชุด โมกข์ธรรมประยุกต์ สำหรับพระนักศึกษาภาคฤดูร้อน ต่อด้วยเรื่อง พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม และเรื่องสังคมนิยมชนิดที่ช่วยโลกได้, บรรยายธรรมชุด ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ ที่สวนโมกข์, พ.ศ. ๒๕๒๕ สวนโมกข์ครบ ๕๐ ปี พิมพ์แถลงการณ์ ๕๐ ปีสวนโมกข์ พิมพ์กฐินบัตรพุทธบริษัท ในวันวิสาขบูชา, พิมพ์อริยสังจากพระโอษฐ์ : ฉบับสมบูรณ์, พ.ศ. ๒๕๒๘ อาพาธค่อนข้างหนักตั้งแต่นั้นปี และไม่หายเป็นปกติ จนกระทั่งมรณภาพ^{๑๗}

^{๑๖} พระประชา ปสนุณหโม (สัมภรณ์), อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส, หน้า ๗๐๗.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๓.

ผลงานของพุทธทาสภิกขุ ที่มีการจัดพิมพ์ออกมา ประเภทงานเขียนเรียบเรียง และแปลจากภาษาต่างประเทศรวมอยู่ในชุดธรรมโฆษณ เช่น พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอษฐ์, อริยสัจจากพระโอษฐ์, ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์, สูตรของเว่ยหลง - ฮวงโป, พุทธประวัติฉบับแปลจาก Gospel of Buddha; ส่วนที่เป็นคำบรรยายก็มีมาก รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มหนังสือขนาดใหญ่ เรียกว่า ชุดธรรมโฆษณ เช่น บรมธรรมอิทัปปัจจยตา สันทิสเสตัพพธรรม โอสาเรตัพพธรรม ลอยประทุม หมุนล้อธรรมจักร...ชุดธรรมโฆษณี่รวบรวมคำสอนที่มีอยู่ทั้งหมด หากพิมพ์เสร็จเป็นหนังสือก็คงไม่ต่ำกว่าร้อยเล่ม, การบรรยายธรรม ตั้งแต่เริ่มต้นตั้งสวนโมกข์มานั้น ท่านแสดงเป็นประจำในทุกวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และยังบรรยายธรรมตามคำอาราธนาของทางราชการ สมาคมชมรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด พอถึงวัย ๖๐ ปี ท่านพิจารณาขอหยุดรับนิมนต์ออกนอกสวนโมกข์ ด้วยปรารถนาว่าชราแล้ว แต่ท่านยังพอมีเรี่ยวแรงอยู่ ก็ขอ

๗๙

ช่วยเหลืออยู่ ณ ที่สวนโมกข์ เหล่าบรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายทราบความดังกล่าว ต่างก็พากันมาขอฟังธรรมะที่สวนโมกข์อีก^{๑๘}

ส่วนงานเกี่ยวกับการสั่งสอนธรรมะที่แปลกใหม่ของท่านที่แตกต่างไปจากแนวคิดดั้งเดิม อาจกล่าวได้ว่า ในประเทศไทยของเรานั้น มีการเรียนรู้หลักธรรมกันเฉพาะเพียง ๓ ตา คือ อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตา, ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้พัฒนาความรู้ในเรื่องสภาวะธรรม ที่ใช้คำว่า ตา ออกไปถึง ๙ ตา คือ อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตา, ธรรมัญญิตตา, ธรรมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, สุกญญตา, ตถตา, และอตัมมยตา พอสรุปความได้ว่า

เมื่อเราชาวพุทธบริษัทปฏิบัติจนเข้าถึงแก่นแท้ของพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) องค์กรจริง จนสภาวะจิตถึงความบริสุทธิ์ สะอาด สว่าง สงบแล้ว ทำให้เกิดปัญญาแจ่มในไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา), ศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้เกิดสภาวะทางปัญญาแจ่มในไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา : ความเป็นอนิจจัง เห็นว่าทุกสิ่ง

^{๑๘} พระประชา ปสนนธมโม (สัมภาษณ์), อดีตชีวประวัติของท่านพุทธทาส, หน้า ๗๐๘.

เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยไป, ทุกขตา : ความเป็นทุกขัง เห็นความเปลี่ยนแปลงที่อยู่สภาพเดิมไม่ได้ ไม่มีอะไรต่อต้านความเปลี่ยนแปลงนี้ได้, อนัตตา : ความเป็นอนัตตา เห็นความไม่มีสิ่งอื่นที่จะมามั่นหมายแห่งความเป็นตัวตนได้, ต่อจากนั้น ไตรลักษณ์ทำให้เกิดสภาวะปัญญาแจ่มแจ้งส่งผลต่อไปยังเรื่องของ ธรรมัญญิตตา : การตั้งอยู่ตามธรรมดา, ธรรมนิยามตา : ความเป็นไปตามกฏเกณฑ์ของธรรมดา, อิทัปปัจจยตา : ความอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น, สุตญญตา : ความว่างจากการปรุงแต่งจากความหมายแห่งตัวตน, ตถตา : ความเป็นเช่นนั้นเอง และคำว่า ตถตา นี้ ยังสามารถแยกแยะเป็นคำเรียกออกไปอีก คือคำว่า อวิตถตา ความไม่แปลกไปจากความเป็นอย่างนั้น อนัญญุตตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น, และ ตา สุตท้ายคือ อตัมมยตา : ความที่ไม่ต้องความสำเร็จมาจากสิ่งนั้น

ความที่เอากับสิ่งนั้นไม่ได้อีกต่อไป, ความเข้าใจสภาวะธรรมทั้ง ๙ ตาอย่างลึกซึ้งอย่างแท้จริงแล้ว จะก่อให้เกิดปัญญาอย่างใหญ่หลวง มีสติสัมปชัญญะอย่างสมบูรณ์ ผัสสะอิสระจากการสัมผัสอย่างอิสระทางอายตนะทุกครั้งไป จนอะไรๆ ปรุงแต่งจิตใจเราไม่ได้ มันไม่มีความหมายแห่งบวกลบ เป็นภาวะทางสายกลางอย่างแท้จริง มีปัญญาดำเนินชีวิตไปตามเหตุปัจจัย ใครก็ตามถ้าปฏิบัติมาถึงขั้นนี้ เรียกได้ว่ามาถึงขั้นหลุดพ้น ละได้เด็ดขาดจาก

๘๐

สังขาร - การปรุงแต่ง, จากอุปาทาน - ความยึดมั่นถือมั่น หมดลันอวิชชาสวะ หมดลันอวิชชานุสสัย ถึงพระนิพพานเป็นที่สุด^{๑๙}

ยังมีหลักธรรมคำสอนอีกเรื่องหนึ่ง ที่ท่านมักเทศน์สั่งสอนบ่อย และในยุคแรกที่ท่านกล่าวออกมา ผู้คนส่วนมากที่ยังไม่เข้าใจมักถูกโจมตีว่า เป็นพระสงฆ์พูดคำหยาบ ไม่สมควรแก่สมณวิสัย คือเรื่องตัวกู - ของกู พอสรุปความได้ว่า

คำว่า ตัวกู - ของกู คือความคิดปรุงแต่งขึ้นมาในรูปของกิเลส ในพระบาลีเรียกว่า อหังการ มมังการ คู่กับคำว่า อัตตา อัตตนิยา, อัตตา แปลว่า ตัวตน, อัตตนิยา แปลว่า ของตน, แต่คำว่า อหังการ มมังการ คำนี้แสดงความหมายรุนแรง แสดงความหมายแก่ตัวตนของตนอยู่ไม่ไหว จึงแสดงออกมาเป็นตัวกูของกูขึ้นมา อหัง แปลว่า เรา ในภาษาบาลีไม่มีคำใช้หลายคำ มีใช้คำเดียวเท่านั้น แต่ในกรณีนี้ที่โกรธขึ้นมา มันก็คือกู, อหัง ก็คือกู, ถ้าเวลาปกติ อหัง แปลว่า เรา, พูดกับพระพุทธเจ้า อหัง ก็คือ

^{๑๙} พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตากถา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๑), หน้า ๗๔ - ๗๕ / ๑๐๐ - ๑๐๑.

ข้าพระพุทธเจ้า ภาษาบาลีเป็นแบบนี้ มมังการก็เหมือนกัน ความรู้สึกที่เดือดจัด ถึงกับต้องแปลว่า ของกู, เรื่องอหังการ มมังการ ไม่ใช่ของใหม่ มีอยู่แล้วในบาลี, คำว่า อหังการ มมังการ ใช้ได้กับกิเลสประเภทที่ละเอียด คือความเคยชินของกิเลสด้วย, คำว่า กู ในกรณีของเรา หมายถึง ความยึดมั่นถือมั่นที่เต็มเปี่ยมแล้ว จึงใช้คำว่า กู - ว่าของกู, คำว่า กู - ว่าของกู ในที่นี้หมายถึง ความคิดที่ปรุงแต่งขึ้นมาในรูปของกิเลส ไม่ใช่คำพูดที่ใช้เรียกคำธรรมดา ถ้าไม่เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่นของกิเลส ไม่เรียกว่า ตัวกู หรือของกู^{๒๐}

๘๑

ท่านยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า เมื่อไรที่พูดว่า ตัวกู - ของกู ขอให้เข้าใจว่า มีความยึดมั่นเต็มที่, จนเป็นความโลภ ความโกรธ ความโง่ ที่เดือดพล่านอยู่ เช่น ถ้าถูกใจ ตัวกูอยากจะได้ เป็นราคา เป็นโลภะขึ้นมา, ถ้าไม่ชอบใจ ตัวกู โกรธ คิดร้ายอยากจะทำเสียให้ตาย นี่ตัวกูมันโกรธ, ถ้าเป็นความหลงคือไม่รู้ว่าเป็นอะไรแน่ ยังสงสัย ยังต้อง การ ยังหวังอยู่ เป็นตัวกูที่โง่ ที่กำลังเดือดอยู่ด้วยความโง่ ความหลงไม่รู้, ทั้งหมดนี้เป็นความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น จึงได้โลภ ได้โกรธ ได้หลง; ถ้าพูดว่า ตัวกู - ของกู เพียงเท่านั้น ให้รู้ว่า มีความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นกิเลสเดือดจัดอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่, ตัวกู - ของกู มิได้เกิดมีอยู่ตลอดเวลา มันเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการสัมผัสด้วยอวิชชา และก็เกิดกิเลสคือตัณหา อุปาทานตามมา ดังนั้น เราต้องละความเห็นแก่ตัว สละตัวกู - ของกู ออกไปเสียจากจิตใจ ไปสู่ความหลุดพ้นให้ได้^{๒๑}

^{๒๐} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สวนอุศมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๓๐.

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒, หน้า ๔๓๑.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลงานเผยแพร่ธรรมของพุทธทาสภิกขุ ที่ท่านได้คิดเขียน แสดงธรรมเทศนาไว้มีจำนวนมาก ทำให้นักวิชาการและนักศึกษาหลายคน เห็นคุณค่าและ สาระประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง นำไปอ้างอิงในทางวิชาการเพื่อทำวิทยานิพนธ์ และเขียน หนังสือ เช่น การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง จิตว่าง ของท่านพุทธทาส โดยพระ พอง อภิวัฒน์ โณ วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ปี ๒๕๓๕, และเรื่องการศึกษาเชิง วิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตาตามทรรศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยพระสมเกียรติ ปริญาโณ วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ปี ๒๕๔๖, ส่วนงานเขียนหนังสือ เช่น เรื่องชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาส โดยปัญญาันตะภิกขุ, เรื่องคัมภีร์ของ ท่านพุทธ ทาส โดยไพโรจน์ อยู่มณเฑียร, เรื่องความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ โดยปรีชา ช่างขวัญยืน, เรื่องพุทธทาสภิกขุ กับทฤษฎีธรรมิกสังคมนิยม โดยทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวัดณ์ เป็นต้น

ตั้งแต่ท่านพุทธทาสภิกขุสร้างสวนโมกข์ขึ้นมา ที่สวนโมกข์มีแต่งงาน - งาน - งาน สำหรับงานเผยแผ่นั้น เมื่อเริ่มมีผู้คนตามมาขอฟังคำบรรยายธรรมที่สวนโมกข์ ท่าน วางแผนมุ่งเอางานเผยแผ่เป็นงานหลัก ถึงกับมีอุดมคติว่า จะทำงานเพื่อให้ศีลธรรมกลับมา ไปจนกระทั่งตลอดชีวิต งานเผยแผ่จึงเป็นงานหนักอยู่เสมอ ดังที่เห็นท่านปฏิบัติอยู่ ได้แก่

๘๒

แสดงธรรมเทศนา ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือแก่ทางราชการ บรรยายธรรมเป็นชุดพิเศษ ทุกวันเสาร์ ครั้งละไม่ต่ำกว่าชั่วโมงครึ่ง จัดชุมนุมธรรมะเป็น เรื่องยาวติดต่อกันทุกวันเสาร์ ภาคละหนึ่งชุด ปีหนึ่งมีสามภาค คือ ภาคมาฆบูชา ภาควิสาขบูชา ภาคอาสาฬหบูชา, บรรยายธรรมเป็นพิเศษ เรื่องตัวกู - ของกู ทุกวัน อุโบสถหลังจากพระสงฆ์สวดพระปาฏิโมกข์ ธรรมบรรยายชุดนี้ ท่านเรียกว่า ธรรมปาฏิ โมกข์ เป็นธรรมชั้นลึก ส่งเสริมปริยัติและปฏิบัติ

บรรยายธรรมอบรมนักศึกษา หรือพระภิกษุนวกะระยะยาว กำหนดเนื้อเรื่อง เป็นชุด ตามที่ท่านเห็นสมควร และเหมาะสมแก่ผู้มาขอรับการอบรม โดยกำหนดจุดหมาย ของเรื่องเป็นคราวๆ ไป และกำหนดเวลาอบรมไม่ตรงกันกับเวลาตามแผนเดิม ใช้เวลา ครั้งละประมาณสองชั่วโมง เวลาเช้ามีด หรือเวลาค่ำ คำบรรยายประเภทนี้ ได้รวบรวม

ไว้ในหนังสือชุดธรรมโฆษณ์, นอกจากบรรยายธรรมตามกำหนดแล้ว ยังมีการสนทนาตอบปัญหา ให้โอวาทตามโอกาสอยู่เป็นประจำ

เมื่ออายุของท่านครบ ๖๐ ปี ท่านบรรยายธรรมเป็นพิเศษ ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ของทุกปี ซึ่งตรงกับวันเกิด ในแต่ละปีจะบรรยายหรือเทศน์ วันละสามครั้ง ครั้งละสองถึงสามชั่วโมง คือ เวลาเช้า บ่าย และค่ำ ธรรมบรรยายชุดนี้ เรียกว่า ล้ออายุ ในวันนี้ท่านงดฉันอาหารตลอดวัน ใครต้องการถวายของขวัญให้แก่ท่าน ขอให้อดอาหารหนึ่งวันเช่นเดียวกับท่าน มีผู้เข้าร่วมทำบุญในวันเกิดของท่านแบบนี้มากทุกปี^{๒๒}

ยังหลักธรรมที่สอนมุ่งเน้นพัฒนาปัญญา ที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวสอนไว้จำนวนมาก ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ได้หมด ขอนำเอาหลักธรรมะที่ท่านได้กล่าวสอนบ่อย ๆ ซึ่งควรค่าแก่การศึกษาเผยแผ่ให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ในคำสอนของท่าน และนำไปใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อความดับทุกข์ พอสรุปได้ว่า

(๑) ธรรมะ คือระบบการปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ของตนทุกขั้นตอนแห่งการวิวัฒนาการ ตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น เรียกสั้น ๆ ว่า หน้าที

๘๓

นั่นคือพระเจ้าผู้ช่วยให้รอดอย่างแท้จริง, ธรรมะมีไว้ช่วยให้อยู่ในโลกอย่างชนะโลก หรือเหนือโลก มิใช่ให้หนีโลก แต่อยู่เหนืออิทธิพลใด ๆ ของโลก ไม่ใช่จมอยู่ในโลก มักสอนให้เข้าใจกันผิด ๆ ว่า ต้องหนีโลก ทิ้งโลก สละโลก อย่างที่ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ใครเลย

(๒) ปัญญาต้องมาก่อนทุกสิ่งที่จะปฏิบัติ จึงเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง เหมือนอริยมรรคมีองค์แปด มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ มิฉะนั้นแล้ว การปฏิบัติก็จะเป็นไปในทางที่ผิดทาง พลาดวัตถุประสงค์ไปเสียหมดสิ้น นับตั้งแต่การรับไตรสรณคมน์ การรักษาศีล ดังที่กำลังมีอยู่ในที่ทั่วไป, พระพุทธองค์ตรัสว่า “แต่ก่อนก็ดี บัดนี้ก็ดี เรบาบัญญัติแต่เรื่องความทุกข์ กับความดับไม่มีเหลือแห่งทุกข์เท่านั้น” ดังนั้น พวกเราอย่าเสียเวลา ใน

^{๒๒} คณะทำงานของสวนอุศุมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, **ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา : ภาคหนึ่ง** (กรุงเทพมหานคร : สวนอุศุมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๐ - ๓๙๑.

การศึกษา ในการถกเถียงกัน ด้วยเรื่องอื่นที่มีใช้สองเรื่องนี้เลย, (๓) สิ่งที่ต้องรู้จักเป็นพิเศษ คือ สาม ก. และ สาม ส., สาม ก. คือ กิน กาม เกียรติ ย่อมกัถเอาผู้เข้าไปเกี่ยวข้งอย่างโง่เขลา ซึ่งเป็นกิเลสร้ายที่มีโทษที่ต้องขจัดออกไป., แล้วก็มี สาม ส. คือ สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งจะต้องเจริญให้เกิดมีขึ้นในจิตใจของทุกคน

(๔) ความสุขที่แท้จริงนั้น เป็นสิ่งที่ได้มาเปล่า ๆ โดยไม่ต้องเสียสตางค์เหมือนดังที่ตรัสว่า ถอนความรู้สึกว่าตัวตนเสียได้แล้ว ก็ได้นิพพานมาเปล่า ๆ ไม่ต้องเสียมูลค่าอะไร ส่วนความสุขเทียม หรือความเพลิดเพลินที่หลอกลวงนั้น ใช้เงินซื้อมาเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จนตัวตายก็ไม่พบกับความสุขที่แท้จริง, (๕) สวรรค์ที่มีอยู่ทุกอิริยาบถ คือ ความรู้สึกว่าตนเองได้ปฏิบัติธรรมะอย่างถูกต้อง แล้วก็พอใจในการกระทำของตนเองอยู่ทุกอิริยาบถ ถึงกับยกมือไหว้ตัวเองได้ ทุกคราวที่ระลึกถึง นี่คือสวรรค์ที่แท้จริง ที่นี้และเดี๋ยวนี้ สวรรค์อื่นทุกชนิดอยู่ที่สวรรค์

(๖) การเห็นตถตา หรือความเป็นเช่นนั้นเองของทุกสิ่ง นั่นคือญาณทัสสนะอันสูงสุดของพระอริยเจ้า สามารถห้ามเสียซึ่งความประหลาดใจในสิ่งใด ๆ ห้ามความรัก - โกรธ - เกลียด - กลัว - วิตกกังวล - อาลัยอาวรณ์ - อิจฉา - ริษยา - หึง - หวง - ลังเล - ฟุ้งซ่าน ...อันเป็นสมบัติของปุถุชนเสียได้โดยเด็ดขาด, (๗) คู่ชีวิตที่แท้จริง คือธรรมะที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องอยู่กับเนื้อกับตัวช่วยให้อุดชีวิต โดยปราศจากปัญหาทั้งปวง มีใช้คู่กินคู่นอน ซึ่งมีการกระทำอันส่งเสริมและสร้างปัญหาผูกพันขึ้นมานานับประการ, (๘) รสของกามารมณ์ทุกรูปแบบ เป็นเรื่องบ้าบอเดียว แต่มนุษย์และเทวดาก็หลงบูชา ถึงกับยกให้เป็นเรื่องกามเทพ เสมือนหนึ่งเป็นพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเอาเสียทีเดียว แต่สัตว์เดรัจฉานหาเป็นเช่นนั้นไม่ จงคิดดูให้ดี

๘๔

(๙) หลักการตามรอยพระอรหันต์ที่ใช้ได้ร่วมกันทั้งฆราวาส และบรรพชิต คือ การดำรงชีวิตชนิดที่เป็นการขูดเกลากิเลส และบรรเทาความเคยชินที่จะเกิดกิเลส (อนุสัย) อยู่ตลอดเวลา โดยมีสติสัมปชัญญะในขณะสัมผัสอารมณ์ ไม่ปล่อยให้ปรุงแต่งเป็นโลภะ โทสะ โมหะขึ้นมา หรือถ้าปรุงแต่งแล้ว ก็มีสติปิดกั้นการปรุงแต่งนั้นเสีย, (๑๐) ทั้งชั่วทั้งดี ล้วนแต่อัปรีत्य คือ ไม่น่ารัก ล้วนแต่ทำให้วิ่งเล่นไปสู่ความวณเวียนด้วยอำนาจ

การผลักดันของความชั่วและความดีนั้น เราควรมาแสวงหาและอยู่กับความสงบ ที่ไม่ชั่วไม่
ดีกันดีกว่า ไม่ต้องวิ่งวุ่นวาย ควรทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ และอยู่ด้วยความสงบเย็น^{๒๓}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การดำเนินงานเผยแพร่ของท่าน ไม่ว่าจะเป็นงานคิด พูด
ทำ ท่านมีหลักปฏิบัติมุ่งกระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เป็นไปตามพุทธประสงค์ เพื่อความ
สงบสุขของเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ หรือศาสนา เพื่อ
ส่งเสริมสิ่งดีที่มีอยู่ และแก้ไขปรับปรุงส่วนที่บกพร่องขาดหายทางด้านศีลธรรม ให้มีขึ้นต่อ
คนทั้งชาติ และต่อโลกตลอดไป

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้มรณภาพเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖
เวลา ๑๑.๒๐ น. ณ สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สิริอายุรวม
๘๗ ปี ๖๗ พรรษา

ก่อนมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ท่านได้ทำพินัยกรรม
เพื่อให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย ในเรื่องการจัดการศพให้เป็นธรรมดามากที่สุด คือ

๑. ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นผู้จัดการศพ
๒. ให้ละเว้นการขอพระราชทานโกศ และทำพิธีอย่างอื่นนอกจากที่กำหนด
ไว้ในพินัยกรรม

๓. ให้เก็บศพในโลง ปิดมิด ละเว้นการเปิดดู เว้นพิธีรดน้ำศพ เว้นการฉีดยา
ศพ เว้นพิธีสวดศพ

๔. ให้เผาศพภายในสามเดือน หรือถ้าจำเป็นก็ไม่เกิน ๑ ปี โดยจัดการ
อย่างง่ายที่สุด ไม่จัดงานพิธี ให้เผาศพในบริเวณเขาพุทธทอง โดยปักเสาสี่มุมและดาดผ้า
ขาวเป็นเพดานเท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอื่นยิ่งไปกว่านี้ กระดูกทั้งหมดให้นำไปเก็บไว้ใน
ในที่ที่ทำไว้ในศาลาธรรมโฆษณ์แห่งเดียว และเทซีเมนต์ทับ สำหรับถ้ำนั้นให้แบ่งเป็นสาม
ส่วน

๘๕

ส่วนที่หนึ่งให้นำไปโปรยที่ช่องอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย ส่วนที่สองให้นำไปโปรยที่ต้น
น้ำตาปี ภูเขาสก อำเภอพนม ส่วนที่สามให้นำไปเก็บไว้บนภูเขาประสงค์ อำเภอท่าชนะ
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ฝากไว้, (นนทบุรี : กองทุนปัญญาวัฒนธรรม ศูนย์สืบอายุ
พระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี จัดพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๔ - ๔๑.

๕. ให้จัดการศพของข้าพเจ้าตามที่ได้สั่งไว้ในพินัยกรรมนี้ มิให้จัดการอย่างอื่น นอกเหนือจากที่กล่าวมานี้

ลงชื่อ พุทธทาส อินทปัญโญ ผู้ทำพินัยกรรม^{๒๔}

โดยมีบุคคล ๔ ท่าน คือ นายจิตติ ติงศภัทย์, พ.ต.อ.เสริม พัฒน
กำจร, น.พ.วิจารณ์ พานิช , และพระพรเทพ จิตปัญโญ ร่วมลงชื่อเป็นพยานใน
พินัยกรรม

หากเรานำหลักการที่พุทธทาสภิกขุได้เขียนไว้พินัยกรรม จะเห็นได้ว่า ท่าน
ต้องการให้การจัดงานศพอย่างธรรมดาเรียบง่ายที่สุด และเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณี
โบราณของสังคมไทย หากจะนำเอาแนวความคิดนี้ มาเปรียบเทียบกับหลักสิทธิในการตาย
หรือหลักการรณขมาต ผู้วิจัยมีแนวความคิด พอสรุปได้ดังนี้

(๑) การพราภชีวิตตนเอง การให้ผู้อื่นพราภชีวิตเรา หรือการพราภชีวิตผู้อื่น
เป็นการผิดศีลธรรม เป็นปาณาติบาต ในทางพระทางพุทธศาสนาหากพระภิกษุทำเอง มี
การปรับอาบัติสูงสุดถึงขั้นปาราชิก หากเป็นชาวบ้านทำก็เป็นบาปกรรมลดหลั่นกันไปตาม
เจตนา^{๒๕}

(๒) ในอรรถกถาธรรมบท พระภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่า ปุติคัตตะตติสสเถระ
อาพาธหนัก เป็นแผลพุพอง น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำหนอง ไหลนองทั่วกาย นอนอยู่ใน
อวมของตนเอง พระพุทธเจ้าเสด็จมาทอดพระเนตรดูแลภิกษุไข้ ไม่ได้สั่งให้ใครปลงชีวิต
แต่กลับปลอบใจไม่ให้หวั่นไหว สอนให้พิจารณาความเป็นธรรมดาของสังขารร่างกาย ว่า
เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ไม่นานหนอ กายนี้
จักนอนทับแผ่นดิน กายนี้มีวิญญูณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้ว ราวกับท่อนไม้ ไม่มี
ประโยชน์อะไร”^{๒๖} ทำให้จิตใจของผู้อาพาธไม่ยึดมั่นในทุกขเวทนา กำหนดทุกขเวทนา
เป็นอารมณ์

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ฝากไว้, หน้า ๕๔

^{๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑ / ๑๗๖ / ๒๖๔.

^{๒๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒ / ๒๒๔.

จนกระทั่งมรณภาพไปเอง ความเจ็บป่วยบางครั้งมีประโยชน์ ถ้าได้หมอมที่ดีมีคุณธรรม จะไม่ทำให้คนไข้ตาย แต่กลับปลอบใจให้คนไข้ตั้งอยู่ในธรรม พระพุทธเจ้าและพุทธสาวก ใช้วิธีการนี้

(๓) พุทธศาสนิกชนมองชีวิตล้วนเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา อันเป็นกฎของธรรมชาติ คือ มีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น ให้ดำรงอยู่ และแตกสลายไปเป็นธรรมดา ผู้ที่เห็นธรรมดาย่อมปล่อยให้ไปไปตามกฎของธรรมดา เป็นเช่นนั้นเอง ซึ่งเป็นหัวใจในทางพระพุทธศาสนา จึงไม่จำเป็นต้องหาหมอให้ช่วยทำการุณยฆาต^{๒๗}

(๔) การทำการุณยฆาต หากมองลงให้ลึกตามหลักทางพระพุทธศาสนา ถ้าหมอมีความประมาทขาดสติเฟลอตัว กระทบารดาบิดาที่กำลังเจ็บป่วยอยู่อย่างหนัก แต่สังขารยังไม่ดับสิ้น ให้ตายลง คงไม่พินិតุฆาต มาตุฆาต จัดเป็นอนันตริยกรรม^{๒๘}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ชีวิตประกอบด้วยส่วนกายและส่วนจิต ย่อมมีการแตกดับไปเองตามกฎธรรมชาติ ตามอำนาจของบุญบาปที่ก่อไว้ บางครั้งคนป่วยกำลังเสวยวิบากกรรมให้หมดสิ้นไป จึงไม่ควรมาตัดรอนโดยการฉีดยาให้ตายลง ขณะกำลังเสวยวิบากกรรม ควรให้เขาสิ้นไปเอง หมอชาวตะวันตกเป็นนักวิทยาศาสตร์กายภาพมองแต่ส่วนกายเนื้อ ไม่มองในส่วนจิตเหมือนกับหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ถึงคนไข้ยอมให้ทำการุณยฆาตด้วยการไม่เอายาทรมาน แต่ถ้าเป็นหมอมที่มีจริยธรรมสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ควรทำเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาไม่สอนให้ทำการุณยฆาต ไม่ว่าโดยกรณีใด เพราะว่าเป็นบาป ผิดศีลธรรม ผิดพระวินัยสงฆ์ ผิดกฏธรรมชาติ ดังที่ได้กล่าวมา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า มีวัดอีกหลายวัดในต่างจังหวัดที่เลื่อมใสแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน และนำเอาแบบอย่างประเพณีปฏิบัติที่สวนโมกข์มาใช้ เช่น ที่วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วัดป่าเลไลยก์ (สวนโมกข์อีสาน) อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี และที่วัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

๘๗

^{๒๗} พุทธศาสนิกชน, อิทัปปัจจยตา, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๑),

^{๒๘} อญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๒๙ / ๑๕๖.

๔.๑.๓ ด้านการปกครอง

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ พุทธทาสภิกขุ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระครูสัญญาบัตรที่ พระครูอินทปัญญาจารย์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ และในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา ท่านใช้หลักพระธรรมวินัยปกครองคณะสงฆ์ และอุบาสก - อุบาสิกา ด้วยความเมตตาธรรม ทำให้สังฆมที่ท่านปกครองมีความผาสุกร่มเย็นตลอดมา

หลักและวิธีการปกครองคน สังเกตได้ว่า ท่านมีความเมตตากรุณาล้นเหลือแก่ทุกคน คนที่ไม่มีความบกพร่องปรากฏก็ปล่อยให้ได้อยู่ตามปกติของเขา หากมีความผิดพลาดอันเกิดขึ้น ท่านจะไม่บอกข้อบกพร่องให้โดยตรง แต่จะใช้ถ้อยคำสะกิดให้คิดเอง ไม่เคยมีคำสรรเสริญเยินยอ แต่กับคนที่แสดงความประพฤติไม่เป็นสัมมาวิสัย แม้จนกระทั่งเกิดกรณีพิพาทในระหว่างหมู่คณะ ถึงมีการกล่าวหาฟ้องร้องกัน ท่านไม่เคยติเตียนซ้ำเติมดูต่ำผู้ผิดนั้นให้ปรากฏ แต่โดยทางตรงกันข้าม ท่านมักกล่าวตักเตือนฝ่ายผู้ร้องเรียนว่าให้พิจารณาใช้ธรรมะให้มาก มักเตือนข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นให้เห็นว่าเป็นเรื่องส่วนรวม และปรารภว่า ให้เขาชั่วนี้นี้ ดีกว่าให้เขาไปแพร่ความชั่วที่อื่น ผู้ร้องเรียนนั้นแหละ ควรปรับปรุงใจตนเอง ให้มีธรรมะให้มาก ๆ อย่าให้เป็นทุกข์ ดูเฝิน ๆ คล้ายกับว่าเห็นด้วยกับฝ่ายที่ผิด แต่ท่านคงถือหลักเหมือนภาษิตที่ว่า คนฉลาดอาจเปลี่ยนได้ ส่วนคนโง่แล้วไซ้ไร ยากที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลง

การดำเนินงานในเรื่องต่าง ๆ ท่านไม่เคยออกคำสั่งให้ใครทำอะไร ก่อนที่ผู้นั้นจะเสนอตัวเป็นอาสาสมัครในการทำงาน วิธีการเช่นนี้ ทำให้งานของท่าน บรรลุไปตามวัตถุประสงค์ด้วยดี ตามความสามารถของอาสาสมัคร ผู้อาสาก็ได้ประโยชน์ส่วนตัวที่ได้ทำงานให้เกิดความถนัดชำนาญมากยิ่งขึ้น รู้จักรับผิดชอบงานที่ตนเสนอทำดียิ่งขึ้น วิธีเช่นนี้ไม่เหมาะสำหรับผู้เห็นแก่ตัว เกียจคร้าน หลบหลีกเลี่ยงงาน ไปตามความสบายของกิเลส แต่อย่างไรก็ดี ท่านเป็นผู้มีบุญ มีโชคที่อยู่เสมอ เมื่อคิดจะกระทำการใดมิได้ขาดแคลน

บุคลากร ตลอดถึงอุปกรณ์เครื่องมือในการทำงาน สิ่งเหล่านั้นจะหลั่งไหลมาสู่การทำงานของ ท่านให้เพียงพออยู่เสมอ และทำให้การงานสำเร็จไปด้วยดี^{๒๙}

๘๘

^{๒๙} พระประชา ปสนุณหโม (สัมภษณ), อตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัย สิบห้า ชีวิตเพื่อการศึกษา, หน้า ๗๐๑.

๔.๑.๔ ด้านการสาธารณูปการ

พุทธทาสภิกขุ ได้ทำงานด้านสาธารณูปการนานับประการ ที่เห็นได้ชัดเจนก่อนสิ่งอื่นใด คือ การสร้างสวนโมกข์ และสร้างสวนโมกข์นานาชาติ เพื่อเป็นการช่วยผู้คนในสังคมที่ยังขาดสถานที่พัก สถานที่ปฏิบัติธรรม ในการศึกษาธรรมะ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ดังคำสอนที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สวนโมกข์ คือสถานที่ให้ความสะดวกในการเป็นเกลอกับธรรมชาติ ทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ ควรจัดให้มีกันทุกแห่งหน เพื่อการศึกษาธรรมะโดยตรง เพื่อการรู้จักกฎของธรรมชาติ และเพื่อเป็นการชิมลองรสของธรรมชาติ จนรู้จักจักรวรรดิชาติ ซึ่งล้วนแต่ช่วยให้เข้าใจธรรมะได้โดยง่าย สวนโมกข์ คือมหรสพทางวิญญาณ เป็นสิ่งจำเป็นต้องมีสำหรับสัตว์ที่มีสัญชาตญาณแห่งการต้องมีสิ่งประเล้าประโลมใจ อันเป็นปัจจัยฝ่ายวิญญาณเพิ่มเป็นปัจจัยที่ห้า ให้แก่ปัจจัยทั้งสี่อันเป็นฝ่ายร่างกาย ขอให้ช่วยกันจัดให้มีขึ้นไว้สำหรับใช้สอย ให้เป็นประโยชน์แก่สังคมตลอดไป

สร้างสวนโมกข์นานาชาติ เป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ทางจิตวิญญาณแก่เพื่อนมนุษย์ต่างชาติต่างภาษาโดยเฉพาะ เป็นความคิดที่เกิดขึ้นมาเมื่อมองเห็นคนเหล่านั้น ดิ้นรนแสวงหา เพื่อให้พบตัวของตัวเอง ท่านยังได้สร้างอาศรมธรรมมาตา เพื่อเป็นที่พักปฏิบัติธรรมแก่สตรีที่มุ่งอุทิศชีวิตเพื่อการปฏิบัติธรรม ในอีกส่วนหนึ่งของบริเวณสวนโมกข์นานาชาติ และขอฝากไว้ให้ช่วยกันจัดดูแลรักษาสิ่งที่จัดสร้างไว้แล้วนั้น ให้คงอยู่สืบไป

บ้านพักแรม คือบ้านที่ท่านได้สร้างขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวก แก่คณะครู อาจารย์ นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไปผู้สนใจในธรรมได้พักอาศัยในระหว่างที่เดินทางมาศึกษาธรรมที่สวนโมกข์ตามโอกาสต้องการ บ้านบางหลังจุได้ถึง ๓๐๐ คน สำหรับผู้มาพักแรมทางวัดจัดแยกให้อยู่เป็นสัดส่วน ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายอยู่ห่างกันคนละที่ ไม่ใกล้ชิดปะปนกัน นอกจากนั้น ยังมีชาวต่างชาติไม่น้อยกว่า ๒๐ ชาติ ได้มาพักเพื่อศึกษาธรรมะที่นี่

โรงเรียนหิน เป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่บริเวณไหล่ภูเขาพุทธทอง ซึ่งใช้หินก้อนใหญ่ ตั้งไว้เป็นประตูเข้า และตั้งหินก้อนโตพอประมาณ ด้านบนเป็นพื้นราบไว้เป็นโต๊ะประมาณ ร้อยกว่าตัว ใช้พื้นทรายเป็นที่นั่ง มีร่มไม้เป็นหลังคา, ท่านเคยใช้เป็นสถานที่อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา นิสิตจากมหาวิทยาลัย คณะบุคคลต่าง ๆ ตลอดถึงผู้สนใจศึกษาธรรมะ โดยทั่วไป ที่มาศึกษาธรรมะที่สวนโมกข์ โดยปกติมักเปิดเรียนเวลาประมาณบ่ายสามโมง เย็น เพราะเป็นเวลาที่แดดร่มบังเหลี่ยมภูเขา อากาศสดชื่นเย็นสบายดี

อาคารพิเศษอีกหลังหนึ่ง สร้างไว้ ณ บริเวณไหล่ภูเขาพุทธทอง อยู่แนวเดียวกันกับกุฏิที่อยู่ประจำของพุทธทาสภิกขุ สร้างเสร็จในปีที่ ๕๐ ของสวนโมกข์ เป็นตึกชั้นเดียวขนาด ๖ X ๖ ตารางเมตร ท่านตั้งชื่อว่า ศาลาธรรมโฆษณอนุสรณ์ จัดเป็นสถานที่ดูจิตพิพิธภัณฑท์เกี่ยวกับชีวิต ผลงานของท่าน และเตรียมไว้เป็นที่เก็บสรีระ เมื่อท่านมรณภาพลง ใครอยากศึกษาชีวิตและผลงานของท่าน สามารถไปศึกษาเรียนรู้ได้ที่ ศาลาธรรมโฆษณอนุสรณ์

มีอาคารอีกหลังหนึ่งสร้างอยู่หน้าสวนโมกข์ เป็นอาคารสองชั้น ใช้เป็นศาลา อเนกประสงค์ เช่น เก็บหนังสือของธรรมทานมูลนิธิเป็นต้น สังเกตเห็นเสา ๕ เสา อยู่บนหลังคา มีคนจำนวนมากถามท่านว่า หมายถึงอะไร บ้างครั้งท่านก็นิ่งเฉย ปล่อยให้ตัวเอง บ้างครั้งท่านก็บอกว่า เป็นปริศนาธรรม ในหมวด ๕ เช่น ชั้นที่ ๕ เป็นต้น บ้างครั้งท่านตอบว่า เสา ๕ เสา ในที่นี้หมายถึง ความถูกต้อง ๕ ประการ คือ ถูกต้องทางวัตถุ ถูกต้องทางร่างกาย ถูกต้องทางพูดจา ถูกต้องทางจิต ถูกต้องทางวิญญานหรือทางสติปัญญา คือความถูกต้องที่สมบูรณ์ ที่สวนโมกข์มีการขอให้ปลูกต้นไม้ คือความถูกต้องในใจกันให้มาก โดยไม่ต้องลงทุนอะไรมาก ยิ่งลงทุนมากยิ่งไม่ใช่ความถูกต้อง^{๓๐}

^{๓๐} คณะทำงานของสวนอศมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, **ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา**, หน้า ๔๐๓.

๔.๒ ต่อสังคมไทย

๔.๒.๑ ด้านการศึกษา

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ - ๒๕๐๓ คณะกรรมการเปิดโรงเรียนพุทธนิคม, หัวหน้ากองตำรากรมกฎหมายราชวิทยาลัย ประกาศใช้หนังสือ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ เป็นหนังสือประกอบแบบเรียน, โรงเรียนพุทธนิคมเปิดชั้นเตรียมอุดมศึกษา คือ โรงเรียนพุทธนิคมวิทยาลัย, ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้สั่งสอนและส่งเสริมให้ประชาชนในสังคมให้ดำเนินชีวิตโดยใช้ธรรมะ ที่เป็นตัวบัญญัติในทางพระพุทธศาสนา ให้เราได้ยึดถือเป็นหลัก เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตในทุกเรื่อง^{๓๑}

ท่านกล่าวให้ความหมายของการศึกษา พอสรุปความได้ว่า

การศึกษา คือสิ่งที่ทำความก้าวหน้าอย่างถูกต้อง เพื่อให้มนุษย์ได้บรรลุถึงสิ่งที่ดีที่สุดในทุกขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา การศึกษาเพื่อให้เกิดความฉลาดเพื่อไปแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ พระพุทธศาสนาต้องการให้ศึกษาตัวเอง เพราะปัญหาต่าง ๆ อยู่ที่ตนเอง ฉลาดมองดูด้านในของตัวเอง โดยตัวเอง เพื่อตัวเอง ให้เห็นความทุกข์ และดับทุกข์ให้ได้ คำว่า การศึกษาที่แท้จริงตามหลักแห่งพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะหรือความหมายเป็นพิเศษอยู่ คือว่าต้องดูมาจากข้างใน แล้วแก้ปัญหาข้างนอก, การศึกษาแบบโบราณ เราต้องการดี ๖ อย่าง คือ บุตรที่ดี ศิษย์ที่ดี เพื่อนที่ดี พลเมืองที่ดี สาวกที่ดี มนุษย์ที่ดี คือมีคุณธรรมเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์, การศึกษาต้องเป็นการศึกษาที่ควบคุมความฉลาดที่เกิดขึ้นมาจากการศึกษาให้ได้นั่นเอง^{๓๒}

นอกจากนี้ ท่านได้แสดงธรรมปาฐกถา เมื่อเช้าวันอาทิตย์ที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ เวลา ๐๘.๐๐ ถึง ๐๘.๓๐ น. ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ สรุปใจความได้ว่า

ปัญญาจะต้องมาก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมด ไม่ว่ากิจกรรมใด ๆ ต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องดำเนินไป เพื่อให้การกระทำของมนุษย์ ถูกต้องตามธรรมชาติ นำมาซึ่งสันติสุข และสันติภาพอย่างแท้จริง กิจกรรมที่จะต้องทำ คือ หน้าที่ หน้าที่ในภาษาบาลีเรียกว่า

^{๓๑} พระประชา ปสนุณรมุโ (สัมภาสณฺ), อัดชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัย สอนธยา ชีวิตเพื่อการศึกษา, หน้า ๖๗๘.

^{๓๒} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๒.

ธรรมะ หน้าที่คือความรอดพ้นจากความทุกข์ ความรอดนั้นมีอยู่ ๒ ระดับ ระดับแรก รอดชีวิตจากความตาย, ระดับที่สอง รอดจากการเบียดเบียนของกิเลสและความทุกข์, คนเราแม้จะมีกินมีใช้ แต่ถ้ายังมีกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะเบียดเบียนแล้ว ชีวิตก็ ยังมีความทุกข์อยู่เรื่อยไป ถ้ามองอีกด้านหนึ่งจะเป็นสองฝ่าย คือรอดของบุคคลแต่ละคน นับว่า รอดของสังคมทั้งหมด คือรอดของตนเองและรอดของคนอื่น โดยแต่ละบุคคลทำ ความรอดให้แก่ตนเองแล้ว ความรอดของสังคมจะเกิดขึ้นตามมาเอง เพราะว่าความรอด ของสังคมนั้น จะเกิดขึ้นมาได้ ก็ด้วยการอาศัยองค์ประกอบ คือความรอดของบุคคลแต่ละ บุคคลมาก่อนเป็นลำดับแรก^{๓๓}

ท่านกล่าวเชิญชวนให้มนุษย์เราหันมาทำกิจกรรมกันให้ถูกต้อง สิ่งที่เราเรียกว่า กิจกรรม คือ การกระทำทางทวารทั้ง ๓ มีทางกาย ทางวาจา และทางใจให้ถูกต้อง การ ไม่ประทุษร้ายร่างกายและของอันเป็นที่รักของบุคคลอื่น ย่อมเป็นความถูกต้องทางกาย, การไม่ประทุษร้ายความยุติธรรมของผู้อื่นด้วยวาจา คือ คำพูดที่หยาบ คำส่อเสียด คำพูด เพื่อเจ้อ อันไม่เป็นที่ปรารถนาของผู้อื่น เรียกว่า ความถูกต้องทางวาจา, ความถูกต้อง ทางใจนั้น คือ มีความเห็นถูกต้อง มีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง มีความปรารถนา ที่ถูกต้อง ตามหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่ถือว่าเป็นหลักปฏิบัติสำหรับชาว พุทธโดยทั่วไป^{๓๔}

ท่านกล่าวต่อไปว่า ขอให้คนไทยเราใช้ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ สิ่งที่ต้องรู้คือความดับทุกข์ แก่ปัญหาของมนุษย์ได้ สิ่งที่ไม่ควรรู้มีจำนวนมากมายมหาศาล ไม่จำเป็นต้องรู้ เพราะรู้แล้วดับทุกข์ไม่ได้ ไม่เป็นประโยชน์ ในปัจจุบันนี้คนเราส่วนมาก รู้จักความรู้กันแค่เพียงสองอย่าง อย่างแรกคือ การรู้หนังสือ รู้อักษรศาสตร์ เป็นความรู้ เบื้องแรกของความรู้ (รู้จำ) อย่างที่สองคือ รู้อาชีพ รู้การทำงานเลี้ยงชีพและการดำรงชีพ (รู้วิธีหากิน) การทำอาชีพต้องรู้ผลของอาชีพนั้นๆ และต้องดำเนินอาชีพให้ถูกต้องไม่ ก่อปัญหาให้แก่ตนเองและผู้อื่น ส่วนความรู้อย่างที่สามที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ ซึ่งคนเรา ส่วนมากไม่ค่อยรู้จัก คือ การรู้ธรรมะ เป็นเรื่องความดับทุกข์ ทางจิตใจและทางจิตวิญญาณ

^{๓๓} พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาส “เดือนมิถุนายนแล้วอย่าตกเป็นทาสของมัน”, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบูชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๙.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

(การรู้แจ้งภายในจิตใจ) เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ต้องศึกษาและปฏิบัติอย่างดี จึงจะสำเร็จ

๙๒

ประโยชน์ การรู้หนังสือ การรู้อาชีพ ทั้งสองอย่างนั้นถึงจะมีความสำคัญ และมีประโยชน์สำหรับชีวิต แต่ก็ยังน้อยกว่าการรู้เรื่องธรรมะ เพราะมนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ต้องรู้ธรรมะ การศึกษาเรื่องอะไรก็ตามถ้าขาดธรรมะแล้ว เป็นการศึกษาที่เรียกว่า ระบบการศึกษาแบบหมาหางด้วน^{๓๕}

คนบางกลุ่มบางพวก บางประเทศ รั้งเกียจศาสนา ไม่สนับสนุนการศึกษา เรื่องศาสนา ยกเรื่องศาสนาให้เป็นเรื่องส่วนบุคคล ที่จะต้องศึกษาแสวงหาเอาเอง บุคคลเหล่านั้นตามใจตนเอง ไม่คิดที่จะศึกษาเรื่องศาสนา มองเรื่องศาสนาเป็นเรื่องที่ขัดใจของตนเอง ขัดขวางทางเจริญก้าวหน้าของสังคม เลยไม่ศึกษาเรื่องศาสนา คนจึงห่างเหินเรื่องของศาสนา จึงไม่รู้จักเรื่องจิตวิญญาณ ไม่รู้ถึงวิถีทางที่จะนำตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ เพราะมนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง เมื่อไม่รู้แนวทางที่ถูกต้องแล้ว ความทุกข์และปัญหามาหาประการ จึงเข้ามามีบทบาทอยู่เหนือจิตใจของมนุษย์นั่นเอง^{๓๖}

ท่านยังกล่าวตำหนิแผนการศึกษาทั้งหมดของโลกในสมัยปัจจุบันว่า เป็นแผนการสอนที่ผิดพลาด เป็นการศึกษาชนิดที่เป็นศัตรูต่อประชาธิปไตย การศึกษาแผนปัจจุบันของโลกส่วนใหญ่ เดินตามแบบแผนของฝรั่งชาวตะวันตก ที่มุ่งเน้นในเรื่อง วัตถุสิ่งยั่วยวนที่ทำให้ลุ่มหลงเป็นสำคัญ และสิ่งที่พวกฝรั่งกลัวมากคือคอมมิวนิสต์ เป็นเรื่องแย่งชิงต่อสู้กันทางวัตถุ จนถึงกับการจัดระบบศึกษาอย่างไม่ถูกต้องสำหรับความเป็นมนุษย์ เพื่อนำมนุษย์ไปสู่ความเป็นผู้มีใจสูงอย่างสมบูรณ์ไม่ได้ สรุปความได้ว่า

กลุ่มบุคคลที่จัดทำแผนการศึกษาทั้งหมดของโลกในปัจจุบัน ไม่มีการกระทำให้เด็ก ๆ รู้ว่า เกิดมาทำไม เมื่อคนเราไม่รู้ว่า เกิดมาทำไม ก็ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน และจะได้ทำอะไรเป็นสิ่งสูงสุด ยุคสมัยนี้ไม่รู้ว่าเขาเอาอะไรมาเป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษา ได้ยินเขาพูดกันถึงกับยึดถือเป็นหลักว่า การศึกษานี้เพื่อการอยู่รอด ฟังดูแล้วเหมือนกับมีกลิ่นไอของคนขี่ตลาดกลัวตาย คำว่า อยู่รอด ในที่นี้ พวกเขาเหล่านั้นไม่ได้หมายความว่า

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาส “เดือนมีสุขแล้วอย่าตกเป็นทาสของมัน, หน้า ๔๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

มนุษย์เราได้สิ่งที่ดีที่สุดที่ควรจะได้รับ ท่านยังได้กล่าวให้ความหมายของการศึกษาตาม
ทฤษฎีของท่านว่า การศึกษานั้นเพื่อการประหารเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ เพราะว่า

๙๓

สัญชาตญาณอย่างสัตว์นี้ เต็มไปด้วยอันตรายอย่างมาก คิดดูให้ดีว่า เด็ก ๆ ที่เพิ่งคลอด
ออกมาจากท้องแม่ ยังเต็มไปด้วยสัญชาตญาณอย่างสัตว์ เวลาโตขึ้นมาในลักษณะอย่าง
นั้น ก็เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว สติปัญญาของมนุษย์เหล่านั้น ย่อมงอกงามขึ้นมา เพื่อ
ไปเพิ่มสมรรถภาพให้แก่ความเห็นแก่ตัว ฉะนั้น ความเห็นแก่ตัวของสัตว์ระดับมนุษย์นี้จึง
ร้ายกาจมาก ผลของการศึกษาที่ถูกต้องแท้จริง คือ เพื่อให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควร
จะได้รับ ด้วยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ และมีการปฏิบัติธรรมพัฒนา
ยกระดับจิตใจของมนุษย์ ให้เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงอย่างสมบูรณ์ (ท่านใช้คำเรียกเป็นภาษา
บาลีว่า ภาวิตญาณ แปลว่า ปัญญาที่ได้รับการพัฒนาแล้ว)

สำหรับการศึกษาเพื่อประชาธิปไตยนั้น ถ้าเป็นประชาธิปไตยของมนุษย์ที่มีใจ
สูง และที่ใช้อำนาจธรรมะเป็นใหญ่ก็ดียิ่ง ถ้าเป็นของพวกวัตถุนิยมจัดที่เต็มไปด้วย
ความเห็นแก่ตัว สามารถทำโลกนี้ให้เป็นนรกได้ เพราะความเดือดร้อนนานัปการเกิด
ขึ้นมาจากความหลงวัตถุ ดังนั้น การศึกษาต้องเพื่อธรรมาธิปไตย เมื่อเป็นธรรมาธิปไตย
แล้ว เป็นเผด็จการก็ได้ เป็นประชาธิปไตยก็ได้^{๓๗}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความเห็นด้านการศึกษาว่า บุคคลในสังคมไทย จะเป็น
บุคคลที่พึงปรารถนาได้ ต้องเป็นบุคคลที่ได้รับการพัฒนาทางด้านปัญญา และมี
คุณสมบัติ ดังนี้

ต้องมีการศึกษาดี และมีการศึกษาอย่างถูกต้อง เป็นการศึกษาที่หางไม่ด้วน
คือ นอกจากรู้วิชาหนังสือและรู้อาชีพแล้ว จำเป็นต้องรู้จักและมีธรรมะสำหรับความเป็น
มนุษย์ที่สมบูรณ์ สามารถเอาชนะสัญชาตญาณอย่างสัตว์ได้ด้วย การศึกษาที่ดีและถูกต้อง
นั้น ต้องสร้างความเป็นสุภาพบุรุษ คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่แก่งแย่ง
ชิงดีชิงเด่นเบียดเบียนทำลายล้างกัน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ดังนั้น
การศึกษาต้องสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลที่อยู่
แวดล้อมเรา คือ เป็นบุตรที่ดี ของพ่อแม่, เป็นศิษย์ที่ดี ของครูอาจารย์, เป็นเพื่อนที่ดี ของ
เพื่อน, เป็นพลเมืองที่ดี ของประเทศชาติ, เป็นศาสนิกที่ดี ของศาสนา, และสุดท้ายคือเป็น
มนุษย์ที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ซึ่งในการนี้ต้องอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลของ

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาชนิดที่เป็นศัตรูต่อประชาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมบุชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๖ - ๔๘.

สถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน วัด สื่อมวลชน และผู้คนในสังคมที่ดี ๆ ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร^{๓๘}

๙๔

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เนื้อความใน มาตรา ๔ ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า

การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง^{๓๙}

ส่วนความมุ่งหมายและหลักการการศึกษา ในมาตรา ๗ มีเนื้อความว่า

ในกระบวนการเรียนรู้ต้องปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง - การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความมั่งคั่งเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง^{๔๐}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อนำเอาเนื้อความในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ มาวิเคราะห์กับหลักการศึกษาศาสตร์ของพุทธทาสภิกขุ ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี ๒๕๔๒ มุ่งเน้นการปฏิรูปการศึกษาที่เป็นเรื่องของโครงสร้าง, ระบบการบริหารงานเสียมากกว่า มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้นักเรียนกล้าคิด กล้าแสดงออก ในลักษณะ เก่ง ดี มีความสุข ซึ่งเป็นผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาที่เป็นปลายเหตุ แต่ต้นเหตุที่จะคนไปสู่เป้าหมายเรื่องความอยู่ดี มีความสุข ไม่

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : อตัมมโยจัดพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๔ - ๑๑.

^{๓๙} พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

เห็นมีการส่งเสริมสนับสนุนอย่างจริงจัง ขาดวิธีการปฏิบัติอย่างเห็นได้ชัด มีเพียงตัว
หลักการที่เขียนไว้ในพระราชบัญญัติเท่านั้น ทราบมาว่า วิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็น
ต้นเหตุที่สำคัญที่จะสอนให้นักเรียนเป็นคนดีมีความสุข กลับมีการลดคาบการเรียนการสอน
ให้เหลือน้อยลงเพียง ๑ คาบ ต่อสัปดาห์ หากผู้ดูแลทางด้านนโยบายยังปฏิบัติเช่นนี้
อย่าได้หวังเลยว่า

๙๕

สิ่งที่เขียนไว้ในพระราชบัญญัติจะสำเร็จผล ดังนั้น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้
เขียนไว้ดีมากในเชิงวิชาการ มีจุดประสงค์มุ่งเน้นเพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้แต่เรื่องภายนอกตัว
มุ่งหาความรู้เพื่อเอาไปประกอบอาชีพแสวงหาปัจจัยสี่ มุ่งให้คนเอาชนะทางวัตถุ แสวงหา
วัตถุมาปรนเปรอกิเลสอย่างพร้อมพรั่ง ทำให้ผู้เรียนเพลิดเพลินอยู่กับสิ่งที่นำไปสู่ความความ
โลก โกรธ หลง ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะป็นภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร สัตว์ต่าง ๆ
ถูกทำลายไปอย่างย่อยยับ เพื่อตอบสนองเรื่องกิน กาม เกียรติของมนุษย์ ในที่สุดผู้ที่
ได้รับการศึกษาในระบบเช่นนี้ ก็จะนำสังคมและประเทศชาติไปสู่ความพินาศอย่างแน่นอน

ท่านพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นการศึกษาไปที่การดึงคนออกเสียจากการเป็นทาส
ทางวัตถุ ละความเห็นแก่ตัว เรียนเพื่อการเข้าถึงธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่าง
สันติ ดังที่ท่านกล่าวไว้ พอสรุปความได้ว่า

การศึกษาที่จะช่วยมนุษย์ได้แท้จริงนั้น ไม่ใช่การเรียนหนังสือหรือวิชาชีพ
แต่ต้องเป็นการเรียนธรรมะ เพื่อปฏิบัติตนให้มีศีลธรรม มิฉะนั้นแล้ว ความฉลาดความ
ร่ำรวยที่ได้มาจากการเล่าเรียน จะกลายเป็นสิ่งส่งเสริมความเห็นแก่ตัว ทำตนเองให้จมอยู่
ภายใต้อำนาจของกิเลส คือตกอบายทั้งชีวิตเป็น ๆ นั้นเอง และยังทำให้เพื่อนมนุษย์
เดือดร้อน อีกด้วย เพราะความเป็นอัมพพาลของตนในลักษณะเช่นนี้ การศึกษาที่แท้จริง
ต้องส่งเสริมศีลธรรมทุกขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการ การศึกษาที่บริสุทธิ์นั้น ต้องศึกษาเพื่อ
ช่วยตนเองและผู้อื่นทั้งโลก ยิ่งเพื่อผู้อื่นมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งบริสุทธิ์มากขึ้นเท่านั้น ขณะนี้
เรามีการศึกษาชนิดที่ทำลายตัวเองโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว และจะมีความรู้สึกนึกคิดที่ติงามที่ไหนดมา
ช่วยผู้อื่น โลกจึงมีการเอารัดเอาเปรียบเบียดเบียนกันอย่างหนาแน่น การศึกษาที่แท้จริง
ต้องทำให้เรารู้สึกรับผิดชอบร่วมกันทั้งโลก เพื่อให้ทุกคนเป็นคนเดียวกัน ขอให้ทุกคนตั้ง
ปณิธานว่า เรามีการศึกษาเพื่อกระทำโลกนี้ให้งดงาม มิใช่เพื่อทำให้เราร่ำรวยด้วยเรื่องกิน
กาม เกียรติ และแข่งขันกันจนโลกพินาศไป เพราะการกระทำอย่างนั้น^{๔๑}

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : อตัมมโย
จัดพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๗.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ มองการศึกษาเป็นเรื่องของการมี
ธรรมะ การลดละความเห็นแก่ตัว ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาทางกาย ทางจิตใจ และทางสังคม
ตลอดถึงปัญหาในระดับโลก จะแก้ไขให้หมดสิ้นไปได้ ด้วยการศึกษามีธรรมะ ละความเห็น
แก่ตัว โลกจึงจะมีความสันติสุข

๙๖

๔.๒.๒ ด้านการเผยแพร่ธรรม

ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๙๐ ท่านพุทธทาสภิกขุ แสดงปาฐกถาธรรมที่กรุงเทพฯ
เป็นครั้งแรก ตามคำอาราธนาของพุทธธรรมสมาคม (ต่อมาเปลี่ยนเป็นพุทธสมาคมแห่ง
ประเทศไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๘๔) ในหัวข้อเรื่อง วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม (ความยาว
๒ ชั่วโมง ๑๕ นาที), สร้างสโมสรธรรมทาน ที่วัดชยาราม, แสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธ
สมาคมแห่งประเทศไทยเรื่อง ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม, หลวง
บริบาลภักดิ์ เป็นผู้เชื่อมให้ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ที่วังวรดิศ เพื่อ
ปรึกษาหารือเรื่องโบราณคดีเมืองไชยา, ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง
พุทธธรรมกับสันติภาพ และที่สมาคมพุทธบริษัทไทยจีนประจำ เรื่อง ข้อควรทราบเกี่ยวกับ
หลักพุทธศาสนาเกี่ยวกับนิกายต่างๆ, ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง
พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประเทศไทย ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในขณะนั้นเข้าฟังด้วย, เกิดคณะพุทธนิคมที่เชียงใหม่, ปาฐกถาธรรมที่หอประชุมใหญ่
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง พระพุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันได้อย่างไร^{๔๒}

ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๕ เดินทางไปเชียงใหม่ครั้งแรก เพื่อช่วยให้คำแนะนำ
แก่กิจการของคณะพุทธนิคม (ก่อนเข้าพรรษา), ออกตระเวนแสดงธรรมแสดงที่เกาะสมุย,
เกาะพะงัน, ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม
และถูกโจมตีในข้อหาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์, ออกพรรษา ส่งท่านปัญญาอันนทะภิกขุ ขึ้นไป
ประจำอยู่ที่พุทธนิคมเชียงใหม่, ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแพร่ประจำภาค
๕ (ภาคใต้ ๑๔ จังหวัด), พัก ณ สวนชาใกล้หมู่บ้านแก่งบันเต้า อำเภอเชียงดาว
จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเวลา ๒๐ วัน เพื่อเขียนเรื่องโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน, ได้รับ
การแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี
เขียนบทความทดลองเสนอเกี่ยวกับจิตวิทยาแบบพุทธ เรื่องปมเชื่อง และออกเทศนาธรรม

^{๔๒} พระประชา ปสนนธมโม (สัมภาษณ์), อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัย
สนธยา ชีวิตเพื่อการศึกษา, หน้า ๖๙๕.

เรื่อง คริสต์ธรรม - พุทธธรรม ณ วิทยาลัยพระคริสตธรรม เชียงใหม่, เริ่มงานล้ออายุครั้งแรก ปาฐกถาธรรมเรื่อง สิ่งที่เราสนใจกันน้อยเกินไป ในที่ประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถานเชียงใหม่, ปาฐกถาธรรมเรื่อง ผีหัวเราะเยาะมนุษย์ แก่ผู้เข้าร่วมประชุม ยุวพุทธิกสมาคมทั่วประเทศครั้งที่ ๑๐ ณ บনยอดเขาพุทธทอง ภายในสวนโมกข์, ปาฐกถาธรรมเรื่อง คริสต์ธรรม - พุทธธรรม ณ วิทยาลัยพระคริสตธรรม เชียงใหม่^{๔๕}

๙๘

ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ - ๒๕๒๑ เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๖ ณ ค่ายลูกเสือธรรมบุตร ที่อยู่ติดกับสวนโมกข์ เริ่มโครงการพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ้อย่างต่อเนื่อง, เขียนบันทึกคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษา เรื่องปฏิจจสมุปบาท, บรรยายธรรมชุดแก่นพุทธศาสนา ที่โรงพยาบาลศิริราช, บรรยายธรรมเรื่องมหาวิทยาลัยกับความรู้เรื่องจิต แก่อาจารย์คณะแพทยศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่มาฟังธรรมที่สวนโมกข์, เขียนบทความขนาดยาว สมเด็จพระพุทธิชญาณเถร เพื่อพิมพ์ในหนังสือครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธิชญาณเถร (เจริญ ญาณวรเถร), ปาฐกถาธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ของกรมประชาสัมพันธ์ ทุกวันอาทิตย์ที่สามของเดือนตลอดมา^{๔๖}

ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๒๘ เปิดห้องสมุดสวนอุศมมูลนิธิ เมื่อมีงานจัดพิมพ์คำบรรยายขึ้นมา จำเป็นต้องมีแหล่งรวบรวม เก็บรักษา และใช้ให้เกิดประโยชน์ ท่านจึงมีแนวความคิดเรื่องนี้อยู่ คณะศิษย์ผู้มีความคิดความสามารถหลายคน เห็นพ้องกับแนวความคิดของท่าน จึงได้สร้างห้องสมุดขึ้น โดยขออนุมัติการดำเนินงานตามมติของท่าน การดำเนินงานบริการห้องสมุด บริการโดยเจ้าหน้าที่อาสาสมัครของสวนอุศมมูลนิธิ ท่านตั้งชื่อห้องสมุดนี้ว่า กระท่อมธรรมโฆษณณ์ เปิดทำการตั้งแต่วันที่ พ.ศ.๒๕๒๒ เป็นต้นมา ณ บ้านเลขที่ ๗๗ ถนนสุขุมวิท ซอย ๑๐๓ หมู่ที่ ๖ แขวงหนองบอน เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร และเป็นอีกองค์กรหนึ่งในเครือข่ายของสวนโมกข์, ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ สวนโมกข์ครบ ๕๐ ปี พิมพ์แถลงการณ์ ๕๐ ปีสวนโมกข์ พิมพ์กฎบัตรพุทธบริษัท ในวันวิสาขบูชา, พิมพ์อริยสัจจากพระโอษฐ์ ฉบับสมบูรณ์, ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ อาพาธค่อนข้างหนักตั้งแต่นั้นปี และยังไม่หายเป็นปกติ จนกระทั่งมรณภาพ^{๔๗}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๖.

^{๔๖} พระประชา ปสนุณหโม (สัมภาณณ์), อัจฉริยประวัติของท่านพุทธทาส, หน้า ๗๐๗.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๓.

๔.๒.๓ ด้านการครองชีวิตและการดำเนินชีวิต

วิธีการครองชีวิตและการดำเนินชีวิตของท่าน ไม่ว่าจะเป็นงานคิด พูด ทำ ท่านมีหลักปฏิบัติมุ่งทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ประหยัด มัธยัสถ์ รอบคอบ เป็นไปตาม พุทธประสงค์เป็นหลักสำคัญ เป็นไปเพื่อความสงบสุข ของเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ หรือศาสนา เพื่อส่งเสริมสิ่งดีที่มีอยู่ และแก้ไขปรับปรุงส่วน ที่บกพร่องขาดศีลธรรมให้มีขึ้นตลอดทั้งโลก ดังปณิธานที่ท่านกล่าวไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) จะพยายามให้พุทธบริษัทเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา และให้บริษัท ของศาสนาอื่น เข้าถึงหัวใจของศาสนาของเขา คือให้ศาสนิกทั้งหลายที่ต่างศาสนาเข้าถึง หัวใจแห่งศาสนาของตน ๆ

(๒) จะทำความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนา ให้เลิกความคิดที่ เป็นปรปักษ์ต่อกัน แข่งดี อิจฉาริษยา เหมือนกับที่กำลังเป็นอยู่

(๓) จะพรากเพื่อนมนุษย์ของเราในโลกนี้ ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม ซึ่งกำลังดึงคนให้ลุ่มหลง ตกเป็นทาสของความอโรยทางวัตถุนิยมยิ่งขึ้นไปทุก ๆ ที่ ทั้งที่โลกนี้จะวินาศลงไปด้วยวัตถุนิยม แต่คนกลับไปบูชาวัตถุนิยมอย่างโง่หัวไม่ขึ้น^{๔๘}

จะเห็นว่าปณิธานทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นปณิธานสูงสุดของพุทธศาสนิกขุ ควรแล้วเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้เป็นศิษยานุศิษย์จะได้ร่วมกันสืบทอดเจตนารมณ์ปณิธานของท่าน ให้คงอยู่คู่โลกต่อไป

พุทธศาสนิกขุ กล่าวเรียกร้องให้มนุษย์เราทำตัวเป็นผู้มีศีลธรรม นำ ศีลธรรมกลับมาช่วยโลก เมื่อบุคคลนำศีลธรรมมาประพฤติปฏิบัติ ในเมื่อเนื้อตัวของ มนุษย์เป็นผู้มีศีลธรรมนั้น เขาจะรักความเป็นมนุษย์ของเขา แล้วก็ทำหน้าที่การงานของ มนุษย์อย่างเต็มกำลังของสติปัญญา สนุกพอใจกับการทำงาน ยิ่งเห็นออกมากยิ่งพอใจ

^{๔๘} พุทธศาสนิกขุ, มรดกที่ฝากไว้, หน้า ๔๓.

มาก ดังนั้น มนุษย์เราจึงทำงานได้มาก มีการผลิตทำเงินได้มาก และเมื่อได้เงินแล้ว ก็ไม่ต้องเอาไปเที่ยวตามสถานเริงรมย์ทำที่เต็มไปด้วยอบายมุข เพราะเขาหาความสุข และสนุกกับการทำงาน เงินก็เหลือเก็บ เหลือกิน เหลือใช้ ดำเนินชีวิตกินพอดี อยู่พอดี มีจิตใจบริสุทธิ์แจ่มใส และที่เหลือก็สามารถนำไปช่วยเหลือผู้อื่นได้อีกด้วย

๑๐๐

เมื่อศีลธรรมกลับมาอยู่ในกลุ่มมนุษย์แล้ว ปัญหาความยากจน ไม่มีกิน หรือ ปัญหาคอร์รัปชันโกงกินชาติบ้านเมือง ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาโสเภณี ตลอดจนปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ ทั้งหลายที่มีอยู่ก็จะหมดไปเอง

ท่านยังได้สอนให้แนวความคิดไว้ให้แก่พุทธบริษัทให้มีศีลธรรมในเรื่อง ศีลไม่แตะต้องเอาในส่วนที่เกินความจำเป็นของชีวิตมนุษย์ โดยได้ยกเอาแก่นแห่งอุโบสถศีลมาประยุกต์ใช้เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ แล้วเรียกชื่อใหม่ว่า ศีลไม่แตะต้องเอาในส่วนเกิน มี ๘ ข้อ คือ

- (๑) ไม่ประทุษร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น
- (๒) ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น
- (๓) ไม่ประทุษร้ายของรักของชอบใจของผู้อื่น
- (๔) ไม่ประทุษร้ายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยวาจา
- (๕) ไม่ประทุษร้ายสติสมปฤดีของตนเองด้วยของมีนเมาทั้งหลาย
- (๖) ไม่บริโภคเสพกินในส่วนที่เกิน
- (๗) ไม่ใช้สอยในส่วนที่เกิน
- (๘) ไม่เป็นอยู่เกินความจำเป็นสำหรับชีวิต^{๔๙}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถ้ามนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ สนใจสมาทานปฏิบัติในศีลไม่แตะต้องส่วนเกินนี้แล้ว โลกนี้จะเป็นสถานที่ที่ที่น่าอยู่อาศัยเป็นอย่างยิ่ง จะไม่แห้งแล้งน้ำใจ และมีความอดอยากขาดแคลนให้เราเห็น ขอให้ท่านทั้งหลายพิจารณาดู

ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ท่านได้ชักชวนให้ปลูกต้นไม้แห่งศีลธรรม (พฤษภาแห่งศีลธรรม) โดยคำอธิบายว่า รากของต้นไม้ศีลธรรม คือ อุดมคติที่ถูกต้อง, ลำต้นของต้นไม้ศีลธรรม คือ การปฏิบัติที่ถูกต้อง ไม่มีการประทุษร้ายเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น,

^{๔๙} พุทธทาสภิกขุ, ฟาสางระหว่าง ห้าสิบปีที่สวนโมกข์, หน้า ๔๗๑.

ดอกผลของต้นไม้ศีลธรรม คือ สันติสุขส่วนบุคคลและสันติภาพของโลก, แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งอยู่ของต้นไม้ศีลธรรม คือ ความรู้สึกเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ทั้งสิ้น, น้ำ คือ ความไม่ตกเป็นทาสของอายตนะ, อาหาร คือ การบังคับกระแสแห่งความรู้สึก ไม่ทำไปตามอำนาจของกิเลสค้นหาตามความรู้สึกใฝ่ต่ำ การบังคับความใฝ่ต่ำในสิ่งที่ไม่ควรเกิด

๑๐๑

ไม่ให้เกิดขึ้นมา และบังคับสิ่งที่ไม่ควรให้เกิดขึ้นแล้วให้หยุดลง, แสงแดด คือ ยถาภูตสัมมัมภ์ปัญญา ปัญญาเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ, อุณหภูมิ คือ สัทธาปัสันหาความเป็นผู้มีศรัทธาและเลื่อมใสอย่างถูกต้อง ทั้ง ๔ อย่างนี้ (คือ แผ่นดิน น้ำ อาหาร แสงแดด อุณหภูมิ) จะทำให้รากฐานของต้นไม้ศีลธรรมสมบูรณ์มั่นคง, ต้นไม้แห่งศีลธรรมที่เจริญงอกงามอย่างนี้ จะได้แตกใบ แตกดอก ออกผล เป็นมรรค ผล นิพพาน คือ ความสันติสุขและสันติภาพ, ถ้ามนุษย์ในโลกไม่ช่วยกันปลูกต้นไม้แห่งศีลธรรม โลกเราคงไร้ร่มเงาที่สงบเย็น โฉนเลยจะไผ่ดอกผลอันน่าปรารถนาให้ป่วยการเล่า^{๕๐}

คติพจน์ หรือ Slogan ประจำสวนโมกข์ คือ กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู นอนกุฏิเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง อยู่อย่างเป็นทาส มุ่งมาดความว่าง อยู่อย่างตายแล้ว พบแก้วในมือ แจกของสองตะเกียง...ดังนี้ ท่านสอนไว้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อไม่ให้มีปัญหาทางด้านการเป็นอยู่ฝ่ายวัตถุ และเหมาะสมแก่การก้าวหน้าทางด้านจิตใจ โดยหลักธรรมชาติที่ว่า กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง, งามอยู่ที่ผี คืออยู่ที่ละ พระอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย ปริญาสวนโมกข์มีอยู่ว่า ตายก่อนตาย คือ จิตหมดความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู เสียก่อนที่ร่างกายจะตายไป (กิเลสตายก่อนตัวชีวิตตาย) เหลืออยู่แต่สติปัญญาที่บริสุทธิ์ในชีวิต เป็นสิ่งที่มีได้แต่ขณะปัจจุบันนี้ ดังนั้น กิเลสยิ่งตายได้เร็วเท่าไร ก็ยังมีกำไรชีวิตเท่านั้น, พุทธบริษัทที่แท้จริง ไม่ควรมีแม้แต่เรื่องปวดหัว จึงไม่ต้องกล่าวถึงเรื่องโรคประสาทหรือโรคจิต เพราะอาศัยหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง การมีสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน และจะต้องแก้ไขกันที่เหตุนั้น^{๕๑}

^{๕๐} รัญจวน อินทรกำแหง, ท่านอาจารย์พุทธทาสในฐานะครู, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓.

^{๕๑} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ฝากไว้, หน้า ๖.

หลักการที่ถือกันอยู่ในสวนโมกข์ว่า ไม่ยินดีต้อนรับคนที่ล้างจานข้าวไม่เป็น คนที่กินข้าวแล้วต้องให้คนอื่นล้างจานข้าวให้ เป็นหลักการที่ไม่ขัดกับหลักของพุทธศาสนา แต่กฎนี้มีไว้เพื่อคัดเลือกคนที่เหมาะสมสำหรับจะพักอยู่ในวัดเพื่อการปฏิบัติธรรม เพราะมีจิตใจสอดคล้องกับหลักแห่งการไม่เห็นแก่ตัว หรือการเอาเปรียบผู้อื่น, ท่านคัดค้านคำกล่าวที่ว่า งานคือเงิน เงินคืองาน ว่าเป็นหลักที่ไม่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนให้ทำงานในฐานะเป็นหน้าที่ที่ถูกต้อง สำหรับสิ่งที่มีชีวิตทุกชีวิต มิใช่ทำเพื่อหาเงินมาปรนเปรอชีวิต

๑๐๒

ให้หลงระเหิงในอบายมุข และเรื้องรมย์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องบ้าบอบเดียว ท่านยังได้กล่าวว่า ธรรมะ คือหน้าที่, การทำตามหน้าที่ คือการปฏิบัติธรรม^{๕๒}

สุญญตา สำหรับฆราวาส แม้ที่เป็นผู้หญิงและเด็ก คือมีสติสัมปชัญญะ ไม่ให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด จนเกิดความรัก - โกรธ - เกลียด - กลัว - วิตกกังวล - อาลัยอาวรณ์ - อิจฉาริษยา - หึงหวง ด้วยอำนาจความรู้สึกเป็นตัวของกู ขอ ยืนยันว่า ข้อนี้ทุกคนปฏิบัติได้ ตามกำลังแห่งสติปัญญา และเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างยิ่ง, หลักการตามรอยพระอรหันต์ที่ใช้ได้ร่วมกัน ทั้งบรรพชิตและฆราวาส คือการดำรงชีวิต ชนิดที่เป็นการขุดเกลากิเลส และบรรเทาความเคยชินที่จะเกิดกิเลส (อนุสัย) อยู่ตลอดเวลา โดยมีสติสัมปชัญญะ ในขณะที่สัมผัสอารมณ์ ไม่ปล่อยให้ปรุงเป็นโลภะ โทสะ โมหะ ขึ้นมา หรือถ้าปรุงแล้วก็มีสติปิดกั้นการปรุงนั้นเสีย, ถ้าคนทั้งโลกเขาไม่เห็นด้วย ในเรื่องการทำโลกนี้ให้มีธรรมะ เพราะเขาเห็นว่า เป็นสิ่งที่เหลือวิสัย ก็ไม่เป็นไร เราคนเดียว อาจทำตนเองให้ดับทุกข์ได้ด้วยธรรมะอย่างถึงที่สุด ดังนั้น อย่าได้ท้อแท้ใจ หรือน้อยใจ ในการที่คนทั้งหลายไม่สนใจใฝ่ดีกับธรรมะ^{๕๓}

พุทธทาสภิกขุ ได้สอนให้คนไทยทั้งมวล เคารพนับถือในสถาบันหลัก ๓ ประการ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งจะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ : ชาติ เป็นเสมือนร่างกาย, ศาสนา เป็นเหมือนจิตใจ, พระมหากษัตริย์ เป็นเหมือนสติปัญญาที่จะบัญชาควบคุมดูแลร่างกายและจิตใจ, เพื่อให้ดำเนินไปอย่างร่วมกันในกิจการงานทั้งปวง แม้ในประเทศที่ไม่มีพระมหากษัตริย์ ก็ยังต้องมีระบบที่ทำหน้าที่อย่างกษัตริย์, สำหรับผู้ที่

^{๕๒} พุทธทาสภิกขุ, ฟาสางระหว่าง ห้าสิบปีที่สวนโมกข์, หน้า ๓๖๙.

^{๕๓} พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๓๔),

เป็นเยาวชน ท่านสอนศีลธรรมไว้เพื่อให้เป็นหลักปฏิบัติได้อย่างสากล คือ ดี ๕ ประการ เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์, เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน, เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ, เป็นสาวกที่ดีของพระศาสดา และสอนให้เยาวชนรุ่นใหม่เป็นคนมีศีลธรรม ดังคำสอนที่ว่า ศีลธรรมของเยาวชน คือสันติภาพของโลก^{๕๔}

๑๐๓

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การครองชีวิตและการดำเนินชีวิตในพรตระณะของท่าน พุทธทาสภิกขุ นั้น ต้องมีธรรมะ คือการทำหน้าที่อย่างถูกต้อง การทำงานอย่างมีความสุข สนุกกับการทำงาน เพื่อช่วยตนเองให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ (ทำหน้าที่อย่างโลกียะ) และเพื่อให้รอดพ้นจากการถูกความทุกข์บีบคั้น (ทำหน้าที่อย่างโลกุตตระ) ดังนั้น การปฏิบัติธรรมจึงทำได้ด้วยการอยู่ในโลกปัจจุบันนี้เอง หาความสงบได้ท่ามกลางฝูงชน ท่ามกลางเสียงอึกทึกครึกโครม โดยที่ไม่ยึดติดปรุงแต่งในความวุ่นวายเหล่านั้น ให้เกิดทุกข์ ฉะนั้น จึงไม่ต้องหลีกเลี่ยงหนีไปหาที่สงบวิเวกตามป่าตามภูเขาให้เสียเวลา, ต้องมีศีลธรรม คือ คิด พูด ทำ ในทางที่เป็นไปเพื่อความปกติสุข, ต้องมีความไม่เห็นแก่ตัว คือ รักผู้อื่น นอกจากช่วยตัวเองให้มีชีวิตรอดแล้ว ยังต้องมีจิตใจระลึกถึงผู้อื่นด้วยความเมตตากรุณา ซึ่งจะทำให้สังคมนี้ กลายเป็นสังคมพระศรีอาริยมตฺไตย คืออยู่กันด้วยเมตตา, ต้องมีสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นความเข้าใจ ความเชื่อ อุดมคติ ที่ถูกต้องจึงจะหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ และเป็นรากฐานของศีลธรรมที่มีเหตุผลและพึงประสงค์ ต้องมีชีวิตที่สงบเย็น มีสุขภาพอนามัยดี ทั้งทางกาย ทางจิต และทางวิญญาณ กล่าวคือปราศจากโรคทางกาย ปราศจากกิเลสรบกวนจิต ปราศจากความเห็นผิดที่บดบังปัญญา การมีชีวิตและสุขภาพที่ดี จะทำให้มีความพร้อมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นปัจจัยให้บังเกิดสันติภาพที่แท้จริงในสังคมต่อไป

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๑),

๔.๒.๔ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

หากพูดถึง การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแล้ว พุทธศาสนิกชน มีแนวความคิดจัดตั้ง วัดแบบสวนโมกข์ นับว่าเป็นวัดป่าที่ยังมีความสมบูรณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งหาได้ยาก ในสมัยเมื่อ ๕๐ ปีก่อน วัดแบบสวนโมกข์นี้ ถ้าจะกล่าวให้ถูกแล้ว ก็เป็นวัดธรรมดาที่มี อยู่ทั่วไปในสมัยครั้งพุทธกาล เพราะในสมัยนั้นไม่มีวัดอยู่ในเมืองเหมือนสมัยนี้ ทำให้เรา ได้สัมผัสกับบรรยากาศแบบอารามอย่างแท้จริง เป็นการอนุรักษ์วัดอย่างที่มีอยู่ในสมัย พุทธกาลไว้ให้ชนรุ่นหลังได้รู้จักสืบไป ทั้งยังมีผลดีทางด้านการรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร และสัตว์ป่าอีกด้วย

การมีอุโบสถแบบสวนโมกข์ เป็นอุโบสถพื้นดินตามธรรมชาติ อย่างที่เคยมี ในครั้งสมัยพุทธกาล ถูกต้องตามกฎหมายและพุทธบัญญัติ สะดวกสบายสามารถทำสังฆ กรรมสำเร็จประโยชน์ด้วยดี โดยกำหนดเอาสถานที่บนยอดสุด ของภูเขาพุทธทองเป็น อุโบสถ มีเสาหินปักไว้เป็นนิมิตกำหนดเขตวิสุงคามสีมาในทิศต่าง ๆ ครบถ้วน พื้นอุโบสถ บางส่วนปลูกด้วยอิฐที่เหลือจากซากเจดีย์สมัยศรีวิชัย ซึ่งได้พังลงและยังหลงเหลือซากอยู่ พอที่นักโบราณคดีศึกษาได้ ท่านได้ตกแต่งจัดบริเวณยอดเขาพุทธทอง ให้เป็นลานเสมือน พื้นอุโบสถ ตามที่มีเค้าร่องรอยเดิมอยู่ ปรับพื้นดินเป็นชั้นเชิงโดยรอบ บริเวณนั้นมีต้นไม้ ใหญ่ใบหนา ยืนกิ่งประกบชิดกัน แลดูประดุจฝาผนังและลึงคาอุโบสถ ณ สถานที่แห่งนี้ ได้ ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสังฆกรรม หรือแสดงพระธรรมเทศนาเนื่องในวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนาตลอดมา^{๕๕}

^{๕๕} คณะทำงานของสวนอุศุมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, *ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา*, หน้า ๔๐๓.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมนุษย์เราทุกคน มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแล้ว ไม่คิดกอบโกยธรรมชาติมาเป็นของเรา เราไม่มีความคิดที่จะทำลาย ธรรมชาติ ธรรมชาติก็คงไม่สร้างความวิบัติทำลายเรา ธรรมชาติคงเป็นแหล่งให้อาหาร ให้ ที่อยู่อาศัย ให้เครื่องนุ่งห่ม ให้ยารักษาโรค แก่ห่มุมวลมนุษย์ และคงปกป้องคุ้มครอง ดูแลเราให้มีความผาสุกตลอดไป

๑๐๕

๔.๒.๕ ด้านการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม

ในบริเวณสวนโมกข์ทางทิศใต้ มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่แห่งหนึ่ง กลางสระเป็น เกาะเล็กๆ มีต้นมะพร้าวต้นหนึ่งยืนโดดเด่นเป็นสง่าอยู่ ชื่อว่า สระมะพร้าวนาพิเกอร์ เป็น สระน้ำที่แฝงปริศนาธรรมอันล้ำลึกของพระพุทธศาสนาเอาไว้ โดยได้ความคิดจากบทเพลง กล่อมเด็กบทหนึ่ง ของชาวบ้านพื้นเมืองแถบนั้นในสมัยโบราณ เนื้อเพลงมีอยู่ว่า “ไอ้ มะพร้าวเอ๋ย มะพร้าวนาพิเกอร์ ต้นเดี่ยวโชน อยู่กลางทะเลซี้ฝั่ง ฝนตกก็ไม่ต้อง ฟา ร้องก็ไม่ถึง อยู่กลางทะเลซี้ฝั่ง ไปถึงเพราะพันบุญเอ๋ย”^{๕๖} ซึ่งเป็นหลักฐานบ่งบอกว่า เมืองไชยาในอดีต พระพุทธศาสนาเคยเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงมาแล้วอย่างแน่นอน มิฉะนั้น โชนเลย ชาวบ้านแถบนั้นจะสามารถเอาเรื่อง นิพพาน ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุดและสำคัญที่สุดในทางพระพุทธศาสนา มาผูกเป็นบทเพลงกล่อมเด็ก แฝงด้วยปริศนาธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม นับว่าท่านเป็นผู้มีความคิดและปัญญาหลักแหลมมาก ที่สามารถนำเอาเพลงพื้นบ้าน ของคนโบราณในท้องถิ่นนั้น มาใช้เป็นอุปมาในการสอนธรรมให้แก่เพื่อนมนุษย์ในรุ่น หลังได้

ประเพณีสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ที่ท่านได้จัดให้มีขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อศาสนิกชนได้บูชารำลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย คือ การเวียนเทียน ในวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนา ที่สวนโมกข์ได้จัดให้มีขึ้นปีละ ๓ วัน คือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา ท่านชักชวนนำศาสนิกชนทำพิธีประทักษิณ ณ ที่อุโบสถ บน ยอดภูเขาศุทธทอง ท่านแสดงธรรมทำความเข้าใจให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีในวันนั้น เพื่อให้ ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการกระทำ เสร็จแล้วเดินการทำประทักษิณเป็นกลุ่มแบบร่วมบุญ กัน คือ ภิกษุสามเณรนั่งสวดสรรเสริญพระคุณของพระรัตนตรัย ไม่ลงเดิน ส่วน ชาวบ้านเดินไปพร้อมส่งใจตามบทสวดที่ได้ยินไปด้วย เป็นการสะดวกดี ที่แปลกออกไปอีก

^{๕๖} คณะทำงานของสวนอศุตมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, *ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา*, หน้า ๔๐๓.

คือ ในวันนี้ จะมีการสนทนาธรรม ฟังพระเทศน์ติดต่อกันไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ ท่านบอกว่า คนบางพวกเล่นไฟทำอบายมุขจนสว่าง ไม่เห็นเข่าบ่นว่าว่างเลย ทำไมเราจะระลึกถึงพุทธคุณของพระพุทธเจ้า เหมือนเฝ้าอยู่ต่อพระพักตร์ของพระองค์ท่าน จนตลอดคืนไม่ได้^{๕๗}

๑๐๖

ประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระตามแบบของสวนโมกข์ ที่คนทั่วไปมักไม่ค่อยรู้จัก คือ การตักบาตรสาธิต ท่านทำเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านเห็นว่า ในครั้งพุทธกาลเขาเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์กันอย่างไร เมื่อทำถูกต้องแล้ว เป็นการประหยัดทั้งเรื่องแรงและเวลา มีความสะดวกแก่เจ้าภาพผู้มาทำบุญให้ทาน ที่สวนโมกข์นี้ภิกษุสามเณรจะรับบิณฑบาตแบบสาธิต ทุกวันเสาร์ ตั้งแต่เดือนมกราคม ถึงเดือนกันยายน เป็นเวลา ๙ เดือน เวลาแปดโมงเช้า ณ ที่บริเวณลานหินโค้ง นอกเหนือจากเวลาที่กำหนดไว้ หากมีเจ้าภาพประสงค์จะทำ ก็นิมนต์พระภิกษุมาทำกันได้ ขณะที่พระภิกษุฉันภัตตาหารแบบสาธิตอยู่ บรรดาเจ้าภาพพร้อมด้วยอุบาสก และอุบาสิกาสดมนต์ทำวัตรเช้า ด้วยบทสวดพิเศษแปลเป็นภาษาไทยประกอบคำสวด ให้พระภิกษุสามเณรซึ่งกำลังนั่งฉันภัตตาหารอยู่ ณ ที่นั้น ฟังด้วย และในวันพิเศษ เช่น วันตักบาตรเทโว พระภิกษุฉันแบบสาธิตด้วยมือ ไม่ใช่ช้อนส้อม เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า (ผู้ไม่มีช้อนส้อม) เป็นกรณีพิเศษอีกด้วย หลังจาก que พระภิกษุฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว มีการอนุโมทนา ที่สวนโมกข์นี้ท่านได้ทำเป็นแบบปฏิบัติ คือ ให้ใช้การอนุโมทนาเป็นภาษาไทยก่อน แล้วค่อยให้พระสงฆ์ให้ ยถา สัพพี ฯ เป็นการทำตามแบบอริยวงสะปฏิปทาที่ใช้กระทำกันอยู่ในครั้งพุทธกาล เพื่อให้เจ้าของท่านได้ทราบและเข้าใจในสิ่งที่ได้กระทำลงไป ในหมู่คนไทยเราควรใช้ภาษาไทยเป็นสื่อให้สำเร็จประโยชน์ ทั้งนี้เพื่อมิให้พิธีกรรมนั้นเป็นเพียงพิธีรีตอง จะทำให้เสียความเป็นพุทธบริษัทที่เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ไม่สมกับเป็นผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยปัญญาตนเอง^{๕๘}

ท่านยังเป็นรักอนุรักษ์ประเพณีเผาศพแบบโบราณ ที่มีชื่อเรียกว่า การกระทำสามสร้าง คือ ปักเสาสี่มุมและดาดผ้าขาวเป็นเพดาน ตามที่ท่านเขียนสั่งไว้ใน

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๐.

^{๕๘} คณะทำงานของสวนอศมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, **ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา**, หน้า ๔๑๑.

พินัยกรรม เป็นงานเผาศพที่ง่ายและประหยัดที่สุดตามที่ท่านประสงค์ การทำสามสร้าง ก็ เพราะที่ท่านต้องการอนุรักษ์ความคิดชั้นเยี่ยมของคนโบราณเอาไว้ ความหมายมีอยู่ว่า เสาศีเสาศือ อริยสัจ ๔ ส่วนผ้าขาวที่คาดเป็นเพดาล อยู่บนปลายเสาศือหมายถึง นิพพาน เป็นการสอนธรรมะ ให้ทุกคนได้เห็นว่า การปล่อยวางความดับสิ้นของสังขารนั้น ต้อง ปฏิบัติตามหลักของอริยสัจ ๔ จักให้บรรลุถึงพระนิพพานได้^{๕๙} จะเห็นได้ว่า ตลอดชีวิต ของท่านได้แสดงธรรมคำสอนเรื่อง สุนทรียตา แก่พวกเรา ด้วยการกระทำให้ดูตั้งแต่ต้นจน จบ

๑๐๗

๔.๒.๖ ด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรม

พุทธทาสภิกขุ ได้สร้างสถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งนับว่าสำคัญมากของสวนโมกข์ และมีแห่งเดียวในโลก คือโรงมหรสพทางวิญญูณ หรือที่เรียกกันว่า โรงหนัง เป็นอาคาร หลังใหญ่สวยงามมาก ตั้งเด่นอยู่บนเชิงเนินอันร่มรื่นด้วยพันธุ์ไม้ตามธรรมชาติ โรงมหรสพ ทางวิญญูณนี้ เป็นอาคารตึกสองชั้น ตามฝาผนังภายในและที่เสาศือจะมีภาพปริศนาธรรม และนิทานธรรมสอนใจเต็มไปหมดทั้งสองชั้น เป็นการอนุรักษ์การสอนธรรมแบบบรรพบุรุษ ที่เคยทำกันมาแล้ว คนไม่รู้หนังสือก็เรียนรู้ธรรมะได้ อาศัยธรรมเป็นเครื่องประเล้าประโลม ใจให้ชีวิตเย็นสงบ บางครั้งอาจมีแจกภาพที่ลอกแบบจากฝาผนังนั้นให้แก่ผู้สนใจด้วย ที่ ผนังมุมตึกด้านนอกทิศใต้ มีภาพสร้างด้วยหินโมเสสเป็นรูปแจกดวงตา ตัวโรงมหรสพทำ เป็นซุ้ม โดยรอบของแต่ละซุ้มประดับด้วยหินสลักแผ่นใหญ่ ฝีมือวิจิตรบรรจง แสดงภาพ พุทธประวัติตั้งแต่ต้นจนจบ เป็นภาพพุทธประวัติชุดแรกของโลก ซึ่งมีขึ้นในอินเดีย ราว พ.ศ. ๔๐๐ - ๖๐๐ ปี ภาพทั้งหมดไม่ทำรูปเหมือนองค์พระพุทธรูปอย่างที่เรเห็นกันใน ปัจจุบันนี้ แต่เป็นสัญลักษณ์แทน ภาพพุทธประวัตินี้ได้ถูกจำลองขนาดเท่าของจริงตาม ต้นแบบ รวบรวมทำขึ้นใหม่ที่โรงปั้นภายในสวนโมกข์ แล้วนำมาติดไว้ที่ฝาผนังด้านนอก รอบโรงหนัง ส่วนฝาผนังด้านในโดยรอบทั้งสี่ด้านแบ่งเป็นสองชั้น มีภาพเขียนขนาดใหญ่ เขียนไว้เป็นระยะ ๆ ใต้ภาพมีคำกลอนอธิบายความหมายของภาพ ภาพเหล่านี้มีทั้งศิลปะ แบบไทย จีน อินเดีย ญี่ปุ่น และภาพฝรั่ง แต่ละภาพถึงพร้อมด้วยความงดงามทาง ศิลปะ และความลึกซึ้งทางความคิด ท่านได้กล่าวถึงศิลปะว่า เมื่อพูดถึงศิลปะแล้ว ต้อง มองดูที่ความงดงาม ความงดงามสูงสุดในวรรณคดีของชาวพุทธ คือ ภาวะที่ปราศจากกิเลสและความทุกข์ มีแต่ความสดชื่นอยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ การดับทุกข์ได้นั้นแหละ คือศิลปะที่งดงามที่สุด ใครเอาชนะกิเลสได้ คือ สุตยอดของศิลปิน จะเห็นได้ว่า

^{๕๙} พุทธทาสภิกขุ, ภัทลยธรรม : ฉบับย่อ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทพิมพ์ดี จำกัด , ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๙ .

การศึกษาธรรมะ คือ การศึกษาเรื่องราวชีวิตของเรานั้นเอง ว่าเราจะดำเนินชีวิตอย่างไร จึงไม่เป็นทุกข์ หาใช่เป็นเรื่องเฉพาะบรรพชิต ผู้นุ่งห่มเหลืองเท่านั้นไม่ ฆราวาสผู้ครองเรือนก็สามารถศึกษาแสวงหาหนทางดับทุกข์ได้ หรือจะยอมให้ชีวิตนี้ เป็นชีวิตที่มีติดบอดตลอดไป^{๖๐}

๑๐๘

ยังมีศิลปกรรมอีกชนิดหนึ่งที่สวยงามมาก เป็นสิ่งก่อสร้างประจำสวนโมกข์ คือ รูปปั้นอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นรูปปฏิมาจำลองขนาดใหญ่ครึ่งท่อน โดยหล่อขึ้นที่โรงปั้นภายในสวนโมกข์ ลอกแบบขยายจากรูปปฏิมาองค์จริง อันเป็นศิลปกรรมสมัยศรีวิชัยราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ของจริงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน ที่กรุงเทพมหานคร ส่วนของจำลองสร้างตั้งไว้ในสระน้ำขนาดเล็กตรงสนามหญ้าเชิงภูเขาหน้าวัด ผู้ที่มาเที่ยวสวนโมกข์มักไปถ่ายรูปกันในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของวัด ท่านได้อธิบายธรรมะจากรูปปฏิมานี้ ให้เห็นถึง สุกฺติ ปัญญา เมตตา ขันติ ซึ่งแฝงอยู่ในใบหน้านั้น มีผู้สนใจใฝ่ธรรมหลายคนได้รับประโยชน์มาแล้ว จากการใช้เวลาไปนั่งศึกษาธรรม เมื่อไปนั่งที่สนามหญ้า ต้องตั้งใจพิจารณา ทำให้สามารถเห็นสาระธรรมได้อย่างถ่องแท้^{๖๑}

๔.๒.๗ ด้านการเมือง - การปกครอง และด้านเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่า แนวความคิด คำสอน และการตีความของพุทธทาสภิกขุ ทางด้านการเมืองการปกครอง - การปกครอง และด้านเศรษฐกิจ รวมความอยู่ที่คำว่า ธรรมะ คำเดียว การเมือง - การปกครอง จะเป็นการเมืองที่แท้จริง บริสุทธิ์ และจะนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุดได้ ต้องประกอบด้วยธรรมะ ดูเหมือนว่า คำว่า ธรรมะนี้ จะครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ดังที่ท่านจำแนกธรรมออกมาเป็น ๔ ความหมาย คือ ธรรมชาติ, กฎของธรรมชาติ, หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามหน้าที่ที่ถูกต้องตามกฎของชาตินั้น

^{๖๐} คณะทำงานของสวนอศุคมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, *ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา*, หน้า ๔๐๐.

^{๖๑} คณะทำงานของสวนอศุคมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์, *ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา*, หน้า ๔๐๔.

ความหมายแรก ธรรมะคือธรรมชาติ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง เรียกว่า สภาวธรรม จะเป็นสิ่งตั้งแต่ที่เล็กที่ไม่มีชีวิต จนกระทั่งสิ่งใหญ่ที่สุด จะมองเห็น หรือ มองไม่เห็นก็ตาม นั่นคือทุกสิ่งทุกอย่าง

ความหมายที่สอง ธรรมะคือกฎของธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าสังขธรรมของ ธรรมชาติ เรียกว่า สังขธรรม เป็นต้นว่า กฎไตรลักษณ์ หรือกฎแห่งกรรมต่าง ๆ และกฎ ของอิทัปปัจจยตา

ความหมายที่สาม ธรรมะคือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ หมายถึงการปฏิบัติ ให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาตินั้น เรียกว่า การปฏิบัติธรรม เช่นการปฏิบัติตาม หลักของ อริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘

๑๐๙

ความหมายที่สี่ ธรรมะคือผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามกฎแห่งธรรมะนั้น เรียกว่า ปฏิเวธธรรม คือ มรรค - ผล - นิพพาน^{๖๒}

ความเข้าใจเรื่องธรรมะเช่นนี้ เป็นจุดยืนที่สำคัญที่พุทธทาสภิกขุ มองเรื่อง อื่นทั้งหมด เห็นได้จากการมองเรื่อง การเมือง - การปกครอง สรุปความได้ว่า

การเมือง คือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะในความหมายที่สามคือหน้าที่ เพราะว่า ทั้งคนทั้งสัตว์นั้น คือธรรมในความหมายที่หนึ่งที่เป็นตัวธรรมชาติ เมื่อเป็นตัวธรรมชาติก็ หนีกฎของธรรมชาติไม่พ้นตามความหมายที่สอง ดังนั้น เมื่อปฏิบัติตามหน้าที่แล้วก็จะ ได้ผลตามมา ตามความหมายที่สี่ จะเห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าการเมืองนั้นเกี่ยวพันอยู่กับ ธรรมในสี่ความหมายอย่างสนิทแน่นแฟ้นเป็นเกลียวกันอย่างที่แยกจากกันไม่ได้ ถ้าพูดถึง การเมืองที่ถูกต้องแล้ว คือธรรมะนั้นเอง^{๖๓}

ในทำนองเดียวกันนี้ท่านพูดถึง ธรรมะในชื่อของชนบทรวมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ธรรมะในชื่อของการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม... เรื่องนี้จะเข้าใจได้ดี ยิ่งขึ้นหากเชื่อมโยงกับความคิดของท่านในเรื่องธรรมกับศีลธรรม เพราะท่านถือว่า ธรรมใน ชื่ออื่น ก็คือคำว่า ศีลธรรม ศีลธรรมก็คือธรรม ซึ่งทำให้เกิดความปกติได้... ถ้าศีลธรรมใน ฐานะที่เป็นเหตุ ต้องเรียกว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความปกติ ถ้าศีลธรรมในฐานะที่เป็นผล หมายความว่า ภาวะแห่งความปกติที่เราได้รับ ศีลธรรม ว่า ศีล หรือ สี - ล

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๑),

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

หมายถึง ภาวะแห่งความปกติ จากจุดนี้เอง ทำให้ท่านกล่าวย้ำเสมอ ไม่ว่าในเรื่อง ศีลธรรมกับมนุษย์โลก หรือการกลับมาแห่งศีลธรรม หรือที่อื่นๆ ว่า การเมืองคือศีลธรรม เศรษฐกิจคือศีลธรรม สังคมคือศีลธรรม...ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม สืบเนื่องมาจากการแยกธรรม หรือศีลธรรมออกจากเรื่องต่าง ๆ คนที่ไม่รู้จักศีลธรรมนี้ เขาไม่ค่อยคิดที่จะใช้ศีลธรรมให้มีอยู่ในรูปแบบของการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ การทหาร... แล้วในระบบศีลธรรมสากล ไม่มีใครมองอย่างนี้ ท่านชี้ให้เห็นว่าการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมนั้น ต้องแก้ที่ต้นเหตุคือการขาดศีลธรรม ขาดสภาวะที่ปกตินั่นเอง^{๖๔}

๑๑๐

ท่านกล่าวถึงความเป็นปกติของธรรมชาติสิ่งของ ต้นไม้ สัตว์ ไปจนถึงสิ่งที่มีชีวิตทั้งกายและวาจา สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปกติบริสุทธิ์ คือ ยังไม่ชั้ว ไม่บาป ยังดีอยู่ ส่วนภาวะที่ไม่ปกติทางจิตนั้น ถ้าจิตของใครวุ่นวายอยู่ด้วยความคิดร้ายต่าง ๆ ก็เรียกว่าไม่มีศีลธรรมในชั้นจิต เรื่องนี้คงอธิบายเรื่องเกี่ยวกับระบบทางสังคมได้ด้วยว่า เมื่อไรไม่มีสภาวะปกติ เมื่อนั้นไม่มีศีลธรรม ระบบทางสังคมก็ไม่มีความสุข ฉะนั้น ทุกอย่างจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและต้องการศีลธรรม จึงจะทำให้ทุกระบบทางสังคมมีความปกติสุขอย่างแท้จริง^{๖๕}

ท่านกล่าวให้ความหมายเกี่ยวกับ เรื่อง การเมืองการปกครอง และ เศรษฐกิจไว้ว่า การเมือง คือการทำหน้าที่เพื่อให้โลกเป็นอยู่อย่างผาสุก การเมืองที่แท้จริง จะต้องเป็นการสร้างสันติภาพ การเมือง คือสิ่งที่มีความมุ่งหมายเพื่อให้โลกมีความสุข โดยไม่ต้องอาศัย อำนาจ ธรรมะก็คือหน้าที่ของสิ่งที่มีชีวิตที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้อยู่กันอย่างผาสุก โดยไม่ต้องใช้อำนาจ ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าการเมืองนั้นคือธรรมะ^{๖๖}

ในทุกศาสนามีหลักเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ ทุกคนเป็นเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์และมีปัญหาอย่างเดียวกัน ทุกศาสนาสอน มุ่งเน้นให้รักผู้อื่นยิ่งกว่าตัวเอง หรือเท่ากับตัวเอง สอนมุ่งหมายทำลายความเห็นแก่ตัว ให้เห็นแก่ผู้อื่นด้วยกันทั้งสิ้น นั่นคือความหมายแห่งสังคมนิยม อย่างมานิยมตัวบุคคลคน เดียว ทุกศาสนามีวิญญูณแห่งสังคมนิยม ทุกศาสนามีพระเจ้าเป็นยอดสุด พระเจ้าโดย ความหมายทั่วไป คือ ผู้สร้างโลก ผู้ควบคุมโลก และผู้ทำลายโลกเป็นครั้งคราวไป การ

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๖๕} พุทธศาสนิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๔๖.

^{๖๖} พุทธศาสนิกขุ, การเมืองที่แก้ปัญหาโลกได้, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,

สร้างโลก การควบคุมโลก การทำลายโลก ในความหมายของคำว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป นั่นคือกฎของธรรมชาติ มีอำนาจและมีความสามารถเท่ากับสิ่งที่เราเรียกว่า พระเจ้า พระเจ้าอย่างบุคคลหรือพระเจ้าอย่างนามธรรม พระเจ้าอย่างนามธรรมมีธรรมะเป็นสิ่งสูงสุด^{๖๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ยังไม่สายเกินไปที่นักการเมืองการปกครองมองเห็นเพื่อนมนุษย์เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด เจ็บ ตาย แล้วรีบหันหลังกลับถอยหลังเข้าคลอง ด้วยการนำเอาหลักธรรมะ มาเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาปัญญาให้แก่ผู้คน เพื่อจะได้แก้ปัญหาให้แก่ประเทศชาติให้มีความสงบสุขร่มเย็นต่อไป

๑๑๑

สังคมนิยมตามแบบฉบับของพระศาสดาทั้งหลาย ต้องเป็นสังคมที่ประกอบด้วยธรรมะ ซึ่งมีความบริสุทธิ์อยู่ในตัว เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนทุกคน เรียกว่า สังคมนิยมตามแบบของพระเจ้า พุติให้เป็นภาษาสั้น ๆ ว่า ธรรมิกสังคมนิยม คือสังคมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม นี่คือลัทธิการเมืองของพระเจ้า มีพระเจ้าเป็นยอดสุดของการเมืองชนิดนี้ ขอให้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า การเมืองในฐานะที่เป็นธรรมะ คือหน้าที่ตามกฎหมายของธรรมชาติด้วยกันอย่างนี้ การประพฤติธรรมก็จะเป็นการเมือง การเมืองก็จะเป็นการประพฤติธรรม มิฉะนั้นแล้ว ก็จะเปิดโอกาสให้พวกภูตผี ปีศาจ ซาตาน พญามาร มาสิงเอาประโยชน์แห่งตัวกู - ของกู แห่งพวกกู - พวกของกูเป็นสิ่งสูงสุดแล้ว ไม่นับถือพระเจ้า ไม่นับถือกฎเกณฑ์ของธรรมะ เมื่อเอาประโยชน์แห่งตัวกูของกูเป็นสิ่งสูงสุดแล้ว เป็นการเมืองของภูตผีปีศาจไม่เกี่ยวกับธรรมะ มีแต่จะชิงดีชิงเด่นนำสังคมไปสู่ความพินาศในที่สุด^{๖๘}

ความเป็นธรรม หรือความเป็นธรรมชาติที่แท้จริงนั้น เป็นความพอดีไม่มีมากไป ไม่มีน้อยไป ไม่มีส่วนเกินหรือส่วนขาด ไม่มีการกอบโกย ทุกอย่างมีขอบเขตของตนเอง มีท้องไว้กินพอดีอิ่ม เป็นต้น เราดูนกจะเห็นว่ามันกินอาหารเฉพาะที่กระเพาะมีไว้ให้เท่านั้น มันเก็บกว่านั้นไม่ได้ มันไม่มียุ่งฉาง ดูลงไปถึงมดแมลง มันก็ทำได้เพียงเท่านั้น ดูไปถึงต้นไม้ มันก็กินอาหารกินน้ำได้เท่าที่ลำต้นมันมีอยู่ มันทำให้เกินกว่านั้นไปไม่ได้ ฉะนั้น ระบบที่ใครไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปในสิทธิของผู้อื่น ไม่กอบโกยในส่วนเกินได้นี้ เป็นไปตามธรรมชาติ จึงทำให้สังคมเป็นอยู่ได้ และเป็นสังคมมาเรื่อย ๆ จนมีต้นไม้ จน

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๖๘} พุทธทาสภิกขุ, โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๔.

มีสัตว์เดรัจฉานมากมาย จนกระทั่งมีคนขึ้นมาในโลกมากมาย เสรีภาพแห่งการกอบโกย ถูกควบคุมไว้โดยธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้นในรูปแบบของสังคมนิยม โดยการจัดสรรแบ่งปัน ด้วยน้ำมือของชาตินั้นเอง^{๖๙}

ท่านเรียกธรรมชาติทั้งหมดนี้ว่า เป็นเจตนารมณ์ของสังคมนิยม ปัญหาสังคม เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ เบี่ยงเบนออกนอกธรรมชาติ เริ่มสะสมเก็บตุน ปัญหาส่วนเกินจึง เกิดขึ้นพร้อมกับอำนาจต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องของเสรีนิยม ที่ต่างฝ่ายต่างมุ่งกอบโกย เสรีภาพ จึงเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น มนุษย์เริ่มจัดระบบสังคมนิยมขึ้นมาเพื่อ แก้ปัญหาดังกล่าว ระบบสังคมนิยมดั้งเดิมนั้น มีอำนาจเผด็จการของพระราชาคอยควบคุม อยู่เมื่อพระราชูประกอบด้วยทศพิศราชธรรมอย่างเช่น พระเจ้าอโศกมหาราช คอยควบคุม อยู่ ปัญหา

๑๑๒

ต่าง ๆ ถูกขจัดออกไปได้ สังคมก็เป็นสุข ในเวลาเดียวกันศาสนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นก็เพื่อทำ ให้สังคมมีความสุข และมีเจตนารมณ์ที่สอดคล้องกับสังคมนิยม ทำลายความเห็นแก่ตัว เน้นการเห็นแก่ผู้อื่น การไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ไม่มีศาสนาไหนที่จะสอนให้ทุกคนหา โอกาสที่เห็นแก่ตัว ได้มากเท่าไรก็เอาเท่านั้น ข้อนี้เป็นข้อที่เขาไม่ค่อยมองเห็นว่า ศาสนา นั้นมีลักษณะแห่งสังคมนิยมตามแบบของศาสนาอยู่^{๗๐}

ในทางด้านพระพุทธศาสนา ท่านมีความเห็นว่า สังคมสงฆ์เป็นสังคมนิยมใน อุดมคติ พระพุทธองค์เป็นผู้นำที่มีอุดมคติเป็นสังคมนิยม แต่ใช้วิธีการเผด็จการสงฆ์ทุกองค์ จะมีได้ก็แต่สิ่งจำเป็น คือปัจจัยสี่เท่านั้น เช่น เครื่องนุ่งห่มมีได้เพียง ๓ ผืน ข้าวปลา อาหารสะสมเก็บตุนไม่ได้ ต้องมีกินมีฉันเป็นวันๆ ไป ที่อยู่อาศัยคือกุฏิขนาดประมาณ ๗ X ๑๒ ฟุตเท่านั้น ยารักษาโรคก็มีเฉพาะเท่าที่จำเป็นจริง ๆ รวมความว่า ทุกอย่างเอา เกินไม่ได้ เพราะฉะนั้น พวกที่เหลือเพื่อทั้งหลายจึงไม่มี มันก็ร่วงหล่นไปยังผู้อื่น เป็น สังคมที่ไม่ขาดแคลน นอกจากท่านมองว่า สังคมสงฆ์เป็นสังคมอุดมคติแล้ว ท่านยัง กล่าวถึงในที่หลาย แห่ง เช่นเรื่อง รัมมิกสังคม - ราชธิปไตยเผด็จการ ในสมัยพระเจ้า อโศกว่า ในสังคมนั้น เศรษฐีคือผู้ประเสริฐ เป็นผู้มีโรงงานมาก แม้สมัยนั้นจะมีทาส แต่ เศรษฐีที่เป็นพุทธบริษัท เขาเลี้ยงทาสอย่างเลี้ยงลูกหลานไว้ช่วยกันผลิต ถ้าเป็นวันผลิตก็ ผลิต ผลผลิตได้มากก็มีไว้สำหรับโรงงาน วันพระก็พากันไปให้ทานรักษาศีลด้วยกัน เศรษฐีจะสะสมทรัพย์ ที่เป็นเงินทองโดยการฝังไว้ นั่นเป็นทุนสำรองไว้เพื่อลูกหลาน เพื่อ

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๗๐} พุทธศาสนิกขุ, โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยรัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ, หน้า ๒๗.

โรงงานในวันข้างหน้า ทาสในสังคมนิยมยุคนั้นไม่จำเป็นต้องเลิก เพราะตัวทาสเองก็ไม่อยากจากเศรษฐกิจเช่นนั้นไป บางคนมีสิทธิ์ที่จะอยู่กับนาย หรือเศรษฐกิจจนตลอดชีวิตก็ได้ ส่วนสมัยนี้มีวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ทาสที่ต้องเลิกนั้นคือ ทาสของระบบนายทุน ใช้แรงงานเยี่ยงอย่างสัตว์ มีการเขี่ยนตืออย่างโหดร้ายทารุณ ทาสอย่างนี้ต้องการเลิกอยู่ทุก วัน และต้องเลิกอย่างแน่นอน เพราะไม่ใช่สังคมนิยม^{๗๑}

ระบบทางสังคมทั้งหลาย ไม่ว่าจะระบบใด หากมีกรรมแล้ว สังคมย่อมมีแต่ความสันติสุข เพราะว่า สาเหตุที่แท้จริงของความสับสนวุ่นวายจนเกิดปัญหาต่าง ๆ ในทางสังคมปัจจุบันนี้ เกิดจากการขาดธรรมะ ขาดศีลธรรม เพราะอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งหลายในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในกลุ่มพวกที่มีแนวคิดเสรีนิยมหรือประชาธิปไตยนั้น ไม่

๑๑๓

ได้มีความคิด มีรากฐานอยู่บนธรรมะเลย อีกพวกหนึ่งคือผู้ที่ต้องการบรรลุมรรค ผลนิพพาน ก็ไม่ได้สนใจเรื่องสังคมเลย สนใจแต่เรื่องจะดับกิเลส บรรลุพระอรหันต์อย่างเดียว เรื่องนี้ท่านคงหมายถึงพุทธบริษัทบางส่วน ทั้งสองแนวทางเป็นเรื่องของความสุดโต่ง คือฝ่ายหนึ่งแยกธรรมออกจากโลก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งแยกโลกออกจากธรรม ดังนั้น การที่ฝ่ายหนึ่งเอาแต่เรื่องโลก และอีกฝ่ายหนึ่งเอาแต่เรื่องธรรม จะหาทางสายกลางเพื่อความสันติสุขของสังคมไม่ได้^{๗๒}

การที่คนขาดธรรมะ และการที่ธรรมะไม่เป็นรากฐานของการจัดระบบสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ ก็จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เราเห็นกันอยู่ คือ การแสวงหาวัตถุ ทรัพย์สินของ อำนาจ เพื่อประโยชน์ส่วนตน การใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม มีการเล่นพรรคพวกในทางที่ผิด มีการคอร์รัปชันโกงกินชาติบ้านเมือง รวมความแล้ว สิ่งนี้ผลักดันให้คนปฏิบัติต่อกันในสังคมเป็นเรื่องของเสรีนิยมที่ไม่มีธรรมเป็นไปตามกิเลสทั้งสิ้น โลกนี้มีแต่ประชาธิปไตย ที่แก่งแย่งกอบโกย ชิงดีชิงเด่นเบียดเบียนกัน ไม่มีประชาธิปไตยที่เมตตากรุณาต่อกัน เป็นดังที่เห็นอยู่ รากฐานของสังคมทั้งโครงสร้างและระบบต่าง ๆ จะสมบูรณ์ดีงามและสงบสุขได้ อยู่ที่ธรรมะ ท่านสรุปว่า ธรรมะจะดับไฟทั้งข้างนอกและข้างใน คือกิเลสและการทำไปตามอำนาจของกิเลส หากทุกคนมีธรรมะจะทำให้มีความเมตตา กรุณาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขาจะจัดระบบการเมือง และระบบเศรษฐกิจ เป็นไปใน

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๗๒} พุทธทาสภิกขุ, โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ, หน้า ๓๖.

ลักษณะที่เรียกว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกัน
หมดทั้งสิ้น^{๗๓}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวคิดเรื่องการเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจ ใน
ทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ จะเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ได้ ต้องเป็นไปในลักษณะดังนี้

ต้องมีระบบการเมืองที่ถูกต้อง คือ สามารถทำให้อยู่กันได้อย่างผาสุก โดยไม่
ต้องใช้อำนาจ ไม่ต้องใช้อำนาจ หากใช้ศีลธรรม คำนึงถึงความถูกต้องเป็นเกณฑ์
(เป็น

ธรรมาธิปไตย) ท่านมองว่า การเมืองในปัจจุบันเป็นการเมืองที่ไม่พึงประสงค์ เพราะมุ่งแต่
ประโยชน์ตน ประโยชน์ของพวกตน ประโยชน์ของชาติตน เป็นการแก่งแย่งเอาเปรียบกัน
และกอบโกยทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เป็นการทำลายโลก, ส่วนทางด้านเศรษฐกิจ
ต้องมีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ท่านเรียกชื่อเฉพาะว่า รัชมิกสังคมนิยม กล่าวคือ
เป็น

๑๑๔

ระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของธรรมะ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ เคารพชีวิตและ
ความเมตตากรุณาต่อกัน รวมทั้งให้ความสำคัญทางด้านความคิด ทางจิตวิญญาณของกัน
และกัน ซึ่งระบบเศรษฐกิจที่คนทั่วไปมองข้าม และไม่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้เท่าที่ควร
ท่านมักใช้คำว่า ถูกต้อง กำกับลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา ในความหมายว่า ไม่เกิด
อันตราย ไม่เป็นทุกข์โทษเบียดเบียนฝ่ายใด หากเป็นไปเพื่อคุณประโยชน์แก่ทุกฝ่าย และ
มีผลเป็นสันติภาพซึ่งเกิดขึ้นได้จริง ด้วยการกระทำของมนุษย์เอง ให้สอดคล้องกับกฎของ
ธรรมชาติ ไม่ต้องอ่อนน้อมหรือติดสินบนสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้มาช่วยแก้ไขดับปัญหาของ
หมู่มวลมนุษย์

จากการที่ผู้วิจัยศึกษา คำบรรยายชุดต่าง ๆ ของพุทธทาสภิกขุ เห็นได้ว่า
ท่านกำหนดจุดประสงค์ คือเรียกร้องให้ทุกคนสนใจปฏิบัติธรรมกัน หากไม่สนใจประพฤติ
ปฏิบัติธรรม จะมีผลเป็นความพินาศทั้งส่วนตัว และส่วนรวม ท่านพยายามชี้ให้เห็นความ
จำเป็นที่จะต้องช่วยกันทำให้ศีลธรรมกลับมา โลกจึงจะมีสันติภาพ เฉพาะกรณีนี้ผู้ไม่
เข้าใจจุดประสงค์ ไม่เห็นคุณค่าของธรรมะ มักกล่าวว่า ท่านเป็นสมณะไม่ควรพุดเกี่ยวกับ
การเมือง ซึ่งเป็นข้อกล่าวหาที่น่าสังเวช เพราะทุกชีวิตที่กำลังดำเนินไปอยู่นี้ล้วนต้องอาศัย

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

การมีธรรมะ ถ้าไม่อาศัยธรรมะ ต้องประสบความหายนะอย่างแน่นอน, เพราะว่าธรรมะ เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง การเมืองการปกครองเป็นศูนย์กลางปกครองประเทศชาติ เป็น เครื่องมือชี้นำพาประเทศชาติ ประเทศชาติที่ระบอบการเมืองไม่มีธรรมะ ไม่มีหลักธรรมะ ในการปกครองที่เป็นจุดศูนย์กลางทางการเมือง ย่อมเป็นระบอบการเมืองอันเป็นเหตุแห่ง ความ อยุติธรรม และจะสร้างเสริมความเลวร้ายต่างๆ อันไม่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้นตามมา อย่างท่วมทับทิวี่ ซึ่งยากที่จะแก้ไขได้

ยิ่งในปัจจุบันสถาบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นเพียงส่วนย่อยของรัฐ ตกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐ ถูกรัฐครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จ ตกอยู่ภายใต้ระบอบ การเมืองของนักปกครองเลว ๆ ที่ไม่สนใจเรื่องพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาตกเป็น ฝ่ายถูกครอบงำ จะเป็นอันตรายทั้งต่อพระศาสนา และต่อประเทศชาติในอนาคต ทั้งที่ความ ถูกต้องคือพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นฝ่ายกระทำ เป็นฝ่ายสอนเพื่อพัฒนาสังคมไทย จึงต้อง เป็นองค์กรที่อยู่อย่างอิสระเหนืออำนาจใด ๆ ทั้งสิ้น สภาพการณ์เช่นนี้เป็นอันตรายอย่าง มาก เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความวิบัติอันจะบังเกิดในอนาคต เพราะความดิ่งมด ถูกความ เลวร้ายที่มีอำนาจเหนือกว่าครอบงำ อุปมาได้ว่า “คุณธรรมไม่อาจจะแผ่ธรรมนุภาพได้ใน อุ้งมือมาร ยิ่งสอน ยิ่งพัฒนา สังคมยิ่งเสื่อมทราม” จึงเป็นภารกิจอันสำคัญยิ่งของผู้ที่เห็น คุณค่าของพระพุทธศาสนา จะได้ช่วยกันแก้ไขปัญหานี้ให้ถูกต้องดิ่งมดโดยธรรมอย่าง รีบด่วน

บทที่ ๕
สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

๕.๑.๑ ความเข้าใจเรื่อง ปัญญา

(๑) ได้รับรู้ว่า ปัญญา ทั้งในพระไตรปิฎก, อรรถกถา, และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ,ปัญญา คือความรู้แจ้ง ผู้ศึกษาปฏิบัติจนรู้แจ้งตามความเป็นจริงในกฎของธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ ดังที่กล่าวมา นับแต่รู้แจ้งในกฎของไตรลักษณ์ของชั้น ๕, กฎอักษิปัจจยตา, และกฎของอริยสัจที่ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น ปัญญาชนิดนี้เกิดขึ้นจากการปฏิบัติวิปัสสนา จนรู้แจ้งเห็นจริง โดยปราศจากความคิดปรุงแต่งของผู้ศึกษาปฏิบัติ

(๒) กระบวนการพัฒนาปัญญาตามพระศนะของพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นการใช้สติปัญญา ด้วยจิตที่เกิดจากสัมมาทิฐิ ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฐิช่วยโลกได้อย่างไร และกระตุ้นให้ฝึกใช้อานาปานสติในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังที่กล่าวไว้ในวิธีการฝึกอานาปานสติ บุคคลที่พุทธทาสภิกขุยอมรับว่า เป็นผู้พัฒนาทางด้านปัญญานั้น ต้องมีเหตุผลไม่หลงเชื่ออะไรอย่างมกมาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ในหลักสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อ ต้องเปิดใจรับแสงสว่างแห่งพระธรรม ตามวิถีทางแห่งพุทธศาสน์ ต้องมีการศึกษาให้รู้แจ้งตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันนำไปสู่วิถีแห่งพุทธปัญญาอันแท้จริง เป็นผู้มั่นคงในพระรัตนตรัย เป็นผู้ที่มีจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบ เข้าถึงความสมบูรณ์พร้อมแห่งพุทธสภาวะ เป็นพุทธศาสนิกชนที่มั่นคงอย่างแท้จริง

บทบาทเรื่องการพัฒนาปัญญาของพุทธทาสภิกขุ โดยทั่วไปแล้วไม่มีอะไรแตกต่างกันมากนัก จากหลักในพระไตรปิฎก อรรถกถา และในคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทต่างๆ ที่ผ่านมา มีที่แตกต่างกันบ้าง ก็เป็นเพียงวิธีการนำเสนอตามบุคลิกลักษณะรูปแบบของพุทธทาสภิกขุ และในส่วนของบริบทที่ต่างยุคสมัยกัน เช่น เรื่องภาษาคน - ภาษาธรรม พุทธทาสภิกขุกล่าวมุ่งเน้นไปที่ภาษาธรรม ท่านเลือกเฟ้นหลักพุทธธรรมที่เป็นแก่นแท้มาสอนแก่ผู้คนทั่วไป เพื่อให้เกิดปัญญาเพื่อความดับทุกข์ได้จริง ในปัจจุบันชีวิตนี้

(๓) บทบาทการพัฒนาปัญญาตามพระคณาของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อสังคมไทย ทั้งฝ่ายสังคมสงฆ์และฝ่ายสังคมประชาชนชาวไทย ทั้งด้านการศึกษา ด้านปกครอง ด้านการเผยแผ่ การสาธารณูปการ ด้านการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม ด้านการเมืองการปกครอง และด้านเศรษฐกิจ ล้วนมีคุณยิ่งใหญ่ต่อสังคมไทย ท่านมุ่งเน้นสอนให้ประชาชนชาวไทย ดำเนินชีวิตด้วยการมีธรรมะ พัฒนาตนเองให้มีธรรมะขึ้นภายในจิตใจก่อน เมื่อธรรมะมีขึ้นในภายในจิตใจแล้ว ก็จะแผ่เป็นความสงบสุขดีงาม มาสู่สังคมโลกภายนอก โดยไม่ต้องสงสัย

หลักธรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุ นำมาเสนอเผยแผ่ต่อชาวโลก ล้วนมีอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น เรื่องปัญญานี้ มีความโดดเด่นสำคัญมาก และเป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก สำหรับการศึกษาเพื่อดับทุกข์เพื่อบรรลุลोकุตตรธรรม อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้อุทิศตนเป็นแบบอย่างทางปริยัติศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาอย่างจริงจัง จึงสามารถเลือกเฟ้นเอาพระสัทธรรมที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก ออกมาประกาศให้ศาสนิกชนผู้แสวงหาสัจธรรมได้ศึกษาและปฏิบัติตามอย่างกว้างขวาง ทั้งในและนอกประเทศ

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ดังที่ตั้งปณิธานไว้ว่า ขอเป็นทาสของพระพุทธเจ้าไปตลอดชีวิต เป็นผู้ที่มีวัตรปฏิบัติอันน่าเลื่อมใสยิ่ง เกรงครัดในพระธรรมวินัย อย่างเสมอต้นเสมอปลาย เป็นแบบอย่างของพุทธสาวกอย่างแท้จริง ท่านได้อุทิศตนเพื่อเป็นทาสรับใช้พระพุทธองค์ตลอดทั้งชีวิต เพื่องานของพระพุทธศาสนา เพื่อชาวโลก ท่านมีความรู้เพียบพร้อมทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ดำเนินชีวิตอุทิศตนในการเผยแผ่ธรรม ทั้งการสอน การเทศน์ และงานเขียนไว้อีกมากมาย เช่น หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ประมาณ ๗๒ เล่ม เพื่อเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนในยุคสมัยเดียวกันและแก่นุชนรุ่นหลัง ท่านได้ปฏิบัติภารกิจอันยิ่งใหญ่ ที่ใครจะทำได้อย่างเสมอเหมือน ท่านจึงเป็นพุทธสาวกที่ยิ่งใหญ่รูปหนึ่งในการเผยแผ่พุทธธรรมตามรอยบาทแห่งพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕.๑.๒ สำเร็จตามวัตถุประสงค์และสิ่งที่ต้องการทราบ

(๑) ได้รับความรู้เกี่ยวกับ ปัญญา ทั้งในพระไตรปิฎก, อรรถกถา, คัมภีร์ ปกรณวิเสส

(๒) ได้รับรู้และเข้าใจเรื่อง ปัญญาในทรรณะของพุทธทาสภิกขุ ที่ได้กล่าวสอนไว้ว่า สอดคล้องเดียวกันกับพระไตรปิฎก, อรรถกถา, คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านมุ่งเน้นในการใช้ปัญญาเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ทั้งในระดับโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา

๑๑๗

(๓) ได้รับรู้บทบาทการพัฒนาปัญญาตามทรรณะของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อสังคมไทย ทั้งฝ่ายสังคมสงฆ์และฝ่ายสังคมประชาชนชาวไทย

๕.๑.๓ ได้รับองค์ความรู้ใหม่

ในการทำวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้องค์ความรู้ใหม่จากเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามทรรณะของพุทธทาสภิกขุ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาชีวิตและสังคม

(๑) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประกอบไปด้วยปัญญา ปัญญาเป็นธรรมะที่สำคัญในการที่จะขจัดปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ให้หมดสิ้นไปแล้ว เหลือไว้แต่ความเจริญรุ่งเรืองให้เราเห็นได้ ปัญญาที่สำคัญก็คือปัญญาที่ขจัดความเห็นแก่ตัว หากชีวิต สังคม และโลกนี้ ขาดปัญญาแล้ว รอบชีวิตของเรา จะเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว ชีวิต สังคม โลกนี้ จะเบียดเบียนกัน กลายเป็นแดนมหิศตัญญู ดูเป็นสิ่งไม่งดงาม ไม่น่าชม ไม่น่าอยู่ อย่างแน่นอน การพัฒนาชีวิตให้มีปัญญา คือ มีปัญญาเห็นแจ้งในเรื่องของธรรมชาติแห่งชีวิต ว่าต้องประพฤติปฏิบัติตามธรรมะ ในทางที่เป็นกุศล ลด เลิก ละความเห็นแก่ตัว ทำหน้าที่โดยไม่ยึดมั่นถือต่อสิ่งสมมติทั้งปวง ปล่อยวางกิเลสสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อจิตใจ แต่ไม่ปล่อยทิ้งหน้าที่ในทางที่เป็นบุญกุศล

(๒) ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ต้องใช้ปัญญาประพฤติปฏิบัติธรรมะ ทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์แล้ว ชีวิตทั้งปวงก็จะมีสันติสุข โลกนี้ก็จะมีสันติภาพ ปัญหาส่วนตัว ปัญหาส่วนรวม ปัญหาโลกจะหมดไปเอง โดยไม่ต้องมานั่งอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยแก้ปัญหาให้ ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๓ หน้าที่ตั้งกล่าวนี้ มี ๓ ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ทำหน้าที่ทางกาย ซึ่งเห็นได้ง่ายในชีวิตประจำวัน คือ การแสวงหาปัจจัยสี่ เช่น การสร้างที่อยู่อาศัย การแสวงหาเครื่องนุ่งห่มไว้ป้องกันความละเอียด ความร้อนความหนาว การหาอาหารเลี้ยงชีวิต และการป้องกันแก้ไขความเจ็บไข้ ซึ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม ทำให้เราได้รับการศึกษาเรียนรู้ ผูกพันสติปัญญาให้เป็นผู้มีความสามารถ แล้วมีความพร้อมเพรียงกันในการช่วยเหลือ แก้ไขปัญหา

และอุปสรรคต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป และอยู่กันเป็นสังคมที่มีความผาสุก มีความเจริญรุ่งเรือง ดังคำสอนที่ว่า ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ ย่อมนำมาซึ่งความสงบสุข เพื่อให้สำเร็จ ประโยชน์ เราจึงต้องช่วยเหลือซึ่งกันให้มีการศึกษาที่ถูกต้อง ด้วยการเสียสละ ทั้งโดยกำลัง ทรัพย์ กำลังปัญญา และกำลังแห่งความสามัคคี

๑๑๘

ประการที่สอง ทำหน้าที่ทางจิตโดยการปฏิบัติธรรมะ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การศึกษาและปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา การฝึกอานาปานสติให้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เรื่องทางจิตใจนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมาก มนุษย์เราแม้ร่างกายมีปัจจัย ๔ สมบูรณ์แล้ว แต่ถ้า จิตใจขาดธรรมะ คือความสะอาด สว่าง สงบ ก็ยังเป็นทุกข์เดือดร้อนอยู่ ดังคำพูดที่ว่า รูปร่างภายนอกดูสวยสดใส แต่ส่วนข้างในเป็นโพรง มีแต่ความเศร้าหมองไม่ผ่องใส สกปรกมืดมัวเร้าร้อน ด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเกิดมาจากอำนาจของ ความเห็นแก่ตัว ย่อมมีอาการเหมือนกับคนตกนรกทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา ควรหันมามองดู ข้างในกันให้มาก แล้วใช้ธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า เข้าไปแก้ไขขัดเกลาให้จิตใจให้ใส สะอาด ต้องปฏิบัติหน้าที่ โดยการศึกษาพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาก้าวหน้าในทางธรรม เคารพในพระธรรมยิ่งกว่าชีวิต ปฏิบัติหน้าที่ทุกอย่างเพื่อเห็นแก่พระธรรม ดังคำสอนที่ว่า จงประพฤติธรรมให้ถูกต้องดีงาม การปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมทำลายความเห็นแก่ตัว ทำตัวให้เป็นพระโพธิสัตว์เพื่อผู้อื่น สามารถช่วยสร้างสรรค์ความสามัคคีธรรมให้เกิดขึ้นได้ เพราะ อาศัยคุณธรรม คือความไม่เห็นแก่ตัว

ประการที่สาม ทำหน้าที่ต่อสังคม เพื่อทดแทนบุญคุณกันอย่างไม่จบสิ้น เช่น ทดแทนคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังคมและ ประเทศชาติ ด้วยจิตใจที่ไม่เห็นแก่ตัว ด้วยจิตใจที่มีความปกติสุขอันประกอบไปด้วยปัญญา ไม่ทำตัวเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาไร้ประโยชน์ ต้องยอมรับว่า เรามีชีวิตอยู่ในโลกนี้คนเดียว ไม่ได้ ทุกคนในโลกมีประโยชน์เกื้อกูลและมีบุญคุณต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นคนยากจนหรือคนมั่งมี ต้องรักใคร่ดูแลกัน สงเคราะห์คนขาดแคลนที่รอคอยความช่วยเหลือด้วยความเสียสละ เพื่อ จะได้เกิดความสมดุระหว่างบุคคล แล้วจะเกิดมีความสุขเสมอกันทั้งโลก เราควรหันมา สร้างโลกมนุษย์ให้เป็นเสมือนบุคคลคนเดียวกันให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้

(๓) การทำหน้าที่คือการปฏิบัติธรรม หน้าที่จึงเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมโลก ทุกคนต้องกระทำ มิฉะนั้นแล้ว จะกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มีความเหมาะสมที่จะอยู่ในโลก นี้ ขึ้นอยู่ไปก็มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชีวิตและสังคม เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจต่ำ มีภูมิ ธรรมต่ำอย่างสัตว์สัญชาติญาณ สามารถทำลายชีวิตผู้อื่นและสังคมนี้ให้เดือดร้อนได้ แม้เขา

ถูกบาปกรรมที่ตนกระทำทำให้เราร้อน เหมือนหมกหม้ออยู่ในนรก ก็ไม่รู้สีกตัว เป็นคนเคยชิน ต่อการทำความชั่วชนิดที่ฝังแน่นอยู่ในสันดาน ดังนั้น ท่านสอนให้ช่วยทำตัวให้มีประโยชน์มุ่งช่วยเหลือผู้อื่น อย่าทำตัวเป็นคนรกโลก หมายความว่า ให้แต่ละคนทำหน้าที่ประกอบด้วย ธรรมะ ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน จึงต้องช่วยกันขจัดความเห็นแก่ตัวของตนให้หมดไป

๑๑๙

และมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นอย่างไม่หยุดนิ่ง ชีวิตนี้จึงสมบูรณ์เหมาะสมกับเป็นมนุษย์ผู้มีปัญญา ได้รับการพัฒนาแล้ว เป็นผู้พ้นทุกข์ทั้งในทางด้านกาย จิตใจ และสังคมอย่างแท้จริง

การทำหน้าที่เพื่อช่วยเหลือบุคคลผู้ที่ยังขาดแคลนด้วยโอกาสกว่า ย่อมทำให้เกิดความสมดุลในหมู่สังคมมนุษย์ การสงเคราะห์กันด้วยความเมตตาอารี จะช่วยให้โลกเกิดความสงบสุขได้ ส่วนความเห็นแก่ตัวใจจืดใจดำอย่างดูตาย ย่อมทำโลกไหลลงไปในทางที่เสื่อมทราม และล่มจมไปที่ละน้อย ๆ อย่างที่เห็น เราควรนึกถึงบุคคลซึ่งเรียกกันว่า พระโพธิสัตว์ คือผู้ที่เสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อไปช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ก่อน ถือเอาการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นความสุขเป็นประโยชน์สูงสุดสำหรับตน เพราะว่าเมื่อชีวิตของชนทั้งหลายตายไป ทรัพย์สมบัติใด ๆ สักชนิดหนึ่งก็ติดตามเขาไปไม่ได้ ฉะนั้น ผู้มีปัญญาควรเปลี่ยนแปลงทรัพย์สมบัติให้กลายเป็นบุญกุศล ซึ่งสามารถติดตามตนไปได้ในทุกภพทุกชาติ ผู้ใดหลีกเลี่ยงหน้าที่ ผู้นั้นย่อมสูญเสียความเป็นมนุษย์ เพราะว่า เขาเป็นผู้ประมาทในชีวิตอย่างสิ้นเชิง ดังคำสอนที่ว่า บุคคลใดประมาทแล้ว บุคคลนั้นเป็นเหมือนบุคคลผู้ตายแล้ว

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาปัญญาตามธรรมชาติของพุทธศาสนิกชน ทั้งในส่วนที่เป็นโลกียปัญญา เช่น เรื่องศีลธรรมของเขวาชน คือสันติภาพของโลก, เรื่อง ๕ ดี คือเป็นลูกที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี เป็นพลเมืองที่ดี เป็นศาสนิกที่ดี และโลกุตตรปัญญา ใว้อย่างละเอียดพอสมควร จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษา และต้องการนำไปปฏิบัติ พึงเลือกเฟ้นนำไปใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการแก่ภูมิปัญญาของตนได้ ไม่ว่าจะนำไปเพื่อประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า หรือประโยชน์ทั้งสองอย่าง ตลอดถึงการหลุดพ้นจากกองทุกข์ คือพระนิพพาน และอุทิศตนทำคุณประโยชน์เพื่อสถาบันชาติ สถาบันพระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดถึงผู้คนทั้งโลกตามหลักแห่งพุทธธรรมได้

จากการทำวิจัยเรื่องนี้ ทำให้เห็นว่า ปัญญาเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งที่เป็นตัวกำกับดูแลหลักธรรมอื่น ๆ ให้นำไปสู่ทางแห่งสัมมาทิฐิ เป็นธรรมะที่ลึกซึ้งควรค่า

แก่การศึกษา และนำมาปฏิบัติ ซึ่งในที่นี่ได้ค้นคว้ามากมาย ในส่วนที่คิดว่าจำเป็นต่อการ
ดับทุกข์ หลักธรรมที่ท่านกล่าวสอนไว้ ไม่ได้เป็นสิ่งเกินวิสัยที่มนุษย์ปุถุชนอย่างพวกเรา
จะนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ธรรมะทั้งหลายที่ท่านกล่าวสอนไว้
จะเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่า หากพวกเราไม่หยิบนำเอามาศึกษา และนำไปปฏิบัติให้เกิดมรรค -
ผล

๑๒๐

แก่ชีวิต จึงขอเสนอแนะให้ท่านทั้งหลายเปิดใจศึกษา เรื่องการพัฒนาปัญญาตามพระธรรมของ
พุทธทาสภิกขุบ้าง อาจมีหลักธรรมคำสอนที่สามารถช่วยแก้ไขข้อข้องใจที่ยังไม่กระจ่าง
ให้แก่ท่านได้ เหมือนกับการหายของทีคร่าอยู่ ในที่สุดทำให้ท่านพบแสงสว่างแห่งพระธรรม
และดับทุกข์ได้ปัจจุบันชีวิตนี้

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ต้องการศึกษา และ
ปฏิบัติธรรม สามารถนำหลักธรรมที่กล่าวไว้ไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดมรรค - ผลได้ เพื่อให้เกิด
ปัญญาแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง และบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา จึงเป็น
เรื่องหัวข้อธรรมที่น่าสนใจและควรนำเอาไปปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง มีความเหมาะสมกับผู้ที่
ต้องการศึกษาหาความรู้ระดับมหาบัณฑิตอย่างแท้จริง ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ยังมีเรื่องราว
ที่เกี่ยวข้องกับพุทธทาสภิกขุ ที่ผู้ศึกษาทั้งหลายควรนำไปทำวิทยานิพนธ์ เช่น ๑. เรื่อง
วิเคราะห์วิมุตติวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ ๒. การประยุกต์เถรวาทผสมเซ็นของท่าน ๓.
กรรมฐานแบบสวนโมกข์ เช่น การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ๔. บทบาทของพุทธทาสภิกขุ
ในฐานะนาคารชุนแห่งเถรวาท

ภาคผนวก

ประวัติโดยสังเขปของพุทธศาสนิกขุ

- ๒๔๔๙ เดิมชื่อ นายเงื่อม พานิช เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๔๙ ตรงกับวัน ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย บุตรของนายเซียงและนางเคลื่อน พานิช ที่หมู่บ้านกลางตลาด ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ๒๔๖๙ อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๖๙ ฉายา อินทปญโญ
- ๒๔๗๑ สอบได้นักธรรมเอก
- ๒๔๗๓ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค
- ๒๔๗๕ อยู่วัดตระพังจิก เป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกข์ เริ่มเขียนตามรอยพระอรหันต์
- ๒๔๘๑ เริ่มอบรมสามเณรชุดพิเศษ เพื่อสร้างนักเผยแผ่ที่ทันสมัย
- ๒๔๘๓ แสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกเรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”
- ๒๔๘๖ ชื่อที่บริเวณธารน้ำไหล ตั้งสวนโมกขพลาราม ที่ตั้งอยู่ปัจจุบัน
- ๒๔๘๗ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าฝ่ายองค์การเผยแผ่ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี และย้ายมาอยู่สวนโมกข์แห่งใหม่ บริเวณธารน้ำไหล ภูเขาพุทธทอง
- ๒๔๘๙ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูอินทปัญญาจารย์
- ๒๔๙๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ เริ่มแปล “สูตรของเหยี่ยวหล่าง”
- ๒๔๙๒ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค ๕ (ภาคใต้ ๑๔ จังหวัด)
- ๒๔๙๓ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานพิธีสวดกระทำน้ามรุธาภิเชกสำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน
- ได้รับพระราชทานสมศักดิ์เป็นพระอริยนั้นทมุณี (๔ ฐ.ค.)
- ๒๔๙๖ ตั้งธรรมทานมูลนิธิ
- ๒๕๐๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชชัยกวี
- ๒๕๐๑ ตั้งสำนักปฏิบัติธรรม “สวนอุม” และสวนอุมมูลนิธิ ที่กรุงเทพมหานคร
- ๒๕๐๕ เริ่มสร้างโรงมหรสพทางวิทยุญาณ และมีโรงปั้นภาพพุทธประวัติยุคแรก
- ๒๕๑๐ เป็นประธานในโครงการอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรกที่จะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

- ๒๕๑๑ เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๖
- ๒๕๑๔ ได้รับความราชทานสมณศักดิ์เป็น “พระเทพวิสุทธิเมธี”
- ๒๕๒๒ ได้รับความปริญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์
จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
- ๒๕๒๕ สอนโมกข์อายุครบ ๕๐ ปี
- ๒๕๒๘ อาพาธค่อนข้างหนักตั้งแต่ต้นปี
ได้รับความปริญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาอักษรศาสตร์ (ศาสนาและ
ปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร
- ๒๕๒๙ ได้รับความปริญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศึกษาศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ๒๕๒๙ วาระ ๘๐ ปี ของพุทธทาสภิกขุ
ได้รับการถวายปริญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา
จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- ๒๕๓๐ ได้รับความราชทานสมณศักดิ์เป็น “พระธรรมโกศาจารย์”
เริ่มงานสอนโมกข์นานาชาติ
ได้รับการถวายปริญาอักษรศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ๒๕๓๒ ได้รับความถวายปริญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒน
ศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ๒๕๓๕ อาพาธด้วยโรคเส้นเลือดเลี้ยงสมองอุดตัน
คุรุสภาประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ว่า
เป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างสูงยิ่งต่อการศึกษาของชาติ เนื่องในโอกาสที่
กระทรวงศึกษาธิการครบรอบ ๑๐๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕
- ๒๕๓๖ อาพาธด้วยโรคเส้นเลือดในสมองแตก
ได้รับการถวายปริญาศิลปศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๖)
ถึงแก่กรรมภาพ (ละสังขาร) อย่างสงบภายในกุฏิ ณ สวนโมกขพลาราม
เวลา ๑๑.๒๐ น. เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖
(สิริรวมอายุ ๘๗ ปี ๖๗ พรรษา)

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เขียนบทธรรมคำกลอนไว้เป็นข้อคิดเตือนจิตใจ ไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งแต่ละบทล้วนมีคติธรรมสอนไว้อย่างลึกซึ้ง สำนวนไพเราะสละสลวยทั้งสิ้น ขอยกมาพอเป็นตัวอย่าง ในหัวข้อที่ท่านให้ชื่อว่า พุทธทาสจักอยู่คุณันตร์ เนื้อความดังนี้

- พุทธทาส จักอยู่ไป ไม่มีตาย
แม้ร่างกาย จะดับ ไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็น ร่างกายไป ไม่ลำเอียง
นั่นเป็นเพียง สิ่งเปลี่ยนไป ในเวลา
- พุทธทาส คงอยู่ไป ไม่มีตาย
ถึงดีร้าย ก็จะไม่อยู่ คู่พระศาสนา
สมกับมอบ กายใจ รับใช้มา
ตามบัญญัติ พระพุทธองค์ ไม่หยุดเลย
- พุทธทาส ยังอยู่ไป ไม่มีตาย
อยู่รับใช้ เพื่อนมนุษย์ ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ ตามที่วาง ไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอย มองเห็นไหม อะไรตาย
- แม้ฉันตาย กายลับ ไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่ง ยังแจ้ว แว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอด กันอย่างไร ไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉัน ไม่ตาย กายธรรมยัง
- ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับ ท่านทั้งหลาย อย่างหนหลัง
มีอะไร มาชี้ได้ ให้กันฟัง
เหมือนฉันนี่ ร่วมด้วย ช่วยชี้แจง
- ทำกะฉัน อย่างกะฉัน ไม่ตายเถิด
ย่อมจะเกิด ผลสนอง หลายแขนง
ทุกวันนี้ สันทนา อย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้ง ที่สุดได้ เลิกตายกัน^๑

^๑ ปัญญานันท์ภิกขุ, ชีวิต ผลงาน และปณิธาน ของท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : อตัมมโยจัดพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๕.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ - ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง). กข กกา ของการศึกษาพระพุทธศาสนา. สุราษฎร์ธานี :
ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๘.

_____ . การทำงานด้วยจิตว่างเพื่อสังคม. กรุงเทพมหานคร : องค์การฟื้นฟู
พระพุทธศาสนาจัดพิมพ์, ๒๕๒๓.

_____ . การเมืองแก้ปัญหาโลกได้. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๓๕.

_____ . การเมืองคือธรรมะ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธี
การดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๓๑.

_____ . การศึกษาชนิดที่เป็นศัตรูต่อประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมบูชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๐.

_____ . การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร : อตัมมโย
จัดพิมพ์, ๒๕๓๓.

_____ . เกิดมาทำไม ?. กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิต
อันประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๓๑.

_____ . ไกวัลยธรรม. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๖.

_____ . คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๓๔.

_____ . ขรวาาธรรม. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๘.

- _____ . **จิตประภัสสร - จิตเต็มแท้ - จิตว่าง เหมือนกันอย่างไร.** เอกสารชุดมองด้านใน อันดับที่ ๒๖. กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๑๗.
- _____ . **ชีวิตเหนือทุกข์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๓๗.
- _____ . **ชุมนุมปาฐกถาชุด พุทธธรรม.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ จัดพิมพ์, ๒๕๓๐.
- _____ . **ชุมนุมเรื่องยาวของพุทธทาสภิกขุ.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ จัดพิมพ์, ๒๕๔๔.
- _____ . **ตามรอยพระอรหันต์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๔.
- _____ . **ตัวกู - ของกู.** กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ . **ธรรมะกับสัญชาตญาณ.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๑.
- _____ . **ธรรมโฆษณ์อรรถาหุกรรม เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยกลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๓.
- _____ . **ธรรมปาฐกถา เล่ม ๑ - ๒.** กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๓
- _____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๐.
- _____ . **บรมธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . **บรมธรรม. ภาคปลาย. พิมพ์ครั้งที่ ๕.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . **ปฏิจจนุบายบาทกับอานาปานสติ.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระคุณไพฑูริย์ - ฉลวย - ทิพวรรณ ปัทมสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๕.
- _____ . **ปฏิจจนุบายบาทคืออะไร.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๘.
- _____ . **ปฏิจจนุบายบาทจากพระโอบุชู้.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๑.

- _____ . **ปรมัตถธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๓.
- _____ . **ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้** มกรา - กุมภาพันธ์ - มีนาคม ๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พี พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . **เป้าหมายของการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิพนพาน, ๒๕๓๐
- _____ . **พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ม.ป.ป.
- _____ . **พระไตรลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๕.
- _____ . **พระพุทธศาสนาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๒.
- _____ . **พระอรหันต์อย่าลืม**. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยอตัมมโย, ๒๕๓๔.
- _____ . **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทาน, ๒๕๓๕.
- _____ . **พุทธทาส เตือนมีสุขแล้วอย่าตกเป็นทาสของมัน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมบูชาจัดพิมพ์, ๒๕๓๐.
- _____ . **พุทธทาสลิขิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๑
- _____ . **โพธิปักขิยธรรมประยุกต์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๔.
- _____ . **ฟ้าสางระหว่าง ๕๐ ปี ที่สวนโมกข์ ตอน ๑**. กรุงเทพมหานคร : สวนอศมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ . **ภาษาคน - ภาษาธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.
- _____ . **กฎแห่งวิถีพุทธธรรม**. สุราษฎร์ธานี : คณะธรรมทานจัดพิมพ์, ๒๕๓๘.
- _____ . **มรดกที่ฝากไว้**. นนทบุรี : กองทุนปัญญานันทธรรม ศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี จัดพิมพ์, ม.ป.ป.
- _____ . **มหาวิทยาลัยต่อทางสู่นัย ตอน ๑ - ๒**. กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิตประเสริฐ (ผชป.) จัดพิมพ์, ๒๕๒๖.
- _____ . **เยาวชน กับ ศีลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๗.

- _____ . โลกพระศรีอารยอยู่แค่ปลายจมูก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สุภาพใจ, ๒๕๔๓.
- _____ . โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๓๖.
- _____ . ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
๒๕๐๘.
- _____ . ศิลปะแห่งการดูด้วยญาณสัมปัปัญหา. กรุงเทพมหานคร :
มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๑.
- _____ . สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๔๑.
- _____ . สุธัญดา. สุราษฎร์ธานี : กองตำราธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์,
๒๕๔๓.
- _____ . สุธัญดาปริทรรศน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๖.
- _____ . สัจสารจากสวนโมกข์. เชียงใหม่ : พุทธนิคมจัดพิมพ์ ๒๕๓๒.
- _____ . สันติภาพของโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์,
๒๕๔๑.
- _____ . สันตัสเสตัพพธรรม. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๔.
- _____ . สัมมัตตานุภาพ. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๒.
- _____ . สัมมาทิฐิช่วยโลกได้อย่างไร. กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์,
๒๕๓๙.
- _____ . วิปัสสนาระบบลัดสั้น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
๒๕๓๗.
- _____ . วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยอ้อมม
โย,
๒๕๓๐.
- _____ . วิธีปฏิบัติธรรมทางลัด. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๓๐.
- _____ . วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา : ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สุภาพใจ, ๒๕๓๖.
- _____ . วิธีระงับทุกข์. เชียงใหม่ : พุทธนิคมจัดพิมพ์ ๒๕๓๒.

- _____ . หัวใจพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๒๗.
- _____ . อบรมพระธรรมทูต. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์,
๒๕๔๔.
- _____ . อตัมมยตากถา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๗.
- _____ . อตัมมยตาประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : สวนอุศมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๓.
- _____ . อิทัปปัจจยตา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๕.
- _____ . โอสาเรตฺถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์,
๒๕๓๘.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป

- กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาสัย. อโศกมหาราช. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม,
๒๕๔๕.
- คณะกรรมการของสวนอุศมมูลนิธิรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ ๕๐ ปีของสวนโมกข์.
ห้าสิบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา : ภาคหนึ่ง. กรุงเทพมหานคร :
สวนอุศมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๕.
- เซ่นนั่นเอง (นามแฝง). ปรมัตถสภาวะธรรม : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๘.
- _____ . อิทัปปัจจยตา : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๗.
- เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์. ประทีปแห่งเอเชีย. (ไม่ปรากฏชื่อผู้แปล) กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- ธัมมปัทฏฐกถา แปล ภาค ๒ และ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๒๕.
- ปัญญานันทะภิกขุ (นามแฝง). ฆ่าความชั่วด้วยตัวปัญญา. นนทบุรี :
กองทุนปัญญานันทธรรม ศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษดิ์
อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี จัดพิมพ์, ๒๕๒๖.
- _____ . ชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร :
จัดพิมพ์โดยอตัมมโย, ๒๕๓๐.

- _____ . พุทธทาสคือใคร. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร,
๒๕๒๕.
- ประเวศ วะสี (ศ. นพ.). ธรรมิกสังคม. (ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ)
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทองจัดพิมพ์, ๒๕๔๒.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พจนานุกรม : ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.
- พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์). โลกทัศน์ของชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๘). วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑
เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทอมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด,
๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . จาริกอโศก, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด,
๒๕๔๔.
- _____ . พุทธธรรม : ฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- _____ . ประโยชน์สูงสุดของชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๑.
- _____ . นิพพาน - อนัตตา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์, ๒๕๓๗.
- _____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา,
๒๕๓๓.
- ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. คมธรรมท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๓๗

พระประชา ปสนุนธมโม. **อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวันสหนยา**

ชีวิตแห่งการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์

(อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท
ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ และคณะ. **พระพุทธวาทะความจริงอันประเสริฐ.**

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาบรรณาคารจัดพิมพ์, ๒๕๓๑.

พระมหาสมจินต์ สมุมาปญโญ (วันจันทร์). **พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ.**

กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
จัดพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **กระบวนการเรียนรู้ในทางพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การ

รับส่งสินค้าและพัสดุ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรมบาลี - ไทย.**

กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๘.

มหาวงศ์ ชาญบาลี. **พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ.** โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร,

๒๕๖๖.

ัญจวน อินทรกำแหง. **ท่านอาจารย์พุทธทาสในฐานะครู.** กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.

วศิน อินทสระ. **จอมจักรพรรดิอโศก.** กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

วันชัย ดนัยตโมนุท. **ผลจาก พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติที่มีต่อการศึกษาไทย.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, ๒๕๔๒.

สนธิ ศรีสำแดง. **พุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์ : ภาคทฤษฎี ความรู้.**

กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๔.

_____ . **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์. ๒๕๓๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก : ฉบับสำหรับประชาชน.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๒๒.

แสง จันทร์งาม. พระพุทธศาสนาจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์,
๒๕๒๓.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. ท่านพุทธทาส ฯ / ท่านปัญญา ฯ สองยอดนักรบแห่งกองทัพ
ธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ม.ป.ป.

(๒) วิทยานิพนธ์

พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดิ์). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตว่างของท่าน
พุทธทาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปี ๒๕๓๕.

พระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอรียงค์). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตา
ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปี ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ

Buddhadasa Bhikkhu. **Paticcasamuppada**. Practical Dependent
Origination.

Bangkok : by Thammasapa, 2545.

_____. **Towards Buddha-Dhamma**. By Nagasena
Bhikkhu.

Bangkok : Marble Temple (Wat Benjamabopit), 2507.

_____. **Buddha-Dhamma for Students**. Chiang Mai : By
Buddha-

Nigama Association, 2515.

K. N. Jayatilleke. **Early Buddhist Theory of Knowledge**.

[London : George

Allen & Unwin Ltd, 1963]

Phra Thepsophon (Prayoon mererk). **A Buddhist Worldview**.

Bangkok : By

Mahachulalongkornrajavidyalaya, 2543.

Thanissaro Bhikkhu. **The Wings to Awakening**. Dhamma Dana
Publication

Barre Centre of Buddhist Studies, Massachusetts Barre,
1996.

ประวัติผู้วิจัย

นายสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ เกิดวันอังคารที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘
ณ บ้านเลขที่ ๖๓ / ๑ หมู่ที่ ๔ บ้านบางแหวน ต.ปากคลอง อ.ปะทิว จ.ชุมพร
รหัสไปรษณีย์ ๘๖๒๑๐

การศึกษา : ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนวัดบางแหวน ต.
ปากคลอง อ.ปะทิว จ.ชุมพร, ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ สอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๓
ประโยค สำนักเรียนวัดคลองวาฬ อ.เมือง จ.ประจวบคีรีขันธ์, ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ สอบได้เปรียญ
ธรรม ๔ ประโยค และสอบเทียบได้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด
เพชรบุรี, ปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๘ จบประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.) และจบปริญญาตรี
พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) วิชาเอกรัฐศาสตร์ (สาขาการเมือง - การปกครอง), ปี
การศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๗ จบปริญญาโทพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) (สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน : ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ - ๒๕๓๙ เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติ
ธรรมแผนกธรรม - บาลี, ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๒ เป็นครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียน
จังหวัดขอนแก่น, ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ครูอัตราจ้างโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน เขตบางกอกใหญ่
กรุงเทพมหานคร, ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และครูอาสาสมัครการศึกษานอก
โรงเรียน ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนกรุงเทพมหานคร ๑

ปัจจุบัน : พักอยู่อาคารเลขที่ ๒๔ / ๑๓๐ เมืองทองธานี อาคาร T ๑๑
ต.บ้านใหม่ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี ๑๑๑๒๐ โทร. ๐ - ๒๙๙๓ - ๔๒๐๔,
๐๔ - ๐๗๖ - ๓๔๓๒.